T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

MAVERDİ'NİN EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN'İNDE GEÇEN ARAP ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

TEHRAN NURİYEV

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

MAVERDİ'NİN EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN'İNDE GEÇEN ARAP ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

TEHRAN NURİYEV

Danışman: PROF. DR. İSMAİL DURMUŞ

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TEHRAN NURİYEV nın MAVERDİ'NİN EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN'İNDE GEÇEN ARAP ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve 2008/10-25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi : 08/07/2008		
1) Tez Danışmanı :	PROF. DR. İSMAİL DURMUŞ	.....
2) Jüri Üyesi :	YRD. DOÇ.DR. HALİT ZAVALSIZ	.....
3) Jüri Üyesi :	PROF. DR. ALİ DURUSOY	.....

İÇINDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....I
KISALTMALAR..... III
ÖNSÖZ.....IV

GİRİŞ
GENEL OLARAK ATASÖZLERİ

I. ATASÖZÜ KAVRAMI.....2
II. TÜRK ATASÖZLERİ……..……..……..……..…….3
A. Deyimler……..…….……..3
B. Atasözleri ve Deyimler Arasındaki Farklar ……..…...…….….……4
III. ARAP ATASÖZLERİ/EMSÂL…….……...….……5
A. Genel Olarak Arap Atasözü- Emsal…….…….……5
B. Müvelled ve Muhdes Meseller...……..……8
C. Hikmet ve Atasözleri Arasındaki Farklar…….……..…..9
IV. KUR'AN'DAN ALINAN ATASÖZLERİ/EMSÂLÜ'L-KUR'AN…….…..9
V. HADİSTEN ALINAN ATASÖZLERİ/EMSÂLÜ'L-HADİS……..….……..….10
VI. ŞİİRDEN ALINAN ATASÖZLERİ……...…....……..11
VII. BİR KISSADAN ALINAN ATASÖZLERİ……...….12

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MAVERDİ ve EDEBÜ'D- DÜNYÂ VE'D-DÎN ADLI ESERİ

I. İMAM MÂVERDÎ'NİN HAYATI…….……14
A. Hayatı ……...…..14
B. İlmi Şahsiyeti…….……..….……..16
C. Eserleri…….….……..18
II. EDEBÜ'DÜNYA VE'D-DİN VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ……....23

A. Eserin Muhtevası ……..... 24
B. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar…….….25

İKİNCİ BÖLÜM
EDEBÜ'DÜNYÂ VE'D-DÎN'DE Kİ ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ

I. HADİSTEN ALINAN ATASÖZLERİ……..……..…….…..28
A. Sahih Kaynaklarda Tespit Edilen Hadisler……..……28
B. Sahih Kaynaklarda Tespit Edilemeyen Hadisler……..34
II. HZ. ALİ'DEN ALINAN ATASÖZLERİ……...….……43
III. YAYGIN HİKMETLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ…….…..46
IV. BİLGE KİŞİLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ……50
V. EDİPLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ……...…57
VI. BELAGAT ERBABINDAN ALINAN ATASÖZLERİ…….....59
VII. FARKLI ŞAHISLARA NİSPET EDİLEN ATASÖZLERİ……....61
A. H.150'den Önce Söylenmiş Atasözleri……...…….....61
B. H. 150'den Sonra Söylenmiş Atasözleri……..….…64
VIII. ŞİİRDEN ALINAN ATASÖZLERİ…….....68
A. Cahiliye Dönemi Şiirleri……..….…68
B. İlk İslam Dönemi Şiirleri…….....70
C. H. 150'den Sonraki Döneme Ait Şiirler…….....…73
D. Eserde Nispetsiz Olarak Verilen Şiirler…….……...81
IX. ANONİM ATASÖZLERİ…….…85
SONUÇ…….…….…….....92
KAYNAKÇA……..…...….93

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
der.	:	Derleyen
D.İ.A.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
göz. geç.	:	Gözden geçiren
h.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
Kltr Bk.	:	Kültür Bakanlığı
Nşr.	:	Neşriyat
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
r.a.	:	Radiyallahu anh
Ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
şrh.	:	Şerh
thk.	:	Tahkik
trc.	:	Tercüme eden, tercüme
tsh.	:	Tashih
t.y.	:	Tarih yok
v.s.	:	Ve saire
yay.	:	Yayınlayan
y.y.	:	Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Dünyanın her yerinde, dilin anlatım ve kullanımını zenginleştiren atasözleri gibi kavramlar bulunmaktadır. Atasözleri, her milletin atalarının gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşur ve bir takım genel kural ve kalıplaşmış sözcükler haline dönüşürler. Türkçede olduğu gibi Arapça'da da meseller/atasözleri önemli bir yer işgal eder ve bu dilin zenginliğini ortaya koyar.

Mâverdî'nin beşinci asrın ortalarına doğru telif ettiği "Edebü'd-Dünya ve'd-Din" adlı eseri, İslam dünyasında bir ahlak kitabı olarak çok rağbet görmüş ve günümüze kadar medrese ve okullarda okutulmuştur. Eser, esasta beş bölüme ayrılmıştır. Bölümlerde geleneksel İslam ahlakının esas konularından olan akıl ve nefisten, ilmin fazileti ve edebinden, namaz ve oruç gibi dini ibadetlerin adaplarından, dünya hayatının ıslahı için gerekli olan şartlardan ve nefis terbiyesinden bahsedilmektedir.

Müellif, bahsettiği mevzulara Kur'ân ayetleri, hadis'i şerifler, cahiliye ve İslam dönemi şairlerinden şiirler, atasözleri, başta Hz. Ali olmak üzere birçok sahabe ve tabiin sözleriyle beraber, filozofların misallerinden ve edebi ifadelerden kaynak olarak istifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Enuşirvan ve Aristo gibi insanlığın ahlak ve sanat alanında ortak değeri olan yabancı kültürlerden de faydalanmıştır.

Biz çalışmamızda, Mâverdî'nin bu değerli eserinde istifade ettiği meseller /atasözlerinin kaynaklarını incelemeye ve tespit etmeye çalıştık. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel olarak atasözlerinin gelişim sürecinden, Türk ve Arap atasözlerinden, hadisten, şiirden ve bir kıssadan alınan atasözlerinden bahsettik.

Birinci bölümde İmam Mâverdî'nin hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini ele almakla beraber konumuz gereği, Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn eserinin muhtevası ve önemiyle ilgili bilgi vermeye çalıştık.

Konumuzun esas bölümünü teşkil eden ikinci bölümde ise, hadislerden, Hz. Ali'nin kelamlarından, şiirlerden, ediplerin ve bilginlerin sözlerinden ve yaygın

hikmetlerden kaynaklarda atasözü olarak bilinenleri almaya çalıştık. “Arap şöyle dedi” veya “şöyle denildi” gibi başlıklarla verilen sözleri ise, Kime ait olduğu bilinmediği için “anonim atasözleri” başlığıyla vermeyi uygun gördük. Kaynak olarak ise başta Meydânî’nin “Mecmau’l-Emsâl” ve Askerî’nin “ Cemheretü’l-Emsâl” ı gibi temel emsal kitaplarından istifade etmeye çalıştık. “Hadisten Alınan Atasözleri” başlığındaki hadislerin, emsal kitaplarıyla beraber “Kütübü sitte” gibi temel hadis kitaplarından kaynaklarını tespit etmeye çalıştık. Hadis kaynaklarında rastlayamadıklarımızı veya ikinci el kaynaklardan tespit ettiklerimizi ise diğerlerinden ayırarak ikinci kısımda verdik. “Şiirden Alınan Atasözleri” başlığındaki şiirleri de, şairlerin dîvanlarından veya şiir kitaplarından kaynaklarını tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışma esnasında yardımlarını bizden esirgemeyen muhterem danışmanım ***Prof. Dr. İsmail Durmuş’***a ve bu konunun araştırılması gerektiği fikrini bana tavsiye eden ***Yrd. Doç. Halit Zevalsiz*** hocama çok teşekkür eder ve tezi hazırlama aşamasında maddî-mânevî olarak istifade ettiğim ***İLAM’a*** ve ***İSAM’***a da minnettarlığımı bildiririm. Başarı Allah’tandır.

Tehran NURİYEV
İstanbul 2008

GİRİŞ

GENEL OLARAK ATASÖZLERİ

I. ATASÖZÜ KAVRAMI

Atasözleri, bir milletin değer yargılarını anlatan özlü sözleridir. Asırlar boyunca kazanılan tecrübeleri ihtiva eden atasözleri, o milletin düşünce, özlem, eleştiri gözlem ve yargılarını dile getirmektedir. Atasözleri bir toplumun yaşam felsefesini ve dünya görüşünü anlatan kesin yargı taşıyan sözlerdir. Bir halkın atasözleri incelenerek, o milletin yaşamı nasıl gördüğünü, insana nasıl ve neden değer verdiğini anlamak mümkündür.[1] Ömer Asım Aksoy ise atasözü tarifini şöyle yapmaktadır: "Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözleridir."[2]

Atasözleri kullanılmaya başlandıkları ilk çağlardan bu güne kadar aynı kalmamış, sosyal yapıya, zamana, bölgelere, âdetlere, dilin gelişimine, din ve törelere, kültüre, şive ve lehçelere göre değişime uğradıkları görülmüştür. Zamanla unutulan ve kaybolan atasözleri de vardır. Atasözleri her ne kadar halkın tümüne mal edilse de, bir bölgeye, yöreye hatta dar bir çevreye ait atasözlerinin bulunması da mümkündür.[3] Atasözleri klişe sözlerdir. Çoğu kafiyeli ve belli ses düzenindedirler. Bu da onların yüzyıllar boyu unutulmadan veya çok az değişikliklerle aktarılmasını sağlamıştır. Onların dilleri telgraf gibi olup kısa ve kalıplar hüviyetindedir. Fakat bu kısa kalıplar aynı zamanda çok derin anlamları ihtiva etmektedir.[4]

Atasözleri, doğruca akıl ve mantığımıza seslenirler. Hepsi bir dünya görüşünü ve hayat dersini kapsamaktadırlar. Bunlar yüzlerce defa denenmiş gerçekleri ifade ederler. Bu yüzden onları yalanlamak ve çürütmek genellikle mümkün olmaz. Her ne kadar birbirine zıt gibi görünen atasözleri bulunsa da bunların kullanım yerlerinin farklı olduğu unutulmamalıdır.[5]

---

[1] Yusuf Çotuksöken, **Atasözlerimiz**, Azizi yayıncılık, İstanbul, 1979, s. 9.
[2] **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,** Ankara, Türk Dil Kurumu, 1977, I, 37.
[3] Aydın Oy, **"Atasözü"**, *DİA*, IV, 44.
[4] Osman Kemal Kayra, **Atasözlerinde Anlam Kaymaları, Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafî Mekân Kayıpları,** Milli Folklor Dergisi, 2003, sayı 60, Ankara.
[5] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı,** Türkiye Yayınevi**,** 2.bsk, 1967, I, 68.

Atasözleri tek başına eser veya parça teşkil etmeyip, ancak günlük konuşmaları süslemek veya ifadeye canlılık vermek için istifade edilmektedir. Bir kısım atasözlerinin söyleniş hikâyeleri de vardır. Yalnız bunların çoğu unutulup kaybolmuş, pek azı günümüze kadar ulaşabilmiştir.[6]

II. TÜRK ATASÖZLERİ

Atasözüne karşılık Türkçede ilk önce "sab" kelimesi kullanılmıştır. Aynı kelime "Dîvanü Lügâti't-Türk"te "sav" olarak geçmektedir. Daha sonra Farsça veya Arapçanın tesiriyle, bu anlamda "mesel" kelimesi kullanılmıştır.[7] Türk edebiyatında uzun süre kullanılan "mesel" kelimesi, ayrıca "darb-ı mesel, durûb-ı emsal" gibi terkipler şeklinde de istifade edilmiş ve Cumhuriyet döneminden itibarende atasözü, atalar sözü, gibi isimler kullanılmaya başlamıştır.[8] Türk atasözlerinin yazıya geçirilmiş en eski örneklerine VII. yüzyılda Orhun Abideleri'nde rastlanmaktadır. Türk atasözlerinin adı bilinen ilk derlemesi Kaşgarlı Mahmud tarafından yapılmıştır. Bir takım fonetik ve morfolojik değişiklikler olsa da, bu atasözlerinin büyük bir kısmı halen günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.[9]

A. Deyimler

Deyimler, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimeden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır.[10] Deyim kelimesi Türkçede yakın zamanlarda kullanılmaya başlanmış bir kelimedir. Deyim, Arapçadaki "ta'bîr" kelimesinin yerine türetilmiş veya onun yerine kullanılmaktadır. Deyim yerine eskiden

---

[6] Oy, **a.g.m**, s. 44.
[7] Aksoy, **a.g.e**. s.14.
[8] Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatı Arştırmaları**, Kltr Bk. Millî Folklor Arş. Dairesi Yay. Sayı 24, s.150, Ankara, 1977.
[9] Ferit Birtek, **En Eski Türk Savları**, TDK, Ankara 1944, s. 49.
[10] Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 642.

yine Arapça olan "ıstılâh" kelimesi de kullanılmıştır[11]. Günümüzde deyim, farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve dilcilerin, deyim kabul edilen kelime gruplarına yönelik farklı tarifleri bulunmaktadır. Örneğin: Ömer Asım Aksoy, deyimin tarifini: "Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce"[12] şeklinde yaparken, Türkçe sözlükte ise deyim için; "Çoğu öz anlamından az çok ayrı anlam taşıyan klişeleşmiş söz, tabir"[13] tarifi yapılmaktadır. İskender Pala da: "İki ya da daha fazla kelimeden meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında yeni bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denilir" şeklinde tarif etmiş ve "Eskiler buna tabir derlerdi"[14] diye ilavede bulunmuştur. Deyimler genellikle mastar halindedirler. Bu şekilde kullanıldıkları gibi fiili veya diğer unsurları çekime girerler. Deyimler, söze canlılık katmak için, edebiyatın bütün türlerinde kullanılmaktadır.[15]

B. Atasözü ve Deyim arasındaki farklar

Atasözleri ile deyimler arasında fark vardır. Deyimler atasözlerinde olduğu şekilde bir hüküm taşımadıkları gibi çok defa kendi başlarına bir cümle yapısı göstermezler.[16] Atasözleri, genel kural niteliği taşır. Yani, yalnız özel bir durum karşısında değil, her zaman doğrudur. Deyimler genel kural niteliği taşımaz, sadece özel bir durum karşısında doğrudur. Örneğin, "**korkunun ecele faydası yoktur - Demiri tavında dövmeli"** sözleri atasözüdür. Çünkü her ikisi de değişmez kuraldır. Öte yandan, "**Ele verir telkini kendi yutar salkımı – geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye"** sözleri bir deyimdir. Çünkü bunlar değişmez kural değildirler.[17] Atasözleri bir hüküm ve genel bir kural ifade ederler. Deyimlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Fakat atasözleri ile deyimler çoğu zaman birbiriyle karıştırılmaktadır. Hatta zaman zaman atasözlerinin içinde deyimler, deyimlerle ilgili eserler içinde atasözlerine

---

[11] Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, s. 644.
[12] Aksoy, **a.g.e**, I, 52.
[13] **Türkçe Sözlük,** TDK yayını, Ankara, 1988, s.1398.
[14] İskender Pala, **İki Dirhem Bir Çekirdek,** Bâbıâli Kültür Yayıncılığı,2000, Sunuş, s. 9.
[15] Ezel Erverdi**, devirler, isimler, eserler, terimler** Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah yayınlar, II, 284.
[16] Oy, **a.g.m**, s. 44.
[17] Emin Özdemir, **Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü**, 3.bsk, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 7.

rastlanmaktadır.[18] Atasözleri tek başlarına bir anlam ifade ettikleri halde, deyimler sadece cümle içinde kullanıldıklarında anlam kazanırlar.[19] Deyimler, mustakil ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır ve önü, sonu olmadıkça mücerret bir kalıptan başka bir şey değildir; hiçbir hükmü ihtiva etmediği için nasihat veya direktif mahiyeti taşımaz. Bu sebeple de genel kural meydana getirmediği için atalarsözü olamaz. "Bir ipte oynamak" ifadesi bir deyimdir, ama: "iki cambaz bir ipte oynamaz" ifadesi atalar sözüdür. Çünkü genel bir kural meydana getirmiştir.[20] Atasözünü deyimden ayıran en önemli unsurun genel bir kural meydana getirmesi, önünün ve sonunun belli olmasıdır. Atasözü veya deyimlerin hangi olay veya davranış karşısında söylendiğinin belirlenmesi de bu ayrımda önemlidir.[21]

III. ARAP ATASÖZLERİ/ EMSAL

A. Genel Olarak Arap Atasözü

Arapçada mesel kelimesi; "المِثْل/el-Misl" kökünden türemiş olup, "benzeme, benzetme; bir şeyin benzerini nakletme" demektir. Ayrıca sıfat, delil, kısas gibi manaları da vardır. Çoğulu "أمْثَال/emsâl" gelir.[22]

İbnü'l-Mukaffa' (142/759): "Mesel olarak kabul edilen söz, bahse konu edilen olayı en iyi açıklayan, kulağa en hoş gelen ve ihtiva ettiği mana ile diğer sözlerin en geniş olanıdır"[23] demektedir. Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (224/838) göre: "Emsâl, Arapların cahiliye ve İslâmî dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyler doğrudan doğruya değilde dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözleridir.[24] İbn Abdirabbih (328/940) el-'İkdü'l-Ferîd adlı eserinde : "Meseller sözün nakışı, lafzın özü ve manaların süsü, Arapların ve Acemlerin tercih ettiği, her zaman ve

---

[18] Numan Yazıcı, **Arapça- Türkçe / Türkçe- Arapça atasözleri ve deyimler,** Rağbet yayınları, İstanbul, 2003, s.31.
[19] Kabaklı, **a.g.e**, s.69.
[20] İsmail Hilmi Soykut, **Türk Atalar sözü Hazinesi,** Ülker Yayınları, İstanbul, 1974, s.58.
[21] Yazıcı, **a.g.e**, s.32.
[22] Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, s. 951.
[23] Abdullah b.el Mukaffa', **el-Edebü's-Sağîr,** Matbaatü'l-Cemaliyye, Kahire, 1330, s. 27.
[24] **Kitâbü'l-Emsâl,** Der. Zeynelabidin Musevi, Dâiretü'l-Maârifi'n-Nizamiye, Haydarabad 1932. (yazarı bilinmiyor).

her dilde kendileriyle konuşulan şeylerdir. Onlar şiirden daha kalıcı, hitabetlerden daha üstündürler. Hiçbir şey onlar kadar yaygın hale gelmemiş ve onlar kadar umumileşmemişlerdir" demiştir.[25] İshâk b.İbrâhim el-Fârâbî (350/961) de "Mesel" için şu açıklamayı yapmaktadır: "halkın alt ve üst tabakasının manasını beğendikleri şeylerdir. Öyle ki, onu kendi aralarında yayar, sevinçli ve sıkıntılı durumlarında onu zikreder, zihinlerine zor geleni onunla çekip çıkarır, en büyük isteklerine onunla varır, sıkıntılarından onunla çıkış yolu bulurlar."[26]

Bir meselin ortaya çıktığı duruma benzer yeni bir durum için kullanmaya "darbü'l-mesel" (darbımesel) denilir. Açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmeye de "irsal-i mesel" denilmektedir. Her meselin ilk asli hali (mevridi) buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hali (madribi) bulunmaktadır. Bu sebeple mesel "madribi mevridine benzeyen yaygın özdeyiş" olarak da tarif edilmiştir.[27]

Mesel, bir milletin örf ve adetleriyle ilgili hadiselerden doğar. Hatta bu tarz meseller için daha sonradan bir takım hadiselerin uydurulmuş olması da mümkündür. Eski kaynaklara dayanan meselleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Gerçekten yaşanmış hadiselerdir ve bunların kahramanları da tarihi şahsiyetlerdir.

2. Şahsiyetler gerçek ama hadiseler sonradan uydurmadır. Şahsiyetin karakterine, toplumun örf ve âdetlerine göre yakıştırılmış menkibevî rivayetlerdir.

3. Hadise de, şahsiyetler de tamamen hayal ürünü olup masal ve destan unsurlarıyla örülmüştür. Bunlarda yine esas olan cemiyetin örf ve adetleridir.

---

[25] Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi İbn Abdürabbih, **el-Ikdü'l-ferid,** haz. Ahmed Emin, Muhammed ez-Zeyn, İbrahim Ebyari, Lecnetü't-Telif Ve't-Terceme, Kahire, 1942, III,63.
[26] İsmail Durmuş, "mesel" *DİA,* XXIX, 293.
[27] Durmuş, **a.g.m,** s. 293.

Mesel için anlatılan kıssanın, insan hayatında cereyan etmiş veya etmesi mümkün bir hadise olduğu gibi, kahramanları hayvanlardan seçilmiş, tamamen hayal mahsulü masallar da olabilmektedir.[28]

Hususî meziyetleri dolayısı ile meşhur olan kimseler, diğer yerlerde olduğu gibi, Araplar arasında da darb-ı mesellerde yaşamağa devam etmektedirler. Fakat halk, hayal kuvvetiyle bu hususiyetleri çoğu zaman mümessillerini kendilerinden yaratmaktadırlar.[29]

Mesellerde esas olan, ibarelerin ortaya çıktıklarındaki ilk ifade şekillerini aynen korumalarıdır. Bu değişmezliğin en mühim tarafı kullanıldıkları yere göre gramer değişikliklerine maruz kalmamalarıdır. Bir mesel, müzekkerlik, müenneslik, tesniye, cem' hakkında îrad edildiği zaman gramatik değişikliklere uğramaz. Örneğin: " **في الصيف ضيعتِ اللبن** / sen sütü yazın kaybetmişsin" meselinde geçen **ضيعتِ** fiilindeki "**تِ**"/ti zamiri şahsa göre harekesi değişmeden söylenmelidir.[30]

Arap edebiyatında meseller yapılarına göre üç kısma ayrılır:

a) Sâir mesel: Atasözü dediğimizde ilk akla bunlar gelir. En yaygın ve veciz olan kısmı teşkil ederler.

b) Kıyâsî mesel: Kur'an'a ve hadise özgü üslupları vardır. Soyut kavramları tasvir, teşbih ve temsil yoluyla açıklayıp, uzun tasvir ve geniş fikre sahiptirler. " **مثل،كمثل، كأن ، كما**" gibi teşbih edatlarını içerir.

c) Hurâfî mesel: Bunlar genellikle hayvanlar gibi, insan harici varlıkların dilinden aktarılan öğüt verme veya mizah ve latife amacıyla kurgulanmış sembolik hikâyelerdir. Arapların kullandıkları, hayvanlarla ilgili mesellerinin bazıları hurafî inançlara dayanır: "**كطالب القرن فجدعت أذنه**"(boynuz peşindeyken kulağından olan gibi) meseli buna örnektir.[31]

---

[28] Ahmet Bulut, **Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl**, basılmamış doktora tezi, 1984, İstanbul, s. 95
[29] Carl Brockelmann "mesel" *İA*, VIII, 122.
[30] Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Abdülmecid Katameş, El-Müessesetü'l-Arabiyye, Kahire, 1964, I, 7.
[31] Durmuş, **a.g.m.** s. 293, 294.

Darb-ı meseller arasında, kutsal kitapların ve dini kaynakların yaydıklarına husûsi bir yer ayırmak lazımdır. Arap atasözleri arasında sık sık Ahd-i cedîd'den, bilhassa dağdaki vaazdan alınmış sözlere rastlanması bir tesadüf eseri değildir. Bunlar, Hıristiyanlığın eski Arap yarımadasının fikrî hayat üzerindeki ehemmiyetinden ileri gelmektedir.[32]

B. Müvelled ve Muhdes Meseller

Sonradan ortaya çıkan bazı Arap atasözlerine, bazen "müvelled mesel", bazen de "muhdes mesel" tabirleri kullanılmıştır.[33]

ولد / vld kökünden gelen المولد / el-müvelled, "icad edilen, sonradan ortaya çıkan, yeni" manalarına gelmektedir.[34]

es-Suyûtî (ö.911/1505), müvelled'i "lafızları delil olarak kabul edilmeyen müvelled kimselerin ortaya çıkardığı şeydir," şeklinde tarif etmekte ve bunun "masnû'/türetilmiş kelimelerle karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.[35]

Şehirli Araplar için II.(VIII.) yüzyılın yarısından itibaren, bedeviler için ise IV.(X.) yüzyılın sonlarına doğru söylenen meseller, müvelledûn'un ortaya koyduğu meseller olarak sayılmış ve bunlar istişhad kabul edilmemiştir. Hamza el-İsfahânî (ö.323/935) "ed-Dürretü'l-fâhire" adlı eserinin bir bölümünü tamamen müvelled mesellere ayırmış ve bu bölümde 440 kadar meseli açıklamıştır. İsfahânî Arabî mesel-müvelled mesel ayrımını yapan ilk müellif olmuştur.[36] Müvelled mesel'e "إن للحيطان آذانا / Duvarların kulağı vardır, Yerin kulağı vardır[37]" sözü örnek olarak verilebilir.

---

[32] Brockelmann, **a.g.m**, VIII,122.
[33] Yazıcı, **a.g.e**, s. 29.
[34] el-Fîruzâbâdî, **a.g.e**, s. 296.
[35] Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b.Ebî Bekr Suyuti, **el-Müzhir fî ulumi'l-luğa ve envaiha,** thk. Muhammed Ahmed Cadelmevla, Ali Muhammed Bicavi, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2.bsk. Kahire, I, 304.
36 Durmuş, **a.g.m**, s. 295.
[37] Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburi el-Meydânî, **Mecmaü'l-Emsâl,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire, 1979, I, 152.

Arapçada müvelled meseller de çoktur. Müstakil eserlerin yanında el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl*'inde herhangi bir şerh veya açıklama olmadan, her bölümün sonunda müvelled mesellerin bir listesi verilmektedir.

C. Hikmetle Atasözü arasındaki fark

Hikmet, çoğunlukla öğüt ve ders vermek amacıyla peygamber, filozof, düşünür, şair, edip, hatip, âlim, gibi seçkin zümreye mensup bir kişi tarafından söylenmiş olan, bir hayat tecrübesini dile getiren sözdür.[38] Hikmetin, atasözünden bir takım farklı yönleri bulunmaktadır. Örneğin, hikmet atasözü kadar yaygın değildir. Hikmet akli ve fikri tecrübelerden doğar, bu sebeple her zaman ve her yerde doğrudur ama atasözü her zaman doğru fikri taşımayabilir. Atasözünün esası teşbihtir veya teşbih için söylenilir fakat hikmetin esası mananın doğruluğudur. Atasözünün üslubu her zaman vecizken, hikmet böyle olmayabilir. Atasözünün maksadı delil getirmek, hikmetten gaye ise nasihat ve doğru yolu göstermektedir. Hikmetle Atasözü arasında bu kadar fark olmasına rağmen bazı sözlerin hikmet mi atasözü mü olduğu tam olarak ayırt edilememektedir. Ayrıca, bazı hikmetler yaygınlaşarak atasözlerine de dönüşebilmektedir.[39]

IV. KUR'ANDAN ALINAN ATASÖZLERİ/EMSÂLÜ'L-KUR'AN

Emsâlü'l-Kur'an, "ayetlerdeki mana ve maksadın insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesi" şeklinde açıklanır.[40] Emsal, Kur'an-ı Kerim'den önceki semavi kataplarda da sıklıkla kullanılmıştır. Hz. Lokman'nın hikmetli sözlerinin bilinen en eski mesellerden olduğu söylenilebilir. Kur'an'da fesahat ve belagatta hayli ilerlemiş bulunan Araplar'a hitap edilirken onların önemle üzerinde durdukları mesel getirme metodu uygulanmıştır.[41]

---

[38] Durmuş, **a.g.m,** s. 293.
[39] Emîl Bedî Ya'kûb, **Mevsuatu Emsâli'l-Arab,** Dârü'l-Cil, Beyrut 1995, I,23, 24.
[40] Mennâ Halil Kattân, **Mebahis fî ulumi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1981, 8.bsk. s. 283.
[41] Ebû Şâme el-Makdisî. **el-Mürşidü'l-vecîz**, haz. Tayyar Altıkulaç, Beyrut 1395/1975, s. 107.

Her ne kadar bazı yönlerden aralarında benzerlikler bulunsa da Kur'an'ın meselleri hem lafız hem mâna bakımından gerek daha önce Arap edebiyatında mevcut olan gerekse hadislerde geçen mesellerden farklı olup Kur'an'a özgü nitelikler taşımaktadır. Kur'an'daki kıssalar da birer mesel mahiyetindedir.[42]

Kur'an'daki bazı veciz ifadelerin İslâm tarihi boyunca edipler, hatipler, şairler tarafından kendi sözleri arasında çokça kullanılıp hale uygun misaller olarak serde-dilmek suretiyle başlı başına birer mesel halini aldığı da görülmektedir.[43]

Kur'an-ı Kırım'in edebi beyan şekillerinden olan emsalle anlatım, onun îcaz vecihlerinden bir tezahür şeklidir, denilebilir. Bazı ayetler gayet veciz, şümullü manalara sahip ve halk tarafından kolayca söylenebildikleri için, müslümanlar arasında dilden dile dolaşarak, el-Meselü's-Sâir yani atasözü veya deyim halini almıştır.[44] Kur'an'dan bu manada mesel haline gelen ayetlerin sayısı pek fazla değildir. Bunlardan örnek olarak aşağıdaki ayetleri verebiliriz:[45] "قل لا يستوى الخبيث والطيب " De ki: "Temiz ile pis bir olmaz"[46], "أ ليس الصبح بقريب " -"Sabah yakın değil mi?"[47], "ضعف الطالب والمطلوب"- "İsteyen de aciz, istenen de"[48]

V. HADİSTEN ALINAN ATASÖZLERİ/EMSÂLÜ'L-HADİS

Hz. Peygamber'in darbı mesel halinde yaygınlaşan özlü sözleri bulunmaktadır. Bu meseller "emsâlü'l-hadîs" olarak bilinmektedir. Rasûlullah (s.a.v), Arapçayı çok iyi bildiği için zaman zaman meseller söylerdi.[49] Abdullah b. Amr'ın, Rasûlullah'tan bin mesel duyup ezberlediği rivayet edilmektedir.[50]

---

[42] Bedrettin Çetiner, "**Emsâlü'l-Kur'an**" , *DİA*, XXIX, 299.
[43] Çetiner, **a.g.m**, s. 299.
[44] Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri (487/1094) **Faslü'l-makâl fî şerhi kitâbi'l-Emsâl,** Hartum, 1985, s. 5
[45] Veli Ulutürk, **Kur'an'da Temsîli Anlatım**, tas. Ahmet Murat Özel, İhsan yayınları, İstanbul, 1995, s. 24, 25.
[46] Zümer, 9.
[47] Hud, 11.
[48] Hac, 73.
[49] Tirmizî, **Birr**, 71.
[50] Ahbed b. Hanbel, **Müsned,** IV, 203; Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman Ramhürmüzi, **el-Emsâlü'l-hadis,** thk. Ahmed Abdülfettah Temmâm, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye,1988, s. 9.

Hadislerde meseller başlıca iki şekilde kullanılmıştır. Bunlardan biri, anlaşılması zor konuların Kur'ân-i Kerim'de olduğu gibi mukayeseye dayanan temsille anlatılmasıdır. Genellikle "meselü…" kelimesiyle başlayan bu tür emsale şu hadis örnek olarak verilebilir: "hastalık ve sıkıntılar içindeki mü'min, rüzgarın estiği tarafa kolayca yatan, fakat kırılmayan yeşil ekine, haktan yüz çeviren kötü kimse de şiddetli rüzgarın bir defada söküp attığı dağ servisine benzer."[51]

Hadislerde geçen ikinci tür meseller ise halk arasında atasözü olarak yaygınlaşmış olanlardır. Peygamberin, Huneyn gazvesi şiddetlendiği anda söylediği, "Bu tandırın kızıştığı zamandır"[52] sözü ile "İktisat eden fakir düşmez"[53] hadisleri bu türün örneklerindendir.[54]

V. ŞİİRDEN ALINAN ATASÖZLERİ

Şiirden doğan atasözleri, bir beytin tamamı olabildiği gibi bazen de o beyitten alınan bir veya birkaç mısra olabilmektedir. Başta Züheyr b. Ebû Sülmâ, Ebü'l-Atâhiye, Sâlih b.Abdülküddûs, Ebû Temâm, Mütenebbî, Ahmed Şevkî olmak üzere bir çok Arap şairinin bazı beyit ve mısraları halk arasında yaygınlaşıp atasözü haline gelmiştir.[55] Ebü'l-Eded ed-Düvelî'nin, "**لا تنه عن خلق و تأتي مثله ، عار عليك إذا فعلت عظيم**" (benzerini kendin yapıp dururken kötü bir huydan başkasını menetme; bunu yapman senin için büyük bir ayıptır)[56] beyti buna bir örnektir. Şairlerin divanlarında bulunan bu atasözlerinin kendileri tarafından mı icat edildiği, yoksa sadece onlar tarafından manzum şekle mi konulduğu tam olarak bilinmemektedir.[57]

---

[51] Buhârî, **Tevhid**, 31.
[52] Müslim, **Cihad**, 76.
[53] Ahmed b. Hanbel, **a.g.e**, VII, 302.
[54] M.Yaşar Kandemir, "**Emsâlü'l-Hadîs**", *DİA*, XXIX, 298.
[55] Durmuş, **a.g.m**, s. 294.
[56] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sellâm el-Cumahi, **Tabakatu fuhuli'ş-Şuarâ,** şrh. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire, Matbaatü'l-Medeni, 1974, II, 684; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, II, 412.
[57]Brockelmann**, a.g.m,** VIII, 123.

VI. BİR KISSADAN ALINAN ATASÖZLERİ

Bir hikayenin sonunda veya hikaye sonucuna göre söylenilen sözlerdir. Örneğin: Amr b.Udes isminde bir şahısın, yaşlı sayılabileceği bir dönemde amcasının kızı Dahtanus ile evlenir. Zengin ama yaşlı Amr'ı amcasının kızı sevemez ve bir yaz günü boşanırlar. Kız daha sonra fakir ama genç bir delikanlı ile evlenir. Kocasının fakirliği sebebiyle geçim sıkıntısı çekerler. Bir gün kendisine süt lazım olur. Kız eski kocasına birisini göndererek bir miktar süt ister. Amr: "الصيفَ ضيعتِ اللبنَ"/ sen sütü geçen yaz kaybettin (sen beni geçen yaz elinden kaçırdın. Geçti borun pazarı sür eşeği Niğde'ye) cavabını verir ve bu söz mesel olarak dillerde dolaşır.[58]

[58] Meydânî, a.g.e, s. 499.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂVERDÎ ve EDEBÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎN ADLI ESERİ

I. İMAM MÂVERDÎ'NİN HAYATI

A. Hayatı

Müellifin tam adı Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'dir. Lakabı akda'l-kudât, künyesi ise Ebu'l-Hasen'dir.[59] 364'te (974–75) Basra'da dünyaya geldi. Ailesi gül suyu (mâu'l-verd) yapımı ve satışıyla uğraştığı için ona nispeten "Mâverdî" lakabıyla tanındı. İlk tahsilini memleketi Basra'da Mu'tezile âlimi Abdülvahid b.Hüseyn es-Saymerî'den (ö.436/1045) aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî (ö.398/929) ve Ebu Hamid el-İsferâyîni (ö.406/1016) gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî (ö.439/1048), Muhammed b. Adî el-Minkarî ve Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Mâristânî'nin de aralarında bulunduğu birçok ulemâdan hadis dinledi. Hanefî fakihi Kudûrî'den (ö. 428/1037) faydalandı. Başta Nîşâbur yakınlarındaki Üstüvâ olmak üzere birkaç bölgede kadılık yaptıktan sonra tekrar Bağdat'a döndü. Orada fıkıh, fıkıh üsulu, tefsir ve ahlak dersleri verdi ve aynı zamanda hadis rivayet etti.[60]

Mâverdî Bağdat'ta ikamet ederken, Halife Celâlüddevle İbn Büveyh, 429/1037 yılının ramazan ayında ismine "Şâhinşah-melikülmülûk" lakabının eklenmesini ve bu şekilde hutbelerde okunmasını emretmişti. Mâverdî, Celalüddevle'nin yakınında bulunmasına ve ona hizmet etmesine rağmen, böyle bir lakabın ona verilemeyeceğine dair fetva vermiş ve halifenin bu emrine şiddetle karşı çıkmıştı. Sözüne delil olarak da Peygamberimizin "Kıyamet gününde Allah nezdinde isimlerin en âdisi, başında "melikü'l-emlâk" olan isimdir"[61] hadisini göstermiştir. Halbuki Celalüddevle, o gün için kendisine muhalefet edenleri şiddetle cezalandırabilecek siyasi iktidara sahipti. Mâverdî, ondaki bu güçten habersiz değildi. Buna rağmen doğru bildiğini söylemekten de çekinmemişti. Bunu duyan Celâlüddevle, Mâverdî'yi huzuruna çağırır. Mâverdî de başına kötü şeyler geleceği endişesiyle son derece tedirgin bir vaziyette halifenin huzuruna çıkar. Onun bu durumunu fark eden halife ona şöyle der: "Benim kesin

---

[59] Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemu'l-Müellifîn,** terâcimu musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1993, II, 499.

[60] Muhammed Süleyman Dâvud, Fuad Abdülmü'min Ahmed, **el-İmam Ebü'l-Hasan el-Maverdî,** Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye, 1978, s. 17.

[61] Ebû Davûd, **Edeb**, 69.

kanaatim odur ki, eğer sen birine yakınlık gösterseydin, mutlaka bu ben olurdum. Öyle sanıyorum ki, seni bu fetvayı vermeye sadece dini gayretin ve bu konudaki hassasiyetin sevk etmiştir. Bu itibarla benim nazarımda senin sevgin daha da artmıştır.[62] Bu olaydan bir süre sonra Mâverdî'ye halife tarafından "Akda'l-kudât" unvanı verilmiştir. Her ne kadar "kadıların en üstünü" anlamına gelen bu unvana, Allah(c.c.)'ın "Ahkemü'l-Hâkimîn" sıfatıyla aynı manaya geldiğini ileri sürerek, Ebû Abdullah es-Saymerî(ö.436/1045) ve Ebu't-Tayyib et-Taberî(450/1059) gibi fakîhler karşı çıkmışlarsa da, İmam Mâverdî vefatına kadar bu lakabıyla anılmaya devam etmiştir.[63]

Mâverdî, 422, 428 ve 435 yıllarında dönemin halifesi Kâim-Biemrillah tarafından gönderilen bazı diplomatik heyetlerle beraber yurtdışındaki siyasi görüşmelerde bulunmuştu. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e gönderilen diplomatlar arasında da kendine yer bulmuş ve barış görüşmelerinde kritik rol üstlenmişti. Mâverdî hem kendi ülkesinde hem ülke haricindeki görüşmelerinde emirlerin ikram ve ihsanına mazhar olmuş ve onların saygınlığını kazanmıştı. Kadılık maaşının yanında elde ettiği bu tür gelirler sayesinde refah içinde bir hayat sürmüştür. 437 yılında (1045–46) Reîsü'r-rüesâ İbnü'l-Müslime'nin vezirliğe getirilmesinden sonra Mâverdî, artık siyaseti tamamen bırakmış, tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur. 30 Rebîyü'l-evvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında 86 yaşında Bağdat'ta vefat eden Mâverdî'nin cenazesi Bâbü'l-Harb semtindeki kabristana defnedilmiştir.[64] Cenaze namazı, vefatının ertesi günü, kendi talebesi olan meşhur Hatîb el-Bağdâdî (ö.463) tarafından kıldırılmıştır. Şâfiî alimlerinden Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin vefatından onbir gün sonra ahirete irtihal etmiştir. Cenaze merasimine devlet büyükleri ve ulemâ da iştirak etmiştir.[65]

---

[62] Abdülvehhab b. Ali b. Abülkâfî Sübki, **Tabakatü'ş-Şafiiyyeti'l Kübra,** thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Matbaatu İsa el-Bâbi el-Halebî, Kahire: 1964, V, 270.

[63] Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. bsk. Beyrut, XV, 53

[64] Cengiz Kallek, "**Mâverdî"**, *DİA*, XXVIII,180.

[65] Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm,** Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, XII, 103.

B. İlmi Şahsiyeti

İmam Mâverdî, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, fıkıh üsulu ve edebiyat sahalarında geniş bilgiye sahipti. Bunun yanı sıra felsefe, siyaset, ahlak gibi ilim dallarında da söz sahibi olduğu telif ettiği eserlerden anlaşılmaktadır. Mâverdî, devlet erkânından ve halktan gördüğü üst seviyedeki saygı ve itibarı ahlaki ve ilmi şahsiyetine borçludur. Ahlak ve edep sahibi, ciddi, vakur aynı zamanda halim selim bir insandı. Fikri zenginliği ve üslup güzelliği ile tanınırdı.[66]

Mâverdî daha ziyade fıkıh sahasında meşhur olmuş bir âlimdir. Basra'da Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'den (ö.436/1045) Bağdat'ta da Ebû Hamid el-İsferâyini'den (ö.406/1016) ders almış ve bir müddet sonra kendisi de önde gelen Şâfii mezhebi fakihlerinden biri olmuştur. Öyle ki halk onu artık "mezhep hafızı" olarak kabul etmiştir.[67]

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö.643/1245), Mâverdî'nin gizli bir mu'tezili olabileceğini söylemiş ve tefsirindeki görüşlerin, ehl-i sünnetten çok Basralıların temayülüne uygun olarak mu'tezile fikirlerine daha yakın olduğunu belirtmiştir.[68] Bu ithama rağmen İbnü's-Salâh, Mâverdî'nin tefsirindeki ehl-i sünnete aykırı düşünceleri, onun hak ve batıl olarak ileri sürülen fikirleri, eserinde kayıt altına alma düşüncesiyle böyle bir yolu izlemiş olabileceği kanaatinin de var olduğunu söylemektedir. Mâverdî, cennetin hal-i hazırda yaratılmış olduğunu kabullenmiş ve Kur'an'nın yaratılması düşüncesini ise reddetmiştir. Allah'ın zâtının tek, sıfatlarının kadîm olduğu görüşünü benimsemesi, Kur'an'ın sünnetle neshedilemeyeceğini savunması gibi konularda Mu'tezile'den ayrılmaktadır. Ancak kader konusunda Mu'tezilîlerle aynı düşünceyi paylaşmaktadır.[69] Mâverdî zamanında yaşamış Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin önderlerinden kabul edilen Kâdî Abdülcebbâr, Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö.406/1016) ve Bakillânî gibi kelamcıların cüz'iyyâtla ilgili görüşlerden tercihte bulunmuştur. Belki de

---

[66] Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, **Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman, [mimma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan]** thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n-Nahdahi'l-Mısriyye, Kahire, 1949, III, 282.
[67] Es-Subki, **a.g.e**, III, 303.
[68] Kallek**, a.g.m**, XXVIII, 180.
[69] Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu,** Bilmen yayınevi, İstanbul, 1967, I, 427.

bu tercihler sonucu, aklî görüşleri benimseyen âlimlere karşı i'tizal suçlamasına sıkça rastlandığı bir dönemde, Mâverdî de bu türlü ithamlardan nasibini almıştır.[70]

İmam Mâverdî, ilim sahibi insanların aynı zamanda tevâzu sahibi olması gerektiğini bildirirken, kendi başından geçen ibretli bir olayı şöyle nakleder: "Alış-veriş" konusunda bir eser telif etmiştim. Büyük bir bedenî ve zihnî gayret sarfettiğim için, eserimin bu alanda yazılmış kitaplardan daha iyi olacağına inanıyor ve başardığım bu işle adeta övünüyordum. Bu konuda kimsenin benden daha bilgili olacağını zannetmiyordum. Bir ilim meclisinde otururken iki bedevî yanıma gelerek bana çölde yaptıkları alış veriş akdiyle ilgili sorular sordular. Ben ise sorulan soruların hiç birini cevaplayamadım ve başımı önüme eğerek düşünmeye başladım. Bu halimi gören iki bedevî: Sen bu cemaatin imamı olduğun halde bizim sorularımızı cevaplayamayacak mısın? Dediler. Ben de "hayır" dedim. "Yazıklar olsun sana" deyip yanımdan ayrıldılar. Sonra benim talebelerimin çoğundan daha alt seviyede olan birisinden istedikleri cevabı aldılar ve onu överek meclisten uzaklaştılar. Bu manzarayı suçluluk duygusuyla izledim. Normalde bu sorular benim bilemeyeceğim şeyler değildi. Fakat Cenabı-Allah bununla bana iyi bir ders vermek istemişti.[71]

Aynı zamanda müctehidlik makamına ulaşan Mâverdî'ye göre ictihad farz-ı kifâyedir; ehil olmayanlara sorumluluk ve yetki verilirse bundan ihtilaf ve kargaşa çıkar. Ehil sahibi kişiler de bu yükümlülüğü almaktan kaçınırsa, o zaman da şeriat duraklar ve ilim sönmeye başlar. Fıkıh ilminin yanında hadis ilmine de çok önem veren Mâverdî, icâzet ve mükâtebe yoluyla rivayeti hadis yolculuğunu önleyeceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır.[72]

---

[70] Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 4.bsk. 1981, XII, 26, 49.

[71] İmam Ebü'l-Hüseyin el-Mâverdî eş-Şafiî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, thk. Yasin Muhammed et-Tevvâs, daru İbn Kesîr, Dimaşk, 2.bsk. 2002, s. 65–66.

[72] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzeni,** thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 142.

C. Eserleri

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Mâverdî'nin ilim sahası bir branşla mahdut kalmamış bilakis pek çok ilim dalıyla ilgilenmiş ve bu alanlarda çeşitli eserler telif etmiştir. Telif ettiği eserleri yüzyıllarca okutulmuş halen de okutulmaya devam etmektedir. Mâverdî'nin bazı kitapları çeşitli dillere tercüme edilmiş ve dünyanın birçok kütüphanesinde kendine yer bulmuştur. Biz burada yazarın günümüze ulaşan eserlerini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1. el-Ahkâmü's-Sültaniyye

Mâverdî'nin sadece İslam dünyasında değil, aynı zamanda Batıda da ün kazanmış eseridir. Eserin tam adı "el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye"dir. Eserin, Abbâsî halifesi Kâdir Billah (ö.422/1031) veya Kâim Biemrillah'ın (ö.463/1075) isteği üzerine yazıldığına dair ihtilaf vardır.[73] Eserin konusunu devletin esas teşkilat ve idaresiyle ilgili fıkhî ahkâm oluşturmaktadır. Eser yirmi bölümden meydana gelmektedir. Bunlar sırasıyla İmâmet (Devlet Başkanlığı), vezirlik, valilik (el-imâre ale'l-bilâd), cihad emirliği, iç meseleler (irtidat, bağy, yol kesme), kadılık, mezalim mahkemeleri, nikâbe, namazlarda imamlık, hac emirliği, zekat, ganimet, cizye ve haraç, hükümleri değişik bölgeler, toprağın ihyası ve suların çıkarılması, hima ve irfak, ikta, divanlar, suçlar ve hisbe oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere Mâverdî'nin ele aldığı konular devletin esas teşkilatı, hukûkî, idarî ve mali yapısıyla ilgili ana meseleleri kapsamaktadır[74]. Bu eser İngilizce, Fransızca, Türkçe (trc. Ali Şafak, el-Ahkâmu's-Sultâniyye: İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku, İstanbul I396/ 1976, 1994), Farsça, Urduca ve Flemenkçe'ye çevirileri yapılmıştır. Eserin Arapça aslının ilk baskısı 1853 senesinde Alman müsteşrik Max Enger tarafından "Mawerdii constitutiones politicae" adı altında Bonn'da basılmıştır.[75]

---

[73] Mehmet Erkal, "**Ahkâmu's-Sultâniyye**" , *DİA,* İstanbul, I / 555, 556.
[74] Dâvud, Ahmed, **a.g.e,** s. 28.
[75] Orhan Karmış, **Mâverdî ve Tefsirdeki metodu,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1981, s. 53 (basılmamış doçentlik tezi).

2. Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn

Mâverdî'nin el-Ahkâmu's-Sultaniyye'sinden sonra en meşhur eseridir. Dînî ve dünyevî edep ölçülerine yer veren bir ahlak kitabıdır. Eserde davranış ölçüleri ayet, hadis, şiir, emsal ve hikmetli sözlerden istişhad getirilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Bu eseri ileride başlı başına bir konu olarak ele alacağımızdan şimdilik üzerinde fazla durmayı uygun bulmuyoruz.

3. A'lâmü'n-Nübüvve

Bu eser, kelam ilminin en önemli konularından olan "Nübüvvet" meselesini esas alarak telif edilmiştir. Kitabın ilk bölümünde kelam ve fıkıh usulünün hassas konular esas alınmış ve doyurucu açıklamalar yapılmıştır. Sonraki bölümlerde ise Peygamberimizin (s.a.v) akli ve kavli mucizelerinden bahsedilmiştir. Vahyin ve mucizenin peygamberler için zarureti anlatıldıktan sonra mucize ve sihir ayrı ayrı ele alınmış ve bu ikisi arasındaki farklar izah edilmiştir. İlk baskısı 1319 senesinde Mısır'da el-Matbaatu'l-Behiyye'de yapılmıştır.[76]

4. Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk. (Edebü'l-vezîr)

Mâverdî eserde devlet idaresindeki vezirlerin ne gibi hususiyetlere sahip olması gerektiğinden ve onların uymak zorunda oldukları kurallardan bahseder. Kitapta, devlet idaresinde bulunan vezirlerin başarılı olması için nasıl bir siyaset izlemeleri konusunda yol gösterilmektedir. Eser Şirvânizâde Mehmed Rüşdü Paşa tarafında Türkçeye çevrilmiştir.[77] Eser ilk defa 1348/1929 yılında Abdülazîz el-Hancî tarafından "Edebü'l-vezîr" ismiyle neşredilmiştir. Daha sonra İskenderiye'de Dr. Muhammed Süleyman Davud ve Dr. Fuad Abdü'l-Mü'min Ahmed'in takdim ve tahkikleriyle 1976 yılında basılmştır.[78]

---

[76] Maverdî, **A'lâmü'n-Nübüvve**, thk. Muhammed Şerif Sükker, Dâru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 2.bsk.1992, s.10.
[77] Kallek, **a.g.m**, XXVIII, 185
[78] Maverdî, **el-Vezârâ Edebü'l-Vezîr,** thk. Muhammed Süley Dâvud, Fuad Abdülmün'im Ahmed, Dârü'l-Câmiati'l-Mısriyye, İskenderiye, 1976. Mukaddime

5. Edebü'l-kâdî

Bu eser İlk defa 1971 yılında Bağdatlı araştırmacı Muhyî Hilâl Sirhân tarafından neşre hazırlanmış ve iki cilt halinde Bağdat'ta basılmıştır. Müellif bu eserde hâkimlik müessesesini bütün detaylarıyla ele almıştır. Kadı'nın hüküm verme durumunda bir hukuk alimi olması gerektiğini söyleyen Mâverdî, hâkimlik müessesesini de halk arasında adaleti sağlayacak bir kurum olarak tarif etmiştir. Müellif, Kur'ân, sünnet, icma ve kıyası İslam hukukunun temel kaynakları olarak göstermiş ve bunları üsul yönünden incelemiştir.[79]

6. el-Hâvi'l-kebîr

Bu eser aslında İmâm Şâfiî (ö.204/819)'nin meşhur talebelerinden Ebû İbrâhîm el-Müzenî (ö.264/878)'nin Şâfiî fıkhının temel kaynaklarından biri olan "el-Muhtasar" isimli kitabın şerhidir. Fakat bu esere sadece bir şerh kitabı gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü Mâverdî, Müzenî'nin eserini başlık ve konuları temel kabul ederek fıkıh meselelerini enine boyuna incelemiş, ihtilaflı konuları ele alarak bunlar hakkında geniş bilgiler vermiştir.[80] Kâtip Çelebî'nin "Şâfiî mezhebinde bu kitabın bir benzeri telif olunmamıştır"[81] sözü, bu eserin ne kadar önemli bir çalışma olduğunu göstermektedir. Mâverdî eserinde, ibadet konularıyla beraber had ve ta'zir gibi "Ceza Hukukunu" ihtiva eden konular, nikah, talak (boşanma), mîras, ve vasiyet gibi "Medenî Hukukla" ilgili konuları, alış-veriş, kira ve ticari kuruluşlarla ait "Ticaret Hukuku" meselelerini geniş bir şekilde ele almış ve incelemiştir.[82]

---

[79] Maverdî, **Edebü'l-kâdî**, thk. Muhyi Hilâl Serhan, Dâru İhyai't-Türasi'l-İslâmî, Bağdad, 1971, I, Mukaddime.
[80] Muhammed İbnü'l-İmad, **Şezerâtü'z-zeheb**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, II, 148.
[81] Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zünun an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn,** Dersaadet, I, 268.
[82] Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr,** I-XVIII.

7. el-İknâ'

Rivayete göre Halife Kâdir-Billâh dört mezhebin önde gelen fakihlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı hazırlamalını istemişti. Hanefî mezhebinden Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037) "el-Muhtasar"ını, Kâdî Muhammed el-Bağdâdî Maliki mezhebine ait bir muhtasar yazmış, Mâverdî'de Şafiî mezhebi üzere muhtasar bir eser telif ederek halifeye takdim etmişlerdir. Halife eserleri inceledikten sonra en çok Mâverdî'nin muhtasarını beğenmiştir.[83] Müellif, biri dört bin varak olabildiğince geniş, diğeri ise kırk varak oldukça öz, iki fıkıh kitabı telif ettiğini söylemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, eserin birincisi "el-Hâvî" diğeri ise "el-İknâ'dır". [84] Eser 1982 senesinde Kuveyt'te Hıdır Muhammed Hıdır'ın tahkikiyle neşredilmiştir.

8. Teshîlü'n-Nazar ve ta'cîlü'z-zafer

Eser, devlet ahlakı, siyaset ve kamu idaresiyle ilgili mevzulardan bahsetmekte ve devletin kurulup korunması için nelere dikkat edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Kitap esasta iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde ahlaki usüllerden, felsefeden ve filozofların hayatlarından kesitler sunulmuştur. İkinci bölümde ise tamamen devlet idaresi, yönetimde dikkat edilmesi gereken unsurlardan ve siyasetten bahsedilmiştir.[85] Müellif eseri telif ederken, hem idarecilerin hem de halkın ıslahına dair gerçekçi ve pratik bir kitap yazmayı amaçladığını bildirmektedir. (Maverdî, **Teshilü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer**, thk. Rıdvan Seyyid, Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut, 1987. Mukaddime.)

9. Nasîhatü'l-Mülûk

Mavedî bu eserde şehvetin, hevâ ve hevesin hastalıklarının tedavi edilmesinin yöntemleri, nefsin eğitimi, nasihatleri kabul etmeye teşvik, meliklerin durumu, halkının yönetimi, düşmanlara karşı alınacak tedbirler, aile idaresi ve ordu yönetimi gibi

---

[83] Yâkût, **a.g.e**. XV, 54.(Yâkût, Hanbeli mezhebinden muhtasarı kimin yazdığını bilmediğini kaydetmektedir.)

[84] Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b.Ali İbnü'l-Cevzi, **el-Muntazam**, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995, VIII, 199.

[85] Dâvud, Ahmed, **a.g.e**, s. 28, 29.

konuları on bölümde ele almıştır. Yazar eseri telif etmedeki amacını şöyle açıklar: biz "Nasîhatü'l-mülûk" isimli kitabımızı sultanlara, onların tebaalarına olan merhametini ortaya çıkarmak için kaleme aldık. İçerisinde doğru nasihat ve apaçık öğüt bulunan eserimizi kim okur, onu inceler, ona kulak verir ve gerekli ilgiyi gösterirse, benim kendisine en büyük dost ve yardımcı olduğumu bilmiş olsun. (Maverdî, **Nasîhatü'l-Mülûk**, thk. Hıdır Muhammed Hıdır, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt 1983, Mukaddime.) Eser, Mustafa Sarıbıyık tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve aynı şahıs tarafında 2000 yılında Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır.(Mâverdî, **Nasîhatü'l-Mülûk,** (çev. Mustafa Sarıbıyık, **Siyaset sanatı**) , Kırkambar Kitapları, İstanbul 2004.)

10. el-Emsâl ve'l-Hikem.

Eser on bölüme ayrılmış, her bölüme bir biriyle uyumlu otuz hadis-i şerîf, otuz ata sözü, ve otuz beyitlik şiir konulmuştur. Dolayısıyla eserde üçyüz hikmetli söz, üçyüz hadîs-i şerîf ve üçyüz beyit yer almıştır.[86] Eser Fuad Abdü'lmü'min Ahmed tarafından 1981 senesinde İskenderiye'de neşredilmiştir.[87]

11. Tefsîrü'l-kur'ân. (en-Nüket ve'l-'uyûn)

Eser, bir tefsir kitabı olmakla beraber Kur'an'nın tüm ayetlerini ihtiva etmemektedir. Mâverdî eserinde kur'an'nın tüm ayetlerini tefsir etmeye ihtiyaç duymamış sadece gerekli gördüğü ayet ve sûreleri incelemiştir. Kaynakları arasında hadis, sahâbe ve tâbiîn sözleri yanında, Yahya b. Sellâm, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câhiz, Zeccâc, Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ gibi müfessirlerin görüşleri bulunmaktadır. Eserdeki rivayetlerin çoğu isnadsızdır. Ayetlerin sebeb-i nüzûlu konusunda açıklamalarda bulunulmuş, muğlâk kelimeleri açıklanmış ve bazı

[86] Maverdî, **el-Vezârâ Edebü'l-Vezîr**, Mukaddime, 23.
[87] Kallek, **a.g.m**, XXVIII, 186.

anlaşılmayan ifadelerin anlamları verilmiştir. Eserde müteşâbihler te'vil edilmiş, kıraat farklılıkları ve ihtilaflarla beraber fıkhî hükümler üzerinde de durulmuştur.[88]

II. EDEBÜD'DÜNYA VE'D-DİN VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

Bu kitap, Mâverdî'nin en fazla ün kazanmış eserlerinden biridir. Kitap genellikle bu isimle tanınırken, müellifin bazı yazma nüshalarında ise "el-Buğyetü'l-'ulyâ fî edebi'd-dîn ve'd-dünyâ" ismi ile zikredilmektedir. Müellifin ilk defa eserini bu isimle kaleme aldığı daha sonra ise müstensihler tarafından "Edebü'dünyâ ve'd-Dîn" olarak kısaltılmış olması muhtemeldir. Kitabın, ne zaman telif edildiği belirtilmese de Mâverdî'nin eseri kadı olduktan sonra yazdığı metin içinde geçen (s.81,82) biyografisiyle ilgili pasajdan anlaşılmaktadır.[89]

Mâverdî, kısa ama öz olarak yazdığı mukaddimesinde, bütün işler içinde kadir ve kıymeti en yüksek; fayda ve menfaati en umumî olan din ve dünya istikametinin; dünya ve âhiretin intizam ve selametinin bağlı olduğu işler olduğunu belirterek bu çalışmasında dinî ve dünyevî açıdan hayatın ölçü ve kurallarını araştırdığını ifade etmektedir. Eserini hazırlarken, ne kısa ne de uzun ikisi arasında en uygun bir yol tutarak din ve dünya âdâbını göstermeye dikkat ettiğini vurgulamaktadır. Müellif, gerçeklerin kolay anlaşılmasına ve gizli kalmamasına vesile olabilir düşüncesiyle Kur'ân âyetleri, hadîsi şerifler, filozofların misalleri, edebiyatçıların edebi ifadeleri ve şairlerin şiirlerinden kaynak olarak istifade ettiğini belirtmekte, bu şekilde farklı kaynaklardan yararlanmanın daha eğitici ve öğretici olacağını, tek bir üslubun ise okuyucu için bıktırıcı olabileceğine dikkat çekmektedir.[90] Mâverdî, ahlak ve sanat alanında insanlığın ortak değeri olan yabancı kültürlerden de faydalanmış, başta Hz. Ömer ve Hz Ali olmak üzere birçok sahâbî, tâbiîn ve diğer selefin ileri gelenlerinden; Mütenebbî, İmru'ül-kays, Züheyr b. Ebî Sülmâ gibi cahiliye şairlerinden nakiller yapmıştır. Müellif bunun yanı sıra, Enûşirvân, Büzurcümehir, Sâbûr gibi İslam öncesi İran bilgelerinden istifade etmiş, birkaç yerde ise Aristo ve Kindî'nin görüşlerine yer

---

[88] Orhan Karmış, **a.g.e**, s. 113, 156.
[89] Mustafa Çağrıcı, "**Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn",** *DİA*, X, 406.
[90] Maverdî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, s. 5

vermiştir. Eserin Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde birçok yazması bulunmaktadır.[91]

A.Eserin Muhtevası

Mâverdî eserini, çeşitli fasılları ihtiva eden beş bölüme ayırmıştır. Burada bu bölümler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Birinci bölüm geleneksel İslam ahlakının ana mevzularından olan akıl-nefis çatışmasıyla ilgilidir. Burada aklın tarifi, yeri, mahiyet ve faziletlerinden, keskin zekâdan, aklın kemale ermesinden, nefsin ve şehvetin kötü arzu ve temayüllerinden, akıl tecrübe ilişkisi gibi konulardan, akıllının ve ahmağın sıfatlarından bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde İslam öncesi eski felsefe nazariyeleri de yer almaktadır.[92]

İkinci bölüm "Edebü'l-'ilm"dir. Bu bölümde ilmin edebi, fazileti ve önemi, ilim–din ilişkisi, ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesindeki metotlar, insanların ilime ve ilim insanlarına bakış açıları, ilim-amel ilişkisi, öğrenci-öğretmen münasebetleri, âlimlerin vasıfları, ahlâkî görev ve sorumlulukları gibi konular işlenmektedir. Müellif burada, Peygamberimizin zamanından kendi zamanına kadar Müslüman ilim nesillerinin üzerinde yarıştıkları âdâba dayanan İslâm'ın öz konularını ele almıştır.[93]

Üçüncü bölüm "Edebü'd-Dîn" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Peygamberimizin tebliğinden ve müşkil meseleleri aşmasından, mükellefiyetlerden ve kısımlarından bahsedilmektedir. Daha sonra iman eden şahıs için farzların birincisi olarak nitelediği namaz ve hikmetlerinden, sırasıyla oruç, zekât ve haccın fazilet ve önemleri ile ilgili bilgiler ayet, hadis, emsal ve hikmetli sözlerle desteklenmektedir. Müellif bu bölümde din mefhumunu açıklarken, dinin sadece Allah-kul arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kurum olmadığını, bunun ötesinde insanların gerek Allaha

[91] Brockelman, "mesel" **GAL**, I, 493.
[92] Mâverdî, **a.g.e**, s. 11–41.
[93] Mâverdî, **a.g.e**, s. 47–135.

gerekse diğer varlıklara karşı olan bütün sorumluluklarını ve münasebetlerini nizamlayan bir kanunlar sistemi olduğunu vurgulamaktadır.[94]

Dördüncü bölüm "Edebü'd-Dünya" bölümüdür. Bu bölümde, dünya hayatı ve ıslahı için gerekli şartlardan, dostluğun faziletleri ve dost seçerken dikkat edilmesi gereken unsurlardan, insan yaşamını düzenleyen hallerden, ticaret, ziraat, hayvancılık ve sanat gibi dünyevî konulardan bahsedilmektedir. Ayrıca zenginlik ve fakirliğin iyi ve kötü yönlerini mükemmel şekilde tarif etmekte ve hükümdarın halkına karşı olan sorumluluklarından bahsetmektedir. İnsanın içtimai bir varlık olduğu gerçeği üzerine kurulan bu bölümde yaşanılabilir bir dünya için ahlak anlayışını açıklamakta, insanlar arasındaki sosyal uyum ve işbirliğini aralarında var olan farklılıklara bağlamakta ve insanlar arasında tam bir eşitlik olduğu zaman bunun cemiyeti felakete sürükleyeceğini düşünmektedir. Mâverdî, dünyada barışın ve düzenin tam olarak sağlanabilmesi için, kendisine bağlanılan din, güçlü bir siyasi iktidar, herkesi kapsayan adalet, halkın kendini güvende hissetmesi ve her zaman var olan ümit gibi şartların bulunması gerektiğini söylemektedir. Bölümde nefis terbiyesi hakkındaki açıklamalarda tasavvufi bir yaklaşım sezilmekte ve aklın fazileti, temel erdemlerin itidal ve adaletle ilişkisi gibi konularda filozoflardan faydalandığı dikkat çekmektedir.[95]

Beşinci bölüm "Edebü'n-Nefs" bölümüdür. Bu bölümde nefis terbiyesi, güzel ahlak, hayânın kısımları, yalan ve doğruluğun sebepleri, sükût, sabır, istişare ve diğer muhtelif İslam ahlâkına dair hasletlerden bahsedilmekte ve günlük hayatta maddî ve manevî huzuru temin edecek gerekli şartları genişçe izah etmektedir.[96]

---

[94] Mâverdî, **a.g.e**, s. 139-190. Çağrıcı, **a.g.m,** s.407
[95] Mâverdî, **a.g.e**, s. 209-360.
[96] Mâverdî, **a.g.e**, s. 365-563.

B. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu eser sadece din ve ahlak kültürü almak isteyenlere değil, lise ve üniversite çağındaki gençlere de manevî konularda rehberlik etmiştir. Örneğin; Mısır Maarif Bakanlığı bu kitabı otuz seneyi aşkındır hem tavsiye etmekte hem de orta öğretim kurumlarında okutulmaktadır. Bu sebeple Mısır'da yirmiden fazla baskısı yapılmıştır.[97]

Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn kitabına, Hanzâde lakabıyla meşhur olan Erzincanlı Üveys Vefâ b. Muhammed b. Ahmed adında bir Türk âlimi şerh yazmış ve h.1328'de İstanbul'da bastırmıştır. Şârih, basılmış ve basılmamış beş nüshayı karşılaştırdığını, tefsir, hadis, ahlâk ve divan türündeki kaynaklara başvurarak usul düzeltmeleri yaptığını belirtmektedir. [98] Şerhte ayrıca çeşitli alim ve edebiyatçılardan nakiller yapılmış ve bazı İran şairlerine ait Farsça beyitlere ve Türkçe şiirlere yer verilmiştir. Eserin ilk ilmi neşri Mustafa es-Sekkâ tarafından yapılmıştır. Burada müellifin hayatı ve başlıca eserleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Eserin Teymûriyye nüshasına dayalı yeni bir neşri daha yapılmıştır(Beyrut 1987)[99]. Eser, farklı çevirmenler tarafından birkaç defa Türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır. Eser 1993 senesinde M.E.B tarafından Şark İslam klasikleri çerçevesinde Bergamalı Cevdet Efendi çevirisiyle "Maddi ve Manevi Yüce Hedefler" ismiyle basılmıştır. Ama bu baskı, çevirisinin yeterli olmaması ve diğer hatalarından dolayı ciddi tenkitlere maruz kalmış hatta bu kitap üzerine tenkit makalesi de yazılmıştır.[100]

---

[97] Karmış, **a.g.e**, s. 66.
[98] Hanzade Erzincanlı Üveys Vefa, **Minhâcü'l-yakîn şerhu Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Mahmud bey matbaası, İstanbul,1910, Mukaddime.
[99] Çağrıcı, **a.g.e,** s. 407, 408.
[100] Cemal Aydın, "Mâverdî", **Dergah Dergisi**, Cilt. 5, sayı.55, İstanbul, Eylül 1994, s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBÜ'DÜNYÂ VE'D-DÎN'DEKİ ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ

I. HADİSTEN ALINAN ATASÖZLERİ

Bu bölümde, eserde hadis olarak zikredilenler arasından, emsal kitaplarında kaynaklarına ulaşabildiğimiz kırk hadisi bir araya getirdik. Mâverdî'nin hadis olarak zikrettiklerinin bir kısmını sahih kaynaklarda tespit etmemize rağmen bazılarına ise hadis kaynaklarında rastlayamadık. Hadis olarak zikredilenlerin bazılarının ise kaynaklarda, farklı şahıslara nispet edildiğini tespit ettik. Bu bakımdan, bu bölümü iki kısma ayırdık. Birinci kısıma muteber hadis kitaplarında geçen atasözlerini alarak bunların kayanklarını, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce gibi kütüb-i sitte'den sayılan hadis kitaplarından tespit ederek vermeye çalıştık. İkinci kısımda ise, eserde hadis olarak zikredilmesine rağmen, muteber hadis kaynaklarında bulamayıp, ikinci el hadis kitaplarında tespit edebildiğimiz atasözlerini aldık.

A. Sahih Kaynaklardan Tespit Edilen Hadisler

1. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : إنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا.

Gerçekten de ifadenin bir kısmı sihirdir.[101] (sihir gibi etkileyicidir)

Peygamberimiz s.a.v.'e Amr b. Ehtem ve Zibrikân isminde iki kişi geldi. Peygamberimiz (s.a.v.) Amr b. Ehtem'e Zibrikân'ı sordu, o da: O, kendisine küçük işlerde itaat edildiği, her şeye muhalefet eden ve arkasından gelmek isteyene engel olan biridir, dedi. Zibrikân ise ona cevaben şöyle dedi: Ey Allahın Resûlü! O, benim hakkımda anlattıklarından daha fazla şey biliyor, fakat beni kıskandığı için fazlasını söyleyemiyor. Bunun üzerine Amr b. Ethem şöyle dedi: Vallahi o, şahsiyetini kaybetmiş, dar fikirli, ahmak bir baba ve azarlanacak bir dayıdır. Ey Allahın resulü yemin olsun ki ben ilk söylediğimde yalan söylemedim, sonradan söylediğim ise tamamen doğrudur. Ben, hoşnut olduğum zaman söyleyebileceğimin en iyisini söylerim. Fakat kızdığım zaman, bulduklarımın en kötüsünü söylemekten de geri kalmam. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle dedi: **Gerçekten de beyanın (ifadenin) bir kısmı sihir gibidir**. Yani beyanın bazısı sihir gibi etki eder. Sihrin

[101] Mâverdî, **a.g.e**, s. 323; Buharî, **Nikâh**, 48; Tirmizî, **Birr ve's-Sıla**, 81; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara** s. 27.

anlamı ise batılın hak gibi gösterilmesidir. Beyan, fesahat, belagat, derin anlayış ve güzel dil kullanımının bir arada olmasıdır. Duyulduğu zaman insan üzerine ciddi etki bıraktığı ve süratle kalbe nüfuz ettiği için, Peygamberimiz (s.a.v.) bunu sihre benzetmiştir. Güzel konuşmaya ve belâğata delil getirmek için söylenilir.[102]

Denildi ki bu söz beyanı kötülemekte mi yoksa methetmekte midir? Bir kısım belagatçı bunun kötüleme olduğunu, çünkü aslında batıl olan bir şeye hak elbisesi giydirildiğinden böyle bir şey söylenmiş olduğunu belirtirler. Ebû Hilâl: buradaki methdir demiştir. Çünkü söz konusu olan anlayış ve ince zekâdır. Bu yüzden Peygamberimiz ondan etkilenmiş ve güzel ifadeyi sihre benzetmiştir. Belagatçıların görüş birliği ise: hakka batıl, batıla hak elbisesi giydirilmesinin, belâgatın en yüksek derecesi olduğu yönündedir.[103]

2. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : إِذَا لَمْ تَسْتَحِي فَاصْنَعْ مَا شِئْت.

Utanmazsan dilediğini yap.[104]

Bu meşhur bir hadistir. Yani eğer ayıplanacak ve utanılacak şeyleri yapmaktan korkmuyor ve ayıptan utanmıyorsan, o zaman nefsinin sana emrettiği, ister kötü ister iyi olsun her şeyi yaparsın. Lafzı emir, manası ise tehdit ve azarlamadır. Sanki şöyle denilmektedir: eğer sende hayâ yoksa o zaman sen hayırdan ve şerden dilediğini yaparsın. Buradaki söz konusu hayâ, insanı kötülükten sakındıran bir düsturdur. Eğer insandaki bu hayâ perdesi yırtılırsa o zaman tüm yasakları sanki ona emr olunmuş gibi yapmaya başlar ve tüm kötülüklere ve çirkin şeylere boyun eğer.[105]

3. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ.

---

[102] Meydânî, **a.g.e,** I, 9.
[103] el-Askerî, **a.g.e,** I, 13.
[104] İmam Mâverdî, **a.g.e**, s.391; Buharî, **Edeb**, 78; İbn Mâce, **Zühd**, 17; el-Hasan Yûsi, **Zehrü'l-ikem fi'l-Emsâl ve'l-hikem,** thk. Muhammed Haccî, Muhammed Ahdar, Dârü'l-Beyza, Dârü's-Sekâfe, 1981, I,74.
[105] Ebü'l-Feth Bahaeddin Muhammed b. Ahmed b. Mansur İbşîhî, **el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf,** Beyrut,1983. I, 241.

Kişi sevdiği ile beraberdir.[106]

Bir adam Peygamberimiz (s.a.v)'e geldi ve şöyle dedi: ey Allahın Resulü kıyamet ne zaman? Peygamberimiz ona hiçbir şey söylemeden kalktı ve namaz kılmaya başladı. Namazı bitirdikten sonra cemaate döndü ve soru soran adam nerede? dedi. Adam, cemaat içinden ayağa kaktı ve ey Allahın Resulü ben buradayım dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) ona: kıyamete ne hazırladın? dedi. O da, Allah ve resulünün sevgisinden başka ne fazla orucum ne da fazla namazım var dedi. Peygamberimiz de ona, **kişi sevdiği ile beraberdir** ve sen de sevdiğinle beraber olacaksın dedi.[107]

4. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : إنَّ مِنْ الشِّعْرِ لَحِكْمَةٌ.

Şüphesiz ki şiirin hikmet olanı vardır.[108]

Peygamberimiz s.a.v. bir gün Alâ b. El-Hadramî'ye sen şiir biliyor musun? diye sordu. O da, evet dedi. Peygamberimiz (s.a.v): o zaman bildiğinden bana oku dedi. Bunun üzerine Hadramî şu şiiri okudu:

تَحَببْ ذوي الأضغان تَسْبِ نفوسَهم ... تَحببك القُربَى فقد تُرْقع النَّعَل

وإن دَحسوا بالكُرْه فاَعفُ تكرُّمًا ... وإن غَيَّبوا عنك الحديثَ فلا تَسَل

فإن الذي يُؤْذيك منه سماعُه ... وإن الذي قالوا وراءك لم يُقل

Sana kin besleyenleri sevmeye çalış gönüllerini kazanırsın, yakınlarına sevgi göstermen senin pabuçlarını yamarmış.

Eğer onlar sana zarar vermeye kalkarlarsa, kereminle onları bağışla hoş gör. Eğer senin gıybetini yapmışlarsa sorma boş ver.

Arkandan söylenilipde İşittiğin zaman sana eza veren şeyleri, söylenmemiş kabul et.

---

[106] Mâverdî, **a.g.e**, s. 267; Buharî, **Edeb**, 97; Seâlibî, **a.g.e**, s.306; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, VI, 267.
[107] Tirmizî, **Zühd**, 50.
[108] Mâverdî, **a.g.e**, s. 201; Buharî, **Edeb**, 80; Ebû Dâvud, **Edeb**, 94; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara** s.27; el-Askerî, **a.g.e**, I, 14.

Peygamberimiz (s.a.v.) bu şiiri duyunca şöyle dedi: **Şüphesiz ki, şiirin hikmet olanı vardır.**[109]

5. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم: الْحَيَاءُ مِنْ الإِيمَانِ.

Hayâ imandandır.[110]

Buradaki hayâ, garîzi (tabiî), imandan olması ise iktisab (kazanılmış)tır. Çünkü utanan kimse eğer sakınan biriyse, hayâsı onu günahlara dalmasından korur. İman da onunla isyanları arasında bir set gibi olur. Benzer bir hadiste ise "utanmıyorsan dilediğini yap" buyurulmaktadır. Yani, eğer senin önünden hayâ perdesi kalkmışsa, seni günahlardan sakındıracak herhangi bir engel kalmamıştır demektir. Buradaki lafız emir manâ ise haberdir.[111]

6. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : حُبُّكَ الشَّيْ ءَ يُعْمِي ويُصِمُّ .

Bir şeyi sevmen, seni kör ve sağır eder.[112]

Yani onun hakkında ne söylenirse söylensin asla gerçekleri göremez ve duyamazsın. Bu konuda şair şöyle der: beğenen göz hiçbir ayıbı görmez, fena göz ise her ayıbı ortaya çıkarır.[113]

7. قَالَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: أحْبِبْ حَبِيبَك هَوْنًا مَا، عَسَى أنْ يَكُونَ بَغِيضَك يَوْمًا مَا،وَأَبْغِضْ بَغِيضَك هَوْنًا مَا، عَسَى أنْ يَكُونَ حَبِيبَك يَوْمًا مَا.

[109] İbn Mâce, **Edeb**, 41; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 336.
[110] Mâverdî, **a.g.e**, s. 241, Ebû Dâvud, **Edeb**, 7; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 27.
[111] Meydânî, **a.g.e,** I, 375.
[112] İmam Mâverdi, **a.g.e**, s. 39; Ebû Dâvud, **Edeb**, V; el-İsbahani, **Kitabu'l- Emsâl Fi'l- Hadisi'n-Nebevi,** s. 152; Meydânî, **a.g.e**, I, 349.
[113] el-Askerî, **a.g.e,** I, 356.

Sevdiğini dengeli sev ki, bir gün ondan nefret edebilirsin ve nefret ettiğinden de dengeli nefret et ki, bir gün de onu sevebilirsin.[114]

Ravi, Hz. Ali'den birkaç kez şu sözleri duyduğunu nakleder: Allahım! Osman'nın öldürülmesinden sana sığınıyor ve Allah'u Teâlânın "biz onların gönüllerindeki kini söküp attık; artık onlar köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar[115]" ayetindeki kimseler arasına Osman'ı ve beni katmanı diliyorum. Ravi şöyle dedi: Hz. Ali'yi, Hz. Osman öldürüldüğü gün evinde gördüm. Bana: sende bir haber mi var? dedi. Ben de, haberler kötü, Osman öldürüldü dedim. Bu haberi duyunca, "Biz Allahın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz"[116] ayetini okudu. Sonra da, **sevdiğini dengeli sevki, bir gün onda nefret edebilirsin ve nefret ettiğinden de dengeli nefret etki, bir gün onu sevebilirsin,** dedi.[117]

8. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنْ الْيَدِ السُّفْلَى.

Veren el, alan elden hayırlıdır.[118]

Peygamberimiz (s.a.v.) bu hadisi müminleri sadakaya cesaretlendirmek için söylemiştir. Aşağı elden sadaka veren el, ykarı elden ise dilencilik yapan kastedilmiştir. Yani veren kendisine verilenden üstündür. Hasan (r.a.) bu hadise yönelik yaptığı açıklamasında; aşağı elden, cimriliğin kastedildiğini belirtmektedir.[119]

9. قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ

Kişi dostunun dini üzerinedir. Sizden biriniz kimle dostluk edeceğine iyi baksın.[120]

---

[114] Mâverdî, **a.g.e**, s.177; Tirmizî, **Birr ve's-Sıla**, 60; ebi Ubeyd el-Kasım b. Sellâm**, Kitabu'l-Emsâl**, Dimaşk, 1980. s. 178; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâbûrî Meydânî, **Mecmaü'l-Emsâl,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, İsa El-Babi El-Halebi, Kahire 1979, III, 163.
[115] Hicr, 47
[116] Bakara, 156
[117] el-Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, Kahire, 1964, I,183.
[118] Mâverdî**, a.g.e**, s.319; Tirmizî, **Zekât**, 38; Meydânî, **a.g.e**, III, 519; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.27.
[119] Zemahşerî, **a.g.e**, I, 356.
[120] Mâverdî, **a.g.e,** s.172; Ebû Dâvud, **Edeb,** 19; Ebu Ubeyd Kasım b.Sellâm, **a.g.e,** s.178; Kemal Halaylı, **Mu'cemu künuzi'l-Emsâl ve'l-hikemi'l-arabiyye en-nesriyye ve'ş-şi'riyye,** Beyrut, Mektebetu

10. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : الْخَيْرُ عَادَةٌ وَالشَّرُّ لَجَاجَة

Hayır, (güzel bir) huy, şer ise inat ve kibirliliktir[121]

11. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : لاَ يَشْكُرُ اللَّهَ مَنْ لاَ يَشْكُرُ النَّاسَ.

İnsanlara teşekkür etmeyen Allaha şükür etmez.[122]

12 قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم : الْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ.

Haset, ateşin odunu yok ettiği gibi iyilikleri yok eder.[123]

13. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: الارْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ .

Ruhlar toplanmış bir ordudur. Orada birbiriyle tanışanlar, burada anlaşır; tanışmayanlar ise ihtilafa düşer.[124]

14. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : خَيْرُ الاعْمَالِ مَا دِيمَ عَلَيْهِ.

Amellerin en hayırlısı devamlı olanıdır.[125]

Lübnan, 1998, s. 219; buna benzer olarak, Adiy İbn Zeyd bir beytinde şöyle der: " **عن المرء لا تسأل وأبصر قرينه ... فإن القرين بالمقارن يقتدي"** (Kişiden ne olduğunu sorma, dostuna bak- çünkü kişi, dostunu taklit eder.) bkz. Meydânî, a.g.e, II,219; el-Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 190.

[121] Mâverdi, **a.g.e**, s. 43; İbn Mâce, **Mukaddime**,17; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysî Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyin**, thk. Abdüsselam [Muhammed] Harun, IV, 94; Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Seâlibî, thk. Abdülfettah Muhammed Hulv**. et-Temsîl ve'l-Muhâdara** s.28.

[122] Tirmizî, **Birr ve's-Sıla**, 35; Meydânî**, a.g.e**, III, 236; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, V, 275.

[123] Mâverdi, **a.g.e**, s.431; İbn Mâce, Zühd, 22; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s.24; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahâni, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ**, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, I, 252.

[124] Mâverdi, **a.g.e**, s.164; Ebû Dâvud, **Edeb**, 19; Askerî, **a.g.e**, I,183; Meydânî, **a.g.e**, IV,44.

[125] Mâverdî, a.g.e, s.174; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-muhâdara**, s.27; Buhârî, **Libas**, 43'de " **اِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ مَا دَامَ وَإِنْ قَلَّ"** olarak geçmektedir; İbşîhi, **a.g.e**, II,124'de "**أفضل العمل أدومه"** olarak geçmektedir.

15. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : مَا عَالَ مَنْ اقْتَصَدَ.

İktisat eden fakir düşmez.[126]

16. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : الْمُسْتَشِيرُ مُعَان، وَالْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ.

İstişare eden, yardım olunan: istişare edilen de emniyet duyulandır.[127]

17. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ .

Her derdin dermanı vardır.[128]

Şüphesiz ki Allah, hastalıkla beraber ilacını da indirmiştir. Her derdin bir dermanı vardır. Haramdan olmamak şartıyla tedavi olunuz.[129]

B. Sahih Kaynaklarda Tespit Edilmeyen Hadisler

1. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : زُرْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا .

Ziyaretini uzun aralıklarla yap ki, muhabbetin artsın[130].

Bunu ilk söyleyen Muâz Sarm el-Huzâî'dir. Onun annesi Ukey kabilesinden idi. Bu yüzden o, orada bulunan dayılarını sık sık ziyaret eder bir süre orada kalırdı. Bir keresinde de yine o dayılarının yanındayken Kelb kabilesinden Cuhayş b.Sura el-Huzâî

---

[126] Mâverdî, **a.g.e,** s. 300; Seâlibî, **el-İ'câzu ve'l-Îcâz**, thk. İbrâhim Salih, Dârü'l-Beşair, Dımaşk, 2004, s. 32; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28; Ahmed b.Hambel, **Müsned**, VII, 302.

[127] Mâverdî, **a.g.e**, s. 482; Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed Nüveyrî, **Nihayetü'l-ereb fî fünuni'l-edeb**, thk. Saîd Aşur, Muhammed Mustafa Ziyade, Fuad Abdülmu'ti Sayyad, en-Nahdatü'l-Mısriyyeti'l-Amme, Kahire,1985, IV, 223, Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28; İbn Mâce, **Edeb**, 37 ve Ebû Dâvud, **Edeb**, 128'de sadece "**الْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ**" kısmı geçmektedir.

[128] Mâverdî, **a.g.e**, s. 33; Müslim, **Selam**, 26; Meydânî, **a.g.e**, III, 233.

[129] Ebû Dâvud**, et-Tıbb**, 11.

[130] Mâverdî, **a.g.e**, s. 287; Ebü'l-Mehasin Muhammed b. Ali el-Abderi Şeybî, **Timsâlü'l-Emsâl**, thk. Esad Ziyâd, II, 443; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, **Bugyetü'r-Râid fî tahkîki Mecmaü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Mevâid,** thk. Abdullah Muhammed Derviş, VIII, 320; el-Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 505.

ile karşılatı. Muaz, Cuhayş'la hangisinin atının daha iyi olduğu konusunda bahse girdiler. Bahis konusu olarak atlarını yarıştırmaya karar verdiler. Atı önde gelen diğerinin atını alacaktı. Yarış sonunda Cuhayş'ın atı önde geldi. Bu duruma kızan Muâz Cuhayş'la tartışmaya başladı sonra da ona saldırıp öldürdü. Bunu duyan Cuhayş'ın kardeşi, yanında kavminden bir adamla onun intikamını almak için geldi. Muâz onlara da saldırıp her ikisini öldürdü. Bu hadiseden sonra Muâz kendi kendine şöyle dedi: eğer ben buraya sık sık gelmemiş olsaydım bu hadiselerin hiçbiri başıma gelmezdi. Aynı şeyi halk da söylemeye başladı. Böylece "Sıklıkla ziyaret yapılmaması" nasihati halk arasında yayılmaya başlandı.[131]

2. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم : إِنَّ الْبَلاَءَ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ.

Şüphesiz ki, belalar konuşmaya bağlıdır.[132]

Mufaddal şöyle dedi: deniliyor ki, bunu ilk söyleyen Hz. Ebu Bekir'dir. İbn. Abbas (r.a.)'ın Hz. Ali'den rivayet ettiğine göre, Peygamberimiz (s.a.v.) kendisini Arap kabilelerine anlatmak için yanında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'yle birlikte yola çıktı. Arap kabilelerinden birinin meclisine rastladılar. Hz. Ebu Bekir ileri çıktı onlara selam verdi onlar da onun selamını aldılar. Hz Ebu Bekir onlara: siz hangi kavimdensiniz? diye sordu. Onlar da: Rabîa'dan dediler. Ebu Bekir: Rabiâ'nın Hemâte'sinden misiniz ? Yoksa Lehâzime'sinden mi? Onlar da Büyük Hemâte'den dediler. Ebu Bekir: Siz hangi büyük Hemâte'densiniz? Onlar da: Büyük Zühl'den dediler. Ebu Bekir: Siz, kendisi hakkında; "Avfın vadisinde hiçbir hür yoktur denilen" "Avf"dan mısınız? Hayır, dediler. Ebu Bekir: O zaman siz hayatları bitiren sancak sahibi Sitamlı'dan mısınız? Onlar hayır dediler. Ebu Bekir: Yoksa siz şerefin hamisi ve zulmü defeden Cessâs b. Mürre'den misiniz? Onlar hayır dediler. Ebu Bekir: Siz tek sarık sahibi Müzdelife'den (Dalkavukluk edenden) misiniz? Onlar hayır dediler. Ebu Bekir: Kindeli meliklerin dayılarıdan mısınız? Hayır, dediler. Ebu Bekir: O zaman siz "Büyük Zühl'den yok

[131] Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, **el-Müstaksâ fî Emsâli'l-Arab**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, I, 109.
[132] Mâverdî, **a.g.e**, s. 500.

“Küçük Zühl’densiniz dedi. Bunun üzerine yüzünde büyükçe ben olan ve kendisine Dağfal denilen bir genç ileri çıktı ve şöyle dedi:

Bizi sorgulayana söylememiz gerekir ki, biz bilmediğimiz yükü taşımayız. Be adam sen bize sordun ve biz de sizden hiçbir şeyi gizli tutmadık. Peki, sen kimsin? Ebu Bekir: Kureyşli bir adam, dedi. Çok iyi, şeref ve riyaset ehli birisiyim. Peki, Kureyşin hangi kolundansın? Ebu Bekir: Teym b. Mürre’den dedi. Genç: siz kabileleri Fahr’da toplayan Kusay b. Kilab’tan mısınız? Ebu Bekir: Hayır, dedi. Genç: O zaman siz kavmine tirit kıran (pişiren) Haşim ve Mekke’nin nazik adamlarından mısınız? Ebu Bekir hayır dedi. Genç: O zaman siz sema önünde gecenin karanlığını aydınlatan ve aç olan kuşlarını doyuran Şeybetü’l-hamd’dan mısınız? Ebu Bekir hayır, dedi. Genç: O zaman siz insanların çok konuşanlarından mısınız? Ebu Bekir hayır, dedi. Genç: Ehlü’n-Nedveden misin? Ebu Bekir hayır, dedi. Genç: O zaman ehlü’r-Rifa’dan mısın? Ebu Bekir: Hayır, dedi. Genç: O zaman Ehlü’l-Hicabe’den misin? Ebu Bekir hayır, dedi: Genç: O zaman Ehlü’s-Sikaye’den misin? Ebu Bekir hayır, dedi. Sonra Ebu Bekir devesinin yularından tuttu ve Rasulullah’a döndü. Bunun üzerine Dağfal ona dedi: sen tam aradığını bulmuşsun, bu söylediklerine karşın sen hala Kureyş’ten olduğunu iddia ediyorsan, o zaman ben de Dağfal değilim. Peygamberimiz bunu duyunca tebessüm etti. Hz. Ali, ben Ebu Bekire: sen Arapların en kurnazına rastladın dedim. O da: evet, felakete karşı felaket, **bela, ağızdan çıkan söze bağlıdır,** dedi.[133]

Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: **Bela (ağızdan çıkan)söze bağlıdır**, eğer bir kimse başkasını köpek sütü emdi diye ayıplarsa, o kimse de, o köpekten süt emer. Yani bir kimse, bir başkasını kötü bir iş yapmakla ayıplarsa, ayıpladığı o kötü iş, onun kendi başına mutl aka gelir.[134]

Ubeyd b. Şeriyye (ö.67/686) Benî Uzreden bir adamın cenazesine katılmıştı. Cenaze mezara konulduğunda Abid b. Şurye sağa sola dönüyor ve gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Orada gözlerinden yaş akan ama cenaze yakınlarından kimsenin tanımadığı bir adam ağlayarak şu beyti okumaya başladı:

---

[133] Meydânî, **a.g.e,** I, 26.
[134] Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki el-Hindi, **Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akval ve’l-ef’al**, III, 315; Askerî, **a.g.e**, I, 207.

"Tanımadığı bir yabancı ona ağlıyordu.

Kabilesindeki akrabalarıysa mutluydular."

Cenazenin yakını olan yanı başındaki bir adam ona dedi: Bu beyitleri söyleyeni tanıyor musun? Vallahi hayır dedi. Bunun üzerine adam dedi ki: O beyitleri söyleyen şu medfun Cibille b. Hâris'dir. Ve onun akrabaları onun ölümüyle sevindiği halde onu tanımayan sen ona ağlıyorsun. Bu durum Abid'i hayrete düşürdü. Ve şöyle dedi: ***Şüphesiz ki, belalar konuşmaya bağlıdır.*** Bu kelime darbi mesel oldu. Kim bir kelimeyi söylerse o kelime belanın sebebi olur. Dilin, insanın başına getirebileceği musibetler konusunda uyarmak için söylenilir.[135]

3. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : كَمَا تَدِينُ تُدَانُ.

Yaptığının karşılığını görürsün.[136]

Nasıl karşılık verirsen öyle karşılık görürsün. Bu da şu demek, iyi bir iş yaptığın zaman, güzel bir mükâfatla mükâfatlandırılırsın, kötü bir iş yaptığın zaman da kötü bir cezayla cezalandırılırsın. Bu anlamda Allahu Teâlâ Kur'ân-i Kerim'de şöyle buyurmaktadır. "Kim size saldırırsa siz de ona misli kadar saldırın".[137] Yaptıklarından dolayı, sen insanları nasıl cezalandırıyorsan, senin de insanlara yaptıkların, karşılıksız kalmayacaktır.[138]

Bu mesel Yezid b. Sa'k'a aittir. Asmaî şöyle rivayet etmektedir. Gassân krallarından birinin kadınlara karşı zaafı vardı. Onların güzellerinden elde etmediği kimse kalmamıştı. Babası yokken kral, Yezid b. Sa'k el-Kilâbî'nin kızını kendi yanına aldı. Babası geri döndüğü zaman ona durum haber verildi. O da hemen kralın yanına gitti ve onunla saray meclisinde karşılaştı. Kral ondan herhangi bir şeyi saklamaya lüzum duymadı ve her şeyi ona olduğu gibi söyledi. Yezid, kralın önüne geçti ve şu şiiri okumaya başladı:

---

[135] Zemahşerî, **a.g.e**, I, 305.
[136] Mâverdî, **a.g.e**, s. 103; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 231; İbn Abdürabbih, **a.g.e,** II, 179.
[137] Bakara, 194.
[138] Meydânî**, a.g.e**, III, 43.

يا أيها الملك المقيت أما ترى ... ليلاً وصبحاً كيف يختلفان

هل تستطيع الشمس أن تؤتى بها ... ليلاً وهل لك بالمليك يدان

فاعلم وأيقن أن ملكك زائلٌ ... واعلم بأنك كما تدين تدان

Ey güçlü kral! Gece ve gündüz nasıl yer değiştirir görmüyor musun?

Güneşi geceye getirebilir misin, sana soruyorum, Allahı kimse hesaba çeker mi?

Bil ve emin ol ki, senin krallığın fanidir ve bil ki **ne yaparsan karşılığını görürsün**

Kral da ona şöyle cevap verdi:

إن التى سلبت فؤادك خطة ... مرفوضة ملآن ياابن كلاب

فارجع بحاجتك التى طلبتها ... والحق بقومك في هضاب أباب

Ey Kilâb oğlu! Senin kalbini çalıp dolduran bu düşünce reddolunmuştur

Seni bekleyen işinin arkasınca git ve sulu tepeleri olan kavmine katıl[139]

4. قال رسول اللّه صلى الله عليه وسلم: السَّعِيد مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ.

Saadetli, başkasından ders alan kimsedir.[140]

İbret almanın gerekliliğini vurgulamak için söylenilir.[141]

Yani ciddiyet ve şahsiyet sahibi bir kimse başkasının yaptığı kötülüğü gördüğü zaman bu durumdan ibret alır ve bu suçun aynısını işlemekten sakınır. Bunu ilk söyleyen Mersed b. Sa'd'dır. Mersed b. Sa'd, bir heyetle beraber Mekke'ye gidiyordu. Yola devam ederken deniz tarafından gelen bir bulut gördü. Bunu, Allahın azabı olabileceğinden korkan Mersed Müslüman oldu ama bu halini yakınlarından sakladı. Bir süre sonra onların yanına geldi ve şöyle dedi: size ne oluyor böyle şaşkınsınız sanki sarhoşsunuz, **saadetli, başkasından ders alan kimsedir**. Kendi durumundan ibret

---

[139] Askerî, **a.g.e,** II, 168; Hindî, **a.g.e**, 1, 107.
[140] Mâverdi, **a.g.e,** s. 561; el-Askerî, **a.g.e**, I, 512.
[141] Zemahşerî, **a.g.e**, I, 352; Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Cafer b. Ali Kudâî, **Müsnedü'ş-şihâb**, I, 79.

alamayan kimse başkasının cezasını çeker. Bu söz daha sonra halk arasında mesel olarak kullanılmaya başlamıştır.[142]

5. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم: صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصَارِعَ السُّوءِ.

İnsanların işlerini görmek suretiyle yapılmış iyilikler, sahibini helak olmaktan kurtarır.[143]

6. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم: مَنْهُومَانِ لاَ يَشْبَعَانِ: طَالِبُ عِلْمٍ وَطَالِبُ الدنيا

İki obur doymaz: biri ilim, diğeri de dünya talep edendir.[144]

7. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم: مَا هَلَكَ أَحَدٌ عَنْ مَشُورَةٍ .

Hiç kimse istişareden helak olmamıştır.[145]

8. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : بِئْسَ الزَّادُ إِلَى الْمَعَادِ، الْعُدْوَانُ عَلَى الْعِبَادِ.

Kullara zulüm ve haksızlık etmek, Âhiret için ne kötü azıktır.[146]

9. قَالَ رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا.

Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı. [147]

---

[142] Meydânî, **a.g.e**, II, 124.

[143] Mâverdi, **a.g.e**, s. 323; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28; Meydânî, **a.g.e**, IV, 45; Heysemi, **a.g.e**, III, 293.

[144] Mâverdi, **e.g.e,** s. 83; Heysemi, a.g.e, I, 135; Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhaveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulega**'da hadis olarak zikredilir. Bkz. II, 525; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da mesel/atasözü olarak zikredilmektedir. Bkz. s. 25.

[145] Mâverdi, **a.g.e**, s. 293; hadis kaynaklarında rastlayamadık; Câhiz, **a.g.e,** II, 20; İbn Abdürabbih, **a.g.e**'de **" لا يهلك امرؤ عن مَشورة."** Olarak geçmektedir.

[146] Mâverdî, **a.g.e,** s. 141, hadis kaynaklarında rastlayamadık; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 452 Seâlibî, **el-Î'cazu ve'l- Îcaz,** s. 121'de Hz. Hüseyin'e nispet edilmektedir.

[147] Mâverdî**, a.g.e**, s. 344; el-Hindî, **a.g.e**, VI, 27; Şeybî, a**.g.e,** II, 27; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 203

10. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : الْعِرْقُ دَسَّاس.

Irk (soyuna) çekicidir.[148]

11. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : إنَّ فِي الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً عَنْ الْكَذِبِ.

Ta'rizlerde (iki manaya gelip ve zahiri mananın kastedildiği hissi veriyorsa da, asıl kastedilen gizli manası olan ifadelerde) yalana ruhsat vardır.[149]

Bu sözün İmran b. Husayn'a ait olduğu rivayet edilmektedir. Anlamı: kapalı kelimelere ve imalı ifadelere sığınarak yalan söylemekten kurtulmaya çalışmaktır.

Yalan söylemek zorunda kalan kimseler için söylenilir.[150]

12. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : فَضْلُ العِلْمِ خَيْرٌ مِنْ فَضْلِ العِبَادَةِ .

İlmin fazileti ibadetin faziletinden daha hayırlıdır.[151]

14. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : لَوْ تَكَاشَفْتُمْ مَا تَدَافَنْتُمْ.

Birbirilerinizin günahları size görünseydi, ölülerinizi defnetmezdiniz.[152]

---

[148] Mâverdî, **a.g.e**, s. 192; Halaylı, **a.g.e**, s. 176; İbşîhi, **a.g.e**, II, 478; Kudâî, **a.g.e**, I, 370.

[149] Mâverdî, **a.g.e**, s. 419; Mufaddal Ragıb el-İsfahanî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ,** s. 419'da Hz. Ömer'e nispet edilmektedir.

[150] Hindî, **a.g.e**, III, 358; Meydânî, **a.g.e**, I, 20.

[151] Mâverdî, **a.g.e**, s. 52; İbn Abdurabbih, **a.g.e**, II, 214; Heysemî, **a.g.e**, I, 325; Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ**'da **"خير من"** yerine **"أحب إلي "** verilmiştir. I, 629

[152] Mâverdî, **a.g.e**, s. 204; Câhiz, **a.g.e,** II, 23; İbn Abdürabbih, **a.g.e,** III, 419. hadis kaynaklarında rastlayamadık.

15. قَالَ رسول اللّٰه صلى الله عليه وسلم : مَنْ كَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ.

Her kim bir kavme katılarak onları çoğaltırsa, o kimse o kavimdendir.[153]

17. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : سَوْدَاءُ وَلُودٌ خَيْرٌ مِنْ حسْنَاءَ عَاقِرٍ.

Doğurgan kara kız, güzel kısırdan daha hayırlıdır.[154]

18. قَالَ رسول اللّٰه صلى الله عليه وسلم : قِلَّةُ الْحَيَاءِ كُفْرٌ.

Hayânın azlığı küfürdür.[155]

19. قَالَ رسول اللّٰه صلى الله عليه وسلم : مَنْ حَلِمَ سَادَ، وَمَنْ تَفَهَّمَ ازْدَادَ.

Kim yumuşak olursa, efendilik kazanır. Kim de anlayış gösterirse, idraki artar.[156]

20. قَالَ رسول اللّٰه صلى الله عليه وسلم : مَا هَلَكَ امْرُؤٌ عَرَفَ قَدْرَهُ.

Kendi kadrini bilen kimse helak olmadı.[157]

---

[153] Mâverdî, **a.g.e**, s. 241; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28; el-Hindî, **a.g.e,** IX, 5; İbşîhî, **a.g.e**, I, 68; Ebû Dâvud, **Libas**, V'de buna benzer olarak şu hadis geçmektedir. **"من تشبه بقوم فهو منهم"** (kim bir kavme benzerse, o kimse o kavimdendir).

[154] Mâverdî, **a.g.e**, s. 256; el-Hindî, **a.g.e**, XIV, 274; İbşîhî, **a.g.e**, II, 476' da **"عاقر"** yerine **" عقيم "** verilmiştir.

[155] Mâverdî, **a.g.e**, s. 394; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 454; el-Hindî, **a.g.e**, III, 72.

[156] Mâverdî, **a.g.e**, s. 397; İbşîhî, **a.g.e**, I, 63; İbn Abdürabbih **a.g.e**, II, 283. hadis kaynaklarında rastlayamadık.

[157] Mâverdî, **a.g.e**, s. 504; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 419' da hadis olarak zikredilmektedir; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28, hadis kaynaklarında rastlayamadık.

21. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : خَيْرٌ مِنْ الْخَيْرِ مُعْطِيهِ وَشَرٌّ مِنْ الشَّرِّ فَاعِلُهُ.

Hayır yapan, hayırdan daha hayırlı, şer yapan da şerden daha şerlidir.[158]

22. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم: الْمَرْءُ كَثِيرٌ بِأَخِيهِ .

Kişi kardeşi ile güçlenir.[159]

23. قَالَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم : خَيْرُ الْمَالِ عَيْنٌ سَاهِرَةٌ لِعَيْنٍ نَائِمَةٍ.

Malın hayırlısı, sahibi uykudayken onun için fayda sağlayandır.[160]

Yani, malını sadaka-i cariye gibi işlere harcarsan, sen uykudayken bile bu sana sevap kazandırarak senin için fayda sağlar.

24. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : إِيَّاكَ وَمَا يُعْتَذَرُ مِنْهُ.

Özür dileyeceğin şeylerden sakın.[161] Hataya yaklaşmaktan sakındırmak için söylenilir.

25. قَالَ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم : رَحِمَ اللَّهُ مَنْ قَالَ خَيْرًا فَغَنِمَ، أَوْ سَكَتَ فَسَلِمَ.

Hayır konuşup da sevap kazanan, yahut sükut edip selamet bulan kimseye Allah rahmet eylesin.[162]

---

[158] Mâverdî, **a.g.e**, s. 529; Seâlibî**, et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 326'de " **خيرٌ من الخير من يفعله، وشرٌ من الشر من يأتيه".** Olarak geçmektedir. Hadis kaynaklarında rastlayamadık.

[159] Mâverdî, **a.g.e**, 260; el-Hindî, IX, IV; İbn Abdürabbih, **a.g.e,** II, 418.

[160] Mâverdî, **a.g.e**, s. 336. hadis kaynaklarında rastlayamadık; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 26, Meydânî, **a.g.e**, I, 432; İbn Abdürabbih, **a.g.e**'de hadis olarak zikredilmektedir. Bkz, II, 419.

[161] Mâverdî, **a.g.e**, s. 515; Zemahşerî, **a.g.e**, I, 451; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 28; Heysemî, **a.g.e**, X, 70.

[162] Mâverdî, **a.g.e**, s. 266; bu şekilde hadis kaynaklarında rastlayamadık. Buna benzer olarak Buhârî, Edeb, 31-85'de "**مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ**" Allaha ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun." Şeklinde geçmektedir; Meydânî**, a.g.e**, 4, 12; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 419.

I. HZ. ALİ'DEN ALINAN ATASÖZLER

Bu bölümde toplam beş söz bulunmaktadır. Bu kelamlar, eserde Hz. Ali'ye nispet edilen birçok söz arasından seçilmiştir. Emsal kitaplarında kaynağına ulaşabildiğimiz beş kelamı bu bölüme aldık. Burada ele aldığımız Hz. Ali'nin kelamlarının, kaynaklardaki açıklamalarını veya hikâyelerini tercümesini yaparak kelamla beraber verdik. Açıklamaları ve hikâyeleri bulunmayanları ise her hangi bir ilavede bulunmadan olduğu gibi vermeyi uygun gördük.

1. قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه: سِرُّك أسِيرُك فَإِنْ تَكَلَّمْتَ بِهِ صِرْت أسِيرَهُ.

Sırrın senin esirindir, eğer söylersen sen onun esiri olursun.[163]

Bu hikmetli misal, sır saklamanın önemini vurgulamak için söylenmiştir.

Bil ki, sırların korunması malların korunmasından daha zordur. Malı, mülkü korumak ise sır saklamaktan daha kolaydır. Kapıları kapatarak ve gerekli tedbirleri alarak mallarını koruyabilirsin ama sırlar, her konuşulan dilde yayılma ve ağızdan çıkan her kelimede dağılma ihtimali olduğundan dolayı korunması çok daha zordur. Sır taşımak, mal taşımaktan daha ağırdır. Bu sebepledir ki kişi, belirli bir süre içinde sırtına ağır bir yükü alabilir, onu taşır ve onunla yürüyebilir. Ama sırların taşınması bu kadar kolay değildir. Çünkü kişi, sırları sırtında değil, endişelerin, hüzünlerin ve sevinçlerin birbiriyle karıştığı bir kalpte taşımaktadır. Eğer kişi, taşıdığı sırrı açıklarsa, sanki üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi kalbi ferahlar ve gönlü huzur bulur. Bu anlamda Ömer b. Abdülaziz şöyle buyurmuştur: kalpler kaplar gibidir. Onların şifası kilitli tutulmasındadır. Diller ise onların anahtarlarıdır. Bu sebeple her insan sırrının anahtarını korumalıdır.

Rivayet edilir ki, Muâviye (r.a.) Velid b. Ukbe'ye bir sır söylemişti. O da hemen babasına gitti ve şöyle dedi: babacığım müminlerin emîri bana bir sır söyledi ve ben de bana söylenilen bir şeyi babamdan saklamayı uygun görmüyorum. Babası ona dedi:

---

[163] Mâverdî, **a.g.e**, s. 296.

Bana onu açıklama. Çünkü kim sırrını koruyup saklarsa bu onun hayrına olur, kim de sırrını ifşa ederse bu onun için fena bir şeydir. Velîd dedi: babacığım! Sana söyleyeceğim şey, babayla oğul arasında saklı kalmaması gereken bir şeydir. Babası: Hayır! oğlum! yemin ederim ki, senin ağzını açıp bildiklerin her şeyi saçıp savurmaman benim için daha sevimlidir. Velid şöyle devam etti: Ben daha sonra Muaviye'nin yanına gittim ve babamla aramızda geçenleri ona anlattım. O da: Ey Velid! Kardeşim, seni hatanın kölesi olmaktan kurtarmıştır, dedi.[164]

Gazâli şöyle hikaye etti: bir zaman dört kral bir araya gelmişti. Bunlar: Hind, Çin, İran ve Rum kralları idi. Onlardan biri şöyle dedi: ben konuştuğuma pişman oldum ama konuşmadığıma hiçbir zaman pişman olmadım. Bir başkası: Ben konuştuğum zaman, konuştuklarım benim efendim oluyor, konuşmadığım zaman ise onlar benim değil, ben onların efendisi oluyorum. Üçüncüsü: Ben, o kimseye hayret ederim ki, konuştuğu, kendisine geri dönerse onun aleyhine olur ve ona zarar verir, kendisine geri dönmezse de ona bir faydası olmaz. Dördüncüsü de: Ben konuştuğum şeylerden sorumlu tutulurum, ağzımdan çıkmayan bir kelimeden ise kimse beni hesaba çekmez.[165]

2. قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه : خَيْرُ الأُمُورِالنَّمَطُ الأَوْسَطُ .

İşlerin hayırlısı orta üslupta olanıdır.[166]

3. قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه : قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُ.

Kişinin kıymeti yaptığı iyi işlere göredir.[167]

4. قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه: يَا بُنَيَّ الْغَرِيبُ مَنْ لَيْسَ لَهُ حَبِيبٌ.

Yavrum! Garip o kimsedir ki onun dostu yoktur.[168]

---

[164] İbşîhî, **a.g.e**, I, 443.

[165] El-Hasan Yûsi, **a.g.e**, III, 163.

[166] Mâverdî, **a.g.e**, s. 25; Kasım b. Sellâm, **a.g.e**' "**خير الناس هذا النمط الأوسط** " olarak geçmektedir. s. 220; Meydâni, **a.g.e**, I, 432.

[167] Mâverdî, **a.g.e**, s. 48; Meydânî, **a.g.e**, IV, 55; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 29; İbn Abdürabbih, **a.g.e**'de Eksem b. Es-Sayfî'ye nispet edilmektedir. III, 78.

5. قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه : الصَّبْرُ مَطِيَّةٌ لاَ تَكْبُو، وَالْقَنَاعَةُ سَيْفٌ لاَ يَنْبُو.

Sabır, tökezlemeyen binit; kanaat ise bükülmeyen kılıçtır.[169]

---

[168] Mâverdî, **a.g.e**, s. 260; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 209 ve İbn Abdürabbih **a.g.e**, III, 76'da "**الغريب من لم يكن له حبيب**" olarak geçmektedir.

[169] Mâverdî, **a.g.e**, s. 453; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 30; Ebû Bekr İbn Ebû Rendeka Muhammed b. Velîd b. Muhammed Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk**, thk. Muhammed Fethi Ebû Bekr, Ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnani, Kahire, 1994, I, 391

III. YAYGIN HİKMETLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ

Mâverdî'nin eserinde, yaygın hikmetler (mensûru'l-hikem) adıyla sıkça başvurduğu ve kime ait olduğu belli olmayan hikmetli sözler bulunmaktadır. Bu sözlerden, emsal kitaplarında kaynaklarını tespit edebildiklerimizi bu bölüme aldık. Tespit ettiğimiz kaynaklarda açıklaması bulunanları açıklamasıyla, olmayanları ise olduğu gibi Türkçe çevirisiyle beraber vermeyi uygun gördük. Bu bölümde toplam on yedi söz bulunmaktadır.

1. فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: إنَّ زَلَّةَ الْعَالِمِ كَالسَّفِينَةِ تَغْرَقُ وَيَغْرَقُ مَعَهَا خَلْقٌ كَثِيرٌ قيل

Âlimin hatası gemi gibidir; batarsa onunla birlikte birçok insan da batar.[170]

Denilmiştir ki, âlim hatasıyla âlemi saptırır. Çünkü âlim kimselerin her zaman arkasından giden büyük bir kitle olur. Bu konu da şair şöyle demiştir:

إن الفقيه إذا غوى وأطاعه ... قوم غووا معه فضاع وضيعا

مثل السفينة إن هوت في لجة ... تغرق ويغرق كل ما فيها معا

Âlim kimse doğru yoldan saparsa, kendisiyle birlikte ona tabi olanları da sapar

Nasıl ki, gemi derin bir yerde batar ve kendisiyle birlikte içindekileri de batırır[171]

2. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْعُقُوقُ ثُكْلٌ مَنْ لَمْ يَثْكَلْ.

Evladın isyanı, onların yitirilmesi demektir.[172]

Yani, ebeveynlerine itaat etmeyen ve onlara bir hayrı olmayan evlatlar, aileleri tarafından kaybedilmiş gibidir. Ebû Ubeyd bu konuda şöyle dedi: bu söz, evladın babasına isyan ettiği ve ailesi tarafından onunla akrabalık ilişkisi kesildiği zaman söylenilir. Şöyle denilmiştir: "kral kısır oldu". Bu şu demektir. Kral, oğlu tarafından

---

[170] Mâverdî, **a.g.e**, s. 59; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da İbn'l-Mu'tez'e nispet edilmektedir s. 166.
[171] Meydânî, **a.g.e**, I, 73.
[172] Mâverdî, **a.g.e**, s. 245; Meydânî, II, 339.

itaat edilmez, onunla çekişmeye başlar ve sonunda isyanından dolayı kral oğlunu öldürür. Böylece sanki hiç evladı olmamış bir kısır gibi olur.[173]Ebeveyn, evlatlarının kendilerine karşı iyiliğini kaybederse, onun kendisini kaybetmiş gibi olur. Bir Farisi şöyle demiştir: ölümün en kötüsü evladı kaybetmektir. Yani, evladın ölmemişken ölmüş gibi olmasıdır.[174]

3. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: ألْمِزَاحُ يَأْكُلُ الْهَيْبَةَ .

Mizah heybeti yer bitirir (yok eder).[175]

Bu kelam Eksem b. Sayfî'ye aittir. Rivayet edilir ki, Ömer b. Abdülaziz (r.a) şöyle dedi: mizahtan sakının çünkü o sizi çirkinliğe götürür ve geriye de kin ve nefret bırakır. Ebû Ubeyd şöyle rivayet etti: halifenin yanına bir adam geldi ve ona orada iki vazife teklif edildi. O da birini seçti sonra şöyle dedi: her ikisinin de yanında hurma iyi olurdu. Bu sözün üzerine Ebû Ubeyd ona kızdı ve dedi: sen benimle alay mı ediyorsun? Sonra da her hangi bir görev vermeden onu saraydan kovdu.[176]

4. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْمُشَاوَرَةُ رَاحَةٌ لَك وَتَعَبٌ عَلَى غَيْرِك.

Danışman senin için rahatlık, başkası (yani danışılıp fikri alınan kimse) için yorgunluktur.[177]

5. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: لاَ تُنْكِحْ خَاطِبَ سِرِّك.

Sırrını, isteyene nikâh ettirme.[178]

Yani, her gelene sırrını açma. Sanki sır isteyenleri kız isteyenlere benzetmiştir.

6. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْحَسُودُ لاَ يَسُودُ.

Hasetçi efendilik (şeref) bulamaz.[179]

---

[173] Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 454.
[174] Askerî, **a.g.e**, II, 41.
[175] Mâverdî, **a.g.e**, s. 489; Askerî, **a.g.e**, II, 231; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 448; İbşîhî, **a.g.e**, I, 346.
[176] Meydânî, **a.g.e**, III, 289.
[177] Mâverdî, **a.g.e**, s. 473; İbşîhî, **a.g.e**'de İbn'l-Mu'tez'e nispet edilmektedir. I, 169.
[178] Mâverdî, **a.g.e**, s. 486; Meydânî, **a.g.e**, III, 324; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 340.
[179] Mâverdî, **a.g.e**, s. 30; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 451; Meydânî, **a.g.e**, I, 409.

7. وَقِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: مَنْ أَطَاعَ هَوَاهُ، أَعْطَى عَدُوَّهُ مُنَاهُ.

Nefsine uyan kimse, düşmanın istediğini ona vermiş olur.[180]

8 قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: إِذَا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ.

Akıl tam olunca, söz az olur.[181]

9. قِيل فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: مَنْ رَقَّ وَجْهُهُ رَقَّ عِلْمُهُ.

Yüzü ince olan (utanan) kimsenin ilmi de ince (az) olur.[182]

Kim ilim öğrenmek için soru sormaktan utanırsa, insanlar arasında da ilmi az olur.

10. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْقَبْرُ خَيْرٌ مِنْ الْفَقْرِ.

Kabir, fakirlikten daha hayırlıdır.[183]

11. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الشُّكْرُ قَيْدُ النِّعَمِ.

Nimetlerin bağı şükürdür.[184]

12. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: مَنْ اسْتَغْنَى كَرُمَ عَلَى أَهْلِهِ.

Zengin olan, ehli yanında kıymetli olur.[185]

13. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْمَالُ مَلُولٌ.

---

[180] Mâverdî, **a.g.e**, s. 35; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 453.
[181] Mâverdî**, a.g.e**, s. 441; Meydânî, **a.g.e**'de Hz.Ali'ye nispet edilmektedir. IV, 55; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 407
[182] Mâverdî, **a.g.e**, s. 74; Meydânî, **a.g.e**, III, 362; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 165;
[183] Mâverdî, **a.g.e**, s. 344; Yûsî, **a.g.e**, II, 207; Askerî, **a.g.e**, II, 236.
[184] Mâverdî, **a.g.e**, s. 330; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 416.
[185] Mâverdî, **a.g.e**, s. 349; Meydânî, **a.g.e**, III, 364; Askerî, **a.g.e**'de Husayn b.Huzeyfe'ye nispet edilir.II, 378.

Mal sıkıntıdır.[186]

14. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: الْحِلْمُ حِجَابُ الافَاتِ.

Yumuşak huyluluk, afetlerin perdesidir.[187]

15. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: مَنْ ظَهَرَ غَضَبُهُ قَلَّ كَيْدُهُ.

Öfkesi belli olanın, hilesi az olur.[188]

16. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: عُقُوبَةُ الْحَاسِدِ مِنْ نَفْسِهِ.

Hasetçinin cezası kendi nefsindendir.[189]

17. قِيلَ فِي مَنْثُورِ الْحِكَمِ: لاَ يُفْسِدَنَّكَ الظَّنُّ عَلَى صَدِيقٍ قَدْ أَصْلَحَكَ الْيَقِينُ لَهُ.

Kesin olarak doğruluğunu bildiğin dostundan, sui zan seni çevirmesin.[190]

IV. BİLGE KİŞİLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ

Bu bölümde bilge kimselerin ve filozofların sözleri bulunmaktadır. Mâverdî'nin eserinde birçok yerde "hükema/filozoflar veya bilge kişilerden biri şöyle

[186] Mâverdî, **a.g.e**, s. 352; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 393.
[187] Mâverdî, **a.g.e**, s. 403; Seâlibî**, et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 413; Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Temim el-Kayrevânî Husrî, **Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb**, 453/1061, thk. Ali Muhammed Bicâvi, Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1969, II, 984.
[188] Mâverdî, **a.g.e**, s. 404; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 450.
[189] Mâverdî, **a.g.e**, s. 450; Seâlibî, **el-î'cazu ve'l-îcaz**, s. 95, Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 452.
[190] Mâverdî**, a.g.e**, s. 281; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 464; Husrî, **a.g.e**, s.II, 833.

dedi" diyerek başladığı sözlere sık sık rastlanmaktadır. Bunlardan bir kısmının söyleyenini tespit edip dipnotta verdik. Bu sözlerden, emsal kaynaklarında tespit ettiğimiz yirmi yedi atasözünü bu bölüme aldık.

1. قَال بعض الْحُكَمَاءُ: لَوْ جَرَت عَلَى قَدْرِ الْعُقُولِ لَمْ تَعِشْ الْبَهَائِمُ. الاقْسَامُ

Eğer rızıklar akıllara göre bölünmüş olsaydı, hayvanlar yaşayamazdı.[191]

Bir adam Büzurcümhir'e şöyle dedi: gel seninle kader konusunu tartışalım. O da: ben munakaşa etmem. Zahire bakar ona göre bâtınla ilgili hüküm çıkarırım. Gördüm ki, ahmak kişi rızıklandırılmış, akıllı kimse ise mahrum bırakılmıştır. Anladım ki, düzenlemeler kulların seviyelerine göre yapılmamıştır. En garip şey, cahillerin başarılı olması, akıllıların ise bundan yoksun kalmasıdır. Anladım ki, **eğer rızklar akıllara göre bölünmüş olsaydı, hayvanlar yaşayamazdı.**[192]

2. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَقْتَلُ الرَّجُلِ بَيْنَ فَكَّيْهِ.

Kişinin ölümü, iki çenesi arasındadır.[193]

Mufaddal ed-Dabbî dedi ki: bu meseli, ilk kez Eksem b. Sayfî, çocuklarına nasihat ederken söylemiştir. Eksem b. Sayfî bir gün çocuklarını topladı ve şöyle nasihat etti: karşılıklı iyilikte bulunun, çünkü iyilik birçok şeyi muhafaza eder. Dillerinizi tutun, çünkü **kişinin ölümü, iki çenesinin arasındadır.** Sözünüzde haklıysanız, her ne olursa olsun bundan vazgeçmeyin. Doğruluk kurtuluştur. Bir şeyden korkman, onun gerçekleşmesine engel olmaz. Saygınlık, cefayla olur. İktisatlı çalışma, dinlenmeyi sağlar. Kim ölmeden ümidini keserse, bedeni onu terk eder. Kim kanaat ederse, yaptığı

---

[191] Mâverdî, **a.g.e**, s. 65.
[192] Ebû İshak Burhaneddin el-Kütübi Vatvat, **Ğurerü'l-hasâisi'l-vâdiha ve urerü'n-nekâisi'l-fâdihe**, Beyrut, Dâru Saab, I, 70; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 95.
[193] Mâverdî, **a.g.e**, s. 269; Askerî, **a.g.e**, I, 493; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 313.

işte içi ferah olur. Pişman olmadan önce ilerleme kaydedin. Emir sahibi birisinin yanında bulunmak, onun kuyruğunun yanında bulunmaktan daha iyidir. Nasihat dinleyen helak olmaz. Cahilin emrinde olan âlimin vay haline. Öyle birisi ol ki, iyi de kötü de seni aynı bilsin. Ferahlıkta kibirlilik, ahmaklık, sıkıntıda sabretmek, eminliktir. Aza kanaat etmeyen çoktan da olur. Sana sorulmayan soruya cevap vermeye kalkışma. Gülünmeyecek yerde gülme. Birbirinizden ayrı düşmeyin, birbirinize buğzetmeyin, eğer bir olursanız, sarsılmazsınız. Kadınlara yumuşak davranın. Hilesi olmayanın, hilesi sabırdır. Yaşarsan, görmediğini görürsün. Geveze, gece odun toplayan (sonunu düşünmeden hareket eden) gibidir. Çok isteyen, çok kaybeder. Cariyelerinize sırrınızı söylemeyin. Allah, eli açık tutan (cömert) ve çenesini kapatan kimseye rahmet eylesin.[194]

3. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَنْ كَثُرَ كَلاَمُهُ كَثُرَتْ آثَامُهُ.

Kimin sözü çok olursa, günahları da çok olur.[195]

Bu meselin Peygamberimiz (s.a.v)'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: **kimin sözü çok olursa, hataları da çok olur, kimin hatası çok olursa, yalanı çok olur, kimin yalanı çok olursa, günahı çok olur ve kimin günahı çok olursa, onun için ateşten daha evla bir şey yoktur.**[196]

Bu söz Hz. Ömer'e de nispet edilmiştir. Rivayet edilir ki Hz.Ömer şöyle dedi: Kimin gülmesi çok olursa, heybeti azalır, kim çok şaka yaparsa, değeri düşer, kim daha çok ne ile uğraşırsa onunla tanınır, kim çok konuşursa, hatası da çok olur, kim çok hata yaparsa hayâsı azalır, kimin hayâsı azalırsa, Allah korkusu azalır ve kimin Allah korkusu azalırsa, onun kalbi ölür.[197]

---

[194] Meydânî, **a.g.e**, III, 245
[195] Mâverdî**, a.g.e,** s. 438
[196] Askerî, **a.g.e**, I, 19.
[197] El-Hindî, **a.g.e**, III, 315.

4. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَنْ سَرَّهُ بَنُوهُ سَاءَتْهُ نَفْسُهُ.

Çocuklarının sevindirdiği kişiyi kendi nefsi üzer.[198]

Bu meseli Dırâr b. Amr ed-Dabî söylemiştir. Denilir ki, onun çocuklarının sayısı on üçe ulaşmıştı. Onların her biri birer savaşçı ve bulundukları yerlerin reisiydiler. Bir gün Dirâr onları bir arada toplanmış olarak gördü. Evlatlarına uzun uzun baktı ve onların hepsinin genç, kendisinin ise yaşlandığını anladı ve şöyle dedi: **Çocuklarının sevindirdiği kişiyi kendi nefsi üzer**. Onun bu sözü halk arasında mesel olarak kullanılmaya başlandı. Bu söz giden ömre üzüldüğü zaman söylenilir. Giden ömre üzüldüğü zaman söylenilir.[199]

Bu anekdot başka bir kaynakta şu şekilde anlatılmaktadır. Rivayet edilir ki, Amr'ın on üç oğlu vardı. Onları bir gün ata binerken gördü. Kendisi de ata binmeye çalıştı ama at ürktü ve kaçtı. Daha sonra çocuklarından biri atı yeniden babasının önüne getirdi, sabitledi ve babasının binmesine yardım etti. Bu durum, ona yaşlandığını hissettirdiği için Dirâr'ın zoruna gitti ve şöyle dedi: **Çocuklarının sevindirdiği kişiyi kendi nefsi üzer**.[200]

5. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: سِرُّك مِنْ دَمِك.

Sırrın kanındandır.[201]

Yani, bir kimse sırrını ifşa ederse, bu sırrı yüzünden o kimse helak olur.[202]

Sen sırrını kaybedersen, kanını kaybetmiş gibi olursun. Denildi ki, sırrın kanından bir parçadır.[203]

Sırrın kanındandır. Yani, kanını damarında nasıl muhafaza ediyorsan, sırrını ondan daha iyi muhafaza etmelisin.[204]

---

[198] Mâverdî, **a.g.e**, s.204; Meydânî, **a.g.e**, III, 313.
[199] Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 307.
[200] Askerî, **a.g.e**, II, 247.
[201] Mâverdî, **a.g.e**, s. 485.
[202] Zemahşeri, **a.g.e**, II, 218.
[203] Meydânî, **a.g.e**, II, 123.
[204] Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 320.

Bir başkası şöyle dedi: sırrını kendinden başka kimseye söyleme, çünkü her nasihat edenin bir öğüt vereni vardır.[205]

6. وَقَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: التَّجَارِبُ لَيْسَ لَهَا غَايَةٌ، وَالْعَاقِلُ مِنْهَا فِي زِيَادَةٍ.

Tecrübelerin sonu yoktur. Tecrübelerden hareket eden akıllı kimse ders alır.[206]

Bu konuda Hz. Ömer (r.a.) şöyle dedi: çocuk on dört yaşına vardığında buluğ çağına gelmiş olur, yirmi bir yaşına kadar boyu uzar ve yirmi yedi yaşına kadar da aklı gelişir. Ama tecrübe istisnadır. Çünkü tecrübenin sonu yoktur.[207]

7. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: شَفِيعُ الْمُذْنِبِ إِقْرَارُهُ، وَتَوْبَتُهُ اعْتِذَارُهُ.

Suçlunun şefaatçisi, onun itirafı, tövbesi de özür dilemesidir.[208]

8. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَنْ رَضِيَ عَنْ نَفْسِهِ أَسْخَطَ عَلَيْهِ النَّاسَ.

Kendisini beğenen kimse, insanlara kendini kızdırır.[209]

9. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَنْ كَسَاهُ الْحَيَاءُ ثَوْبَهُ لَمْ يَرَ النَّاسُ عَيْبَهُ.

Hayâ kisvesine bürünenlerin ayıbını kimse göremez.[210]

10. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: فِي سَعَةِ الاخْلاَقِ كُنُوزُ الأَرْزَاقِ.

---

[205] Askerî, **a.g.e**, I, 510.
[206] Mâverdî, **a.g.e,** s. 475; Zemahşerî, **a.g.e**'de **" التجارب ليس لها نهية"** olarak geçmektedir. I, 305.
[207] Meydânî, **a.g.e**, I, 259; Askerî, **a.g.e**, I, 278.
[208] Mâverdî, **a.g.e**, s. 539; Meydânî, **a.g.e**, II, 221; Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhîdî, **el-İmtâ' ve'l-muânese**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, II, 250.
[209] Mâverdî, **a.g.e**, s. 371; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 80; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 444; Meydânî, **a.g.e'** de Hz. Ali'ye nispet edilmektedir. IV, 53.
[210] Mâverdî, **a.g.e**, s. 391; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 441; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara'da** " **لم يَر الناس"** yerine **" سترعن العيون"** verilmiştir. s. 413.

Güzel huy, rızk hazinesidir.[211]

11. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: لِكُلِّ مَقَامٍ مقالٌ .

Her sözün bir yeri vardır.[212]

12. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الاسْتِشَارَةُ عَيْنُ الْهِدَايَةِ.

İstişare, hidayetin kendisidir (özüdür).[213]

13. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: خَاطِرَ مَنْ اسْتَغْنَى بِرَأْيِهِ .

Kendi görüşünü yeterli gören tehlikededir.[214]

14. قَالَتْ الْحُكَمَاءُ: لَيْسَتْ الْعِزَّةُ حُسْنَ الْبِزَّةِ.

İzzet(şöhret, gurur), güzel elbise değildir.[215]

15. وَقَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: كُلَّمَا حَسُنَتْ نِعْمَةُ الْجَاهِلِ ازْدَادَ قُبْحًا.

Cahilin nimeti arttıkça çirkinliği de artar.[216]

16. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الْجُودُ حَارِسُ الاعْرَاضِ.

Cömertlik namusun bekçisidir.[217]

---

[211] Mâverdî, **a.g.e**, s. 383; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.14; Meydânî, **a.g.e**, II, 483.
[212] Mâverdî, **a.g.e**, s. 438; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 293; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.16; Meydânî, **a.g.e**'de İbn Arabî'ye nispet edilmektedir. II, 126.
[213] Mâverdî, **a.g.e**, s. 290; İbşîhî, **a.g.e**, I, 163; Halaylı, **a.g.e**, s. 78.
[214] Mâverdî, **a.g.e**, s. 475; Meydânî, **a.g.e**, I, 462; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 418.
[215] Mâverdî, **a.g.e**, s. 342; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 284.
[216] Mâverdî, **a.g.e**, s. 66; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 439; Husrî, **a.g.e**, II, 1009.

17. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الْعَفْوُ يُفْسِدُ مِنْ اللَّئِيمِ بِقَدْرِ إِصْلاَحِهِ مِنْ الْكَرِيمِ.

Affetme, faziletli insanları ne kadar ıslah ediyorsa, o nispette de alçakları bozar.[218]

18. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: أَكْبَرُ الدَّوَاءِ تَقْدِيرُ الْغِذَاءِ.

En büyük ilaç, ölçülü gıdadır.[219]

19. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الْمَنُّ مَفْسَدَةُ الصَّنِيعَةِ.

Başa kakmak iyiliği yok eder.[220]

20. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الْمُلْكُ يَبْقَى عَلَى الْكُفْرِ وَلاَ يَبْقَى عَلَى الظُّلْمِ.

Mülk, küfürle devam edebilir ama zulümle devam edemez.[221]

21. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: فِي تَقَلُّبِ الاحْوَالِ تُعْرَفُ جَوَاهِرُ الرِّجَالِ.

Hallerin değişmesi, insanların cevherlerini ortaya koyar.[222]

22. قَالَ بَعْض الحكَمَاء: مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ رَبِحَ وَمَنْ غَفَلَ عَنْهَا خَسِرَ.

Nefsini hesaba çeken kazanır. Nefsinden gafil olan da zarar görür.[223]

---

[217] Mâverdî, **a.g.e**, s. 297; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da İbnü'l-Mu'tezz'e nisptet edilmektedir.

[218] Mâverdî, **a.g.e**, s. 405; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 412; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kînanî el-Leysî Câhiz, **Kitâbü'l-hayevân**, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1969, I, 16.

[219] Mâverdî, **a.g.e**, s. 549; Yûsî, **a.g.e**'de **"أكبر الدواء، تقليل الغذاء"** olarak geçmektedir. I,193.

[220] Mâverdî, **a.g.e**, s. 327; Yûsî, **a.g.e,** III, 149; bu anlamda Kur'ân-i Kerimde şöyle geçmektedir: "*başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın*." Bakara, 264.

[221] Mâverdî, **a.g.e**, s. 227; Seâlibî, bu sözü Habeş kralı Necâşi'ye nispet edilmektedir. bkz.**el-İ'cazu ve'l-îcaz** s. 70; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 130.

[222] Mâverdî, **a.g.e**, s. 382; Meydânî, **a.g.e**, II, 472; İbşîhî, **a.g.e**, II, 137.

[223] Mâverdî, **a.g.e,** s. 189; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 152.

23. قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: مَنْ لَمْ يَمُتْ لَمْ يَفُتْ.

İnsan ölmedikçe fırsatlar elden kaçmış sayılmaz.[224]

Bu mesel Eksem b. Sayfî'ye aittir. Yani bir kimse henüz ölmediyse, onun için her zaman bir ümit vardır. Çıkmayan candan ümid kesilmez.[225]

V. EDİPLERDEN ALINAN ATASÖZLERİ

Edip kimselerin sözleri olarak ele aldığımız bu bölümde toplam sekiz atasözü bulunmaktadır. Mâverdî bu eserinde, ediplerin sözü olarak zikrettiği kelamlardan, emsal kitaplarında kaynaklarını bulabildiklerimizi bu bölüme aldık. Kaynaklarda, yeterince açık ve anlaşılır olduğu için bir izah verilmediğinden, biz de herhangi bir ilave yapmayı uygun bulmadık.

1. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: ثَمَرَةُ الْعُلُومِ الْعَمَلُ بِالْعُلُومِ.

İlimlerin semeresi, bilinenle amel etmektir.[226]

---

[224] Mâverdî, **a.g.e**, s. 203; Askerî, **a.g.e,** II, 198.
[225] Meydânî, **a.g.e**'de **"لم يفت من لم يمت"** olarak geçmektedir. III, 94.

2. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: مَنْ جَادَ سَادَ، وَمَنْ أَضْعَفَ ازْدَادَ.

Cömertlik eden efendilik kazanır. Cömertliği ilerlediği nispette efendiliği de ilerler.[227]

3. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: مَا خَابَ مَنْ اسْتَخَارَ، وَلاَ نَدِمَ مَنْ اسْتَشَارَ.

İstihare eden, zarar görmez. İstişare eden de pişman olmaz.[228]

Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: istişare eden pişman olmaz, istihare eden de zarar görmez. Allahu Teâlâ Peygamberimize her hangi bir karar almadan önce yanındakilerle istişare etmeyi emretmiştir. [229]

4. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: صَدِيقُ كُلِّ امْرِئٍ عَقْلُهُ وَعَدُوُّهُ جَهْلُهُ.

Her kişinin aklı dostu, cehaleti de düşmanıdır.[230]

5. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: رُبَّ حَظٍّ أَدْرَكَهُ غَيْرُ طَالِبِهِ، وَدَرٍّ أَحْرَزَهُ غَيْرُ حَالِبِهِ.

Nice şanslar isteyenden başkasına nasip olmuş ve nice süt vardır ki, sağan adamdan başkası içmiştir.[231]

---

[226] Mâverdî, **a.g.e**, s. 122; İbşîhî, **a.g.e**, I, 26.

[227] Mâverdî, **a.g.e,** s. 297; Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhîdî, **el-Basair ve'z-Zehair**, thk. Vedat Kadı, Dâru Sadır, Beyrut, II, 162; Bahaeddin Muhammed b. Hüseyin b. Abdüssamed Âmilî, **el-Keşkül,** Matbaatü'l-Kübra'l-İbrahimiyye, Kahire, 1871 s. 398.

[228] Mâverdî, **a.g.e**, s. 290; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, I, 61; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberani, **el-Mu'cemü's-sağir li't-Taberani**, tsh. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1968, III, 117'de hadis olarak zikredilmektedir.

[229] İbşîhî, **a.g.e**'de hadis olarak zikredilmektedir. I,166; bu anlamda Kur'ân-i Kerimde şöyle buyrulmaktadır. "*İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven).* Bkz. Âli İmrân, 159.

[230] Mâverdî, **a.g.e**, s. 12; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 159; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 246; Meydânî, **a.g.e**'de **" عدو الرجل حمقه وصديقه عقله"** olarak geçmekte ve Eksem b.Sayfî'ye nispet edilmektedir. II, 351.

[231] Mâverdî, **a.g.e**, s. 354; Askerî, **a.g.e**, I, 168; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 279.

6. وَقَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: يُظَنُّ بِالْمَرْءِ مَا يُظَنُّ بِقَرِينِهِ.

Kişinin, arkadaşı hakkında zannedilen şeyler, onun hakkında da zannedilir.[232]

7. قَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: غَضَبُ الْجَاهِلِ فِي قَوْلِهِ، وَغَضَبُ الْعاقِلِ فِي فِعْلِهِ.

Cahilin öfkesi sözünde, akıllının öfkesi ise amelindedir.[233]

8. وَقَالَ بَعْضُ الادَبَاءِ: مَنْ أَمَاتَ شَهْوَتَهُ، فَقَدْ أَحْيَا مُرُوءَتَهُ .

Şehvetini öldüren kimse, şahsiyetini ihya etmiş olur.[234]

IV. BELAGAT ERBABINDAN ALINAN ATASÖZLERİ

Belagat erbabının sözlerinden derlediğimiz bu bölümde toplam beş kelam bulunmaktadır. Mâverdî eserinde, hatiplerin sözlerinden, bahsettiği konulara istişhad olarak sık sık başvurmuştur. Yazar, bahsettiği hatiplerin kimliklerini belirtmemiştir. Hatiplerin bu sözlerden emsal kitaplarında kaynaklarını tespit ettiklerimizi bu bölüme aldık.

1. وَقَالَ بَعْضُ الْبُلَغَاءِ: دَوْلَةُ الْجَاهِلِ عِبْرَةُ الْعَاقِلِ

Cahilin devleti akıllı insana ibrettir.

Rivayet edilir ki, bir eşeği olan Yahudi birisi varmış. Zamanın Peygamberi bir gün onun yanından geçerken şöyle dediğini duymuş: ya rabbi senin de bir eşeğin olsaydı da kendi eşeğimle beraber senin eşeğini de yemleseydim. Onun bu sözlerine

[232] Mâverdî, **a.g.e**, s. 267; Meydânî, **a.g.e**, III, 546.
[233] Mâverdî, **a.g.e**, s. 404; Âmilî, **a.g.e**, s. 290; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 450.
[234] Mâverdî, **a.g.e**, s. 38; İbşîhî, **a.g.e**, I, 6.

kızan Peygambere Allah şöyle vahyetmiş: “Ben, insanlara verdiğim aklın miktarınca muamele ederim.”[235]

قَالَ بَعْضُ الْبُلَغَاءِ: التَّجْرِبَةُ مِرْآةُالعَقْلِ

Tecrübe aklın aynasıdır.[236] 2. .

Denildi ki, mademki tecrübe aklın aynasıdır, o zaman yaşlıların görüşlerine önem verilmelidir. Dediler ki, yaşlılar, vakar ağaçlar gibidir, onların attıkları ok ıskalamaz ve görüşleri de isabetsiz olmaz. Yaşlıların görüşlerine mutlaka başvurunuz. Onlar, ilimden yoksun olsalar bile, geçen günlerin verdiği tecrübe onlara yeter. Şair dedi:

ألم تر أن العقل زين لأهله ولكن تمام العقل طول التجارب

Aklın, sahibi için bir süs olduğunu görmedim mi?- fakat aklın tamamı büyük bir tecrübedir.[237]

3. قَالَ بَعْضُ الْبُلَغَاءِ: أَقْلِلْ طَعَامًا تُحْمَدْ مَنَامًا.

Az ye ki rahat uyuyasın.[238]

4. قَالَ بَعْضُ الْبُلَغَاءِ: مَنْ أَحْسَنَ إِلَى جَارِهِ فَقَدْ دَلَّ عَلَى حُسْنِ نِجَارِهِ.

Bir kimse, komşusuna iyilik ederse, bu onun asaletine delalet eder.[239]

5. بَعْضُ الْبُلَغَاءِ: الْبَخِيلُ حَارِسُ نِعْمَتِهِ، وَخَازِنُ وَرَثَتِهِ.

Cimri, malının bekçisi ve varislerinin kasadarıdır.[240]

---

[235] Mâverdî, **a.g.e**, s. 30; Âmilî, **a.g.e**, I, 291.
[236] Mâverdî, **a.g.e**, s. 17.
[237] İbşîhî, **a.g.e**, I, 36.
[238] Mâverdî, **a.g.e,** s. 549; Zemahşerî, **a.g.e**, I, 286; Seâlibî, **et-Temsîl ve’l-Muhâdara**’da **“ خفف طعامك تأمن سقامك”** olarak geçer. s. 180; Meydânî, **a.g.e,** II, 502.
[239] Mâverdî, **a.g.e**, s. 530; Halaylı, **a.g.e,** s. 16; Seâlibî, **et-Temsîl ve’l-Muhâdara**’da **“ الإحسان إلى الجار من كرم النجار”** olarak geçer. s. 432.
[240] Mâverdî, **a.g.e**, s. 298; İbşîhî, **a.g.e**, I, 63; et-Tevhîdî, **a.g.e**, II, 61.

VII. FARKLI ŞAHISLARA NİSPET EDİLEN ATASÖZLERİ

Mâverdî, eserinde, başta Kur'ân-i Kerim ve hadisi şerifi konusuna istişhad getirmiştir. Bununla beraber, sahabe, tabiîn ve zamanın meşhur bilginleri gibi farklı şahsiyetlerin sözlerinden de, yeri geldikçe istişhad olarak istifade etmiştir. Eserde, farklı şahıslara nispet edilerek istifade edilen sözlerden, emsal kitaplarında kaynaklarını tespit ettiklerimizi bu bölüme aldık. Bu bolümü, birincisi h.150'ye kadar söylenmiş olan atasözleridir ki bunların çoğunluğu sahabe ve tabiin sözleridir. İkincisi de bu tarihten sonraki farklı bilginlere nispet edilen sözlerdir. Bunları iki kısma ayırdık. Birinci kısmında on iki, ikinci kısımda ise on beş söz olmakla, toplam yirmi yedi atasözü bulunmaktadır.

A. H. 150'den Önce Söylenmiş Atasözleri

1. قَالَ أَكْثَمُ بْنُ صَيْفِيٍّ (ö.9/630): لِكُلِّ سَاقِطَةٍ لاَقِطَةٍ.

Eksem b. Sayfi şöyle dedi: Her düşenin bir kaldıranı vardır.[241]

Asmaî dedi: burada kastedilen, insana atılan laftır. Yani, ortaya atılan laf sahibini bulur denmektedir. Üstü kapalı konuşmayı pekiştirmek için söylenilir. Sa'lebi şöyle dedi: yani, söylenen her söz, kendi sahibini bulur.[242]

2. قَالَ أَكْثَمُ بْنُ صَيْفِيٍّ (ö.9/630) : مَنْ صَبَرَ ظَفِرَ.

Eksem b. Sayfi şöyle dedi: Sabreden kazanır. [243]

3. قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (ö.23/644): لاَ يَكُنْ حُبُّك كَلَفًا، وَلاَ بُغْضُك تَلَفًا. رضي الله عنه

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle dedi: Sevgin sana külfet olmasın, buğzun da seni helak etmesin.[244]

Hikmet ehli birisinin şöyle dediği rivayet edilir: dostlukta fazla ileri gitme ki, dönüşün mümkün olsun. Nefrette de aşırıya kaçma ki, bu da senin helakin olmasın.

Numuv b. Tûlab şöyle dedi:

أحبب حبيبك حباً رويداً ... فليس يعولك أن تصرما

وأبغض بغيضك بغضاً رويداً ... إذا أنت حاولت أن تحكما

Sevdiğini dengeli sev ki, bu halin seni haktan saptırmasın

Nefret ettiğinden de dengeli nefret et ki, seni hükmü altına almasın[245]

4. قال عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ (ö.43/663) : مَنْ كَثُرَ إِخْوَانُهُ كَثُرَ غُرَمَاؤُهُ.

---

[241] Mâverdî, **a.g.e**, s. 341; Meydânî, **a.g.e**, III, 115.
[242] Askerî, **a.g.e**, II, 20.
[243] Mâvardî, **a.g.e**, s. 457; İbşîhî, **a.g.e**, I, 60; Muhammed Turtûşî, **a.g.e**, I, 395; Kemal Halaylı, **a.g.e**, s. 100, 160; buna benzer olarak Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Acluni, **Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-lilbas: amma iştehere mine'l-ehâdîs** tsh. Ahmed Kalaş, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Haleb, II, 21'de **" الصبر مفتاح الفرج"** olarak geçmektedir.
[244] Mâverdî, **a.g.e**, s. 285; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 29.
[245] Kasım b. Sellâm, **a.g.e**, s. 178.

Amr b. As şöyle dedi: Dostu çok olanın, alacakları da çok olur.[246]

5. قَالَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ (ö.50/673): التَّارِكُ لِلْإِخْوَانِ مَتْرُوكٌ.

Muğire b. Şu'be şöyle dedi: Dostlarını terk edenler, terk edilmeye mahkumdur.[247]

6. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاس (ö.68/687) : أَفْضَلُ الْعُدَّةِ الصَّبْرُ عَلَى الشِّدَّةِ.

Abdullah b. Abbas şöyle dedi: en güzel silah, zorluğa karşı sabırdır.[248]

7 . قال أحنف بن قيس (ö.72/691) : مَنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ كَانَ لِغَيْرِهِ أَظْلَمَ.

Ahnef b. Kays şöyle dedi: Nefsine zulmeden, başkasına daha zalimdir.[249]

8. قال أحنف بن قيس (ö. 72/691) : مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُحْفَظُ الاحْمَقُ الا مِنْ نَفْسِهِ .

Ahnef b. Kays şöyle dedi: Ahmak her şeyden korunur ama kendi nefsinden korunamaz.

9. قال أحنف بن قيس(ö. 72/691) : التَّعلمُ فِي الصِّغَرِ كَالنَّقْشِ عَلَى الْحَجَرِ.

Ahnef b. Kays şöyle dedi: Küçük yaşta ilme başlamak, taş üzerine yazı yazmak gibidir.[250]

10. قَالَ الْكِنْدِيُّ (ö.77/696) : الاقَارِبُ عَقَارِبُ.

Kindî şöyle dedi: Akrabalar (düşmanlıkta) akrepler gibidir.[251]

---

[246] Mâverdî, **a.g.e**, s. 275; Husrî, **a.g.e**, I, 55; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 461.
[247] Mâverdî, **a.g.e,** s. 277; Seâlibî, **a.g.e,** s. 461; Seâlibî**, el-İ'câzu ve'l-Îcaz**, s. 72.
[248] Mâverdî, **a.g.e**, s. 453; Turtûşî, **a.g.e**, I, 396.
[249] Mâverdî, **a.g.e**, s. 371; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 452.
[250] Mâverdî**, a.g.e,** s. 75; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 163; Askerî**, a.g.e'** de **" أبقى من حجر، وأبقى من وحي في حجر"** olarak geçmektedir. I,252.
[251]Mâverdî**, a.g.e,** s. 246; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 379; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 327.

11. قال إياس بن معاوية(ö.122/740): الزيادةُ منَ الخير خيرٌ.

İyâs b. Muâviye şöyle dedi: Hayrın fazlası da hayırdır.[252]

12. قَالَ ابْنُ الْمُقَفَّع (ö.142/759): الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الدَّرَكِ .

İbnü'l-Mukaffa' şöyle dedi: Sabır (istediğini) elde etmenin anahtarıdır.[253]

B. H. 150'den Sonra Söylenmiş Atasözleri

1. سئل عن الأصمعي(216|831) يوما عن أنساب العرب فقال : عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطْتَ.

Bir gün Asmaî'den bazı Arap nesepleri soruldu, o da: "**Tam bunu bilenle karşılaştın**," dedi.[254]

Hüseyin b. Ali (r.a.) Ferazdak'a Kûfe ehlini sordu. O da: **Tam bunu bilenle karşılaştın**. İnsanların kalpleri seninle, kılıçları ise benî Umeyye ile beraberdir, dedi. Ne olacağını ise Allahtan başka elbette kimse bilemez.[255]

Rivayete göre, bu meseli ilk söyleyen, Arap bilginlerinden Mâlik b. Cubeyr el-Âmirî olmuştur. Daha sonra bu sözü, Ferazdak mesel olarak kullanmış ve ondan da yayılmıştır. Bir gün Ferazdak Hicaza giderken yolda Hüseyin b. Ali (r.a.) ile karşılaştı. Hz. Hüseyin ona: sende bir haber var mı? O da, **Tam bunu bilenle karşılaştın**, insanların kalpleri seninle, kılıçları ise beni Umeyye ile beraberdir, dedi. Hz. Hüseyin, doğru söyledin, dedi.[256]

İbrahim el-Kûfî anlatıyor: hac yaptıktan sonra Medine'ye gitmiştim. Orada yıkanmak için bir hamama gittim. Biz orada yıkanırken içeri beyaz peştemala bürünmüş

---

[252] Mâverdî, **a.g.e**, s. 270; Halaylı, **a.g.e**, s. 332; Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyin**, I, 99.

[253] Mâverdî, **a.g.e**, s. 457; Meydânî, **a.g.e**'de **"الصبر مفتاح الفرج"** olarak geçer. II, 257; İbhîşî, **a.g.e**'de "**الصبر مفتاح الظفر**" olarak geçer. II, 580.

[254] Mâverdî, **a.g.e**, s. 451.

[255] Zemahşerî**, a.g.e**, II, 164.

[256] Meydânî, **a.g.e**, II, 353.

yaşlı bir adam girdi. Hamamın sahibi onu karşıladı ve onun yıkanmasına yardımcı oldu. Bu adam kimdir diye sordum hamamın sahibine. O da: bu, şarkıcı Malik bin Ebî es-Sumuh'tur, dedi. Sonra ben adamın yanına gittim ve ona sordum. Amcacığım insanlar arasında en güzel şarkı söyleyen kimdir? dedim. O da: **bunu bilenin tam üstüne düştün**, insanlar içinde en güzel şarkı söyleyen, onların en güzel sesli olanıdır, dedi. Daha sonra bu söz halk arasında sıklıkla kullanıldı.[257]

2. قال الأوزاعي (ö.157/774): إذا أراد الله بقوم سوءاً أعطاهم الجدل ومنعهم العمل.

Evzâî şöyle dedi: Eğer Allah bir kavim hakkında kötülük dilerse, onların arasına münakaşa sokar ve (hayırlı) amelden men eder.[258]

3. قَالَ الْمَنْصُورُ (ö.168/785) : إذَا كَانَ الْحِلْمُ مَفْسَدَةً كَانَ الْعَفْوُ مَعْجَزَةً.

(Halife) Mansur şöyle dedi: Halimlik, ahlakı bozuyorsa, affetmekte acizlik olur.[259]

4. قَالَ عُمَرُ بْنُ مَسْعَدَةَ (ö.217/832) : الْعُبُودِيَّةُ عُبُودِيَّةُ الاخَاءِ لاَ عُبُودِيَّةُ الرِّقِّ.

Ömer b. Mes'ade şöyle dedi: Kölelik, mülkiyet köleliği değildir. Asıl kölelik, dost köleliğidir. (yani sadakatte dosta karşı köle gibi davranmaktır).[260]

5. قَالَ الْمَأْمُونُ (ö.218/833) : لاَ خَيْرَ فِي السَّرَفِ وَلا سَرَفَ فِي الْخَيْرِ.

(Halife) Me'mun şöyle dedi: İsrafta hayır, hayırda da israf yoktur.[261]

---

[257] Askerî, **a.g.e**, II, 46; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Egânî,** şrh. Abdülemir Ali Mihenna, Semîr Cabir, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, II, 14.
[258] Mâverdî, **a.g.e**, s. 69; İbhîşî, **a.g.e,** II, 124.
[259] Mâverdî, **a.g.e**, s. 405; Seaâlibî, **Hâssü'l-hâs**, thk. Me'mun b. Muhyiddin Cenan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s.130; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 138.
[260] Mâverdî, **a.g.e**, s. 284; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 462.

6. قَالَ عَلِيُّ بْنُ عُبَيْدَة (ö.239/834) : حُسْنُ الْخَطِّ لِسَانُ الْيَدِ وَبَهْجَةُ الضَّمِيرِ.

Ali b. Ubeyde şöyle dedi: Güzel yazı, ellerin dili ve gönlün nurudur.[262]

7. قَالَ ذُو النُّونِ (ö.245/859): مَنْ كَانَتْ قَنَاعَتُهُ سَمِينَةً طَابَتْ لَهُ كُلُّ مَرَقَةٍ.

Zü'n-Nûn şöyle dedi: Kanaati yağlı olana her çorba hoş gelir.[263]

8. قال عبدالله ابنُ الْمُعْتَزِّ (ö.296/908) : نِعْمَةُ الْجَاهِلِ كَرَوْضَةٍ عَلَى مَزْبَلَةٍ

Abdullah b. Mu'tez şöyle dedi: Cahilin nimeti çöplük üzerine kurulmuş bahçe gibidir.[264]

9. قَالَ عبدالله ابْنُ الْمُعْتَزِّ (ö.296/908) : الْحَسَدُ دَاءُ الْجَسَدِ.

Abdullah b. Mu'tez şöyle dedi: Haset, bedenin hastalığıdır.[265]

10. قَالَ بَعْضُ الْمُتَصَوِّفَةِ: الدُّنْيَا سَاعَةٌ، فَاجْعَلْهَا طَاعَةً.

Tasavvuf erbabından biri şöyle dedi: Dünya bir saattir; onda da itaat et.[266]

11. قَالَ بزرجمهر: الشَّغْلُ مَجْهَدَةٌ وَالْفَرَاغُ مَفْسَدَةٌ.

---

[261] Mâverdî, **a.g.e**, s. 300; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.13; Yûsî**, a.g.e**, II, 172.
[262] Mâverdî, **a.g.e**, s. 94; İbn Abdürabbih, **a.g.e**'de İbrahim eş-Şeybânî'ye nispet edilmektedir. IV, 172; Nüveyrî, **a.g.e**, II, 268.
[263]Mâverdî, **a.g.e,** s. 361; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 411.
[264]Mâverdî, **a.g.e**, s. 66; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 439; Kayrevânî Husrî, **a.g.e**'de **" نعَم الجاهل، كالرياض في المزابل"** olarak geçer. I, 427.
[265] Mâverdî, **a.g.e**, s. 265; Halaylı, **a.g.e**, s.118; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 451
[266] Mâverdî, **a.g.e,** s. 198; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 173; Husrî, **a.g.e**, II, 810.

Büzurcemher şöyle dedi: Meşguliyet insanı yorar, işsizlik ise bozar.[267]

12. وَقَالَ أبرويز: أَطِعْ مَنْ فَوْقَك، يُطِعْك مَنْ دُونَك .

Ebriviz şöyle dedi: Senden yüksek olanlara itaat et ki, senden aşağıda bulunanlar da sana itaat etsinler.[268]

13. قَالَ أردَشِيرُ بْنُ بَابَكَ: إذَا رَغِبَ الْمَلِكُ عَنْ الْعَدْلِ رَغِبَتْ الرَّعِيَّةُ عَنْ طَاعَتِهِ.

Erdeşir b. Babek şöyle dedi: Hükümdar, adaletten vazgeçince, halkı da ona itaat etmekten vazgeçer.[269]

14. قَالَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ: خَيْرُ الْعِلْمِ مَا نَفَعَ، وَخَيْرُ الْقَوْلِ مَا رَدَعَ .

Alimlerden biri şöyle dedi: İlmin hayırlısı fayda vereni, sözün hayırlısı da kötülüklerden alı koyanıdır.[270]

15. نَزَلَ مِنْ الزَّبُورِ: مَنْ يَزْرَعْ خَيْرًا حَصَدَ زَرْعَهُ غِبْطَةً.

Zeburda şöyle denilmektedir: Hayır eken, gıpta edilerek mahsulünü toplar.[271]

Kim hayır ekerse, gıpta edilecek mahsul toplar. Kim de şer ekerse, pişmanlık toplar. Diken eken kimse üzüm toplayamaz.[272]

---

[267] Mâverdî, **a.g.e**, s. 76; Meydânî, **a.g.e,** I,153; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 398.
[268] Mâverdî, **a.g.e**, s. 227; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da **"أطع الكبير يطعك الصغير"** olarak geçer. s. 138; Husrî, **a.g.e**, I, 212.
[269] Mâverdî, **a.g.e**, s. 227; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.136; Yûsî, **a.g.e**, I,72; Husrî, **a.g.e**, I, 212
[270] Mâverdî, **a.g.e**, s. 122; İbn Abdürabbih, **a.g.e**'de **"خَيْرُ الْعِلْمِ مَا نَفَعَ، وَخَيْرُ الْقَوْلِ مَاأتبع"** olarak geçer. III, 79; Ebü'l- Ferec el-İsfahanî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ**, VI, 52.
[271] Mâverdî, **a.g.e**, s. 510; Zemahşerî, **a.g.e**, I, 236.
[272] Askerî, **a.g.e**, II, 77.

VIII. ŞİİRDEN ALINAN ATASÖZLERİ

Müellif eserinde, ayet ve hadisin yanısıra cahiliye ve İslam dönemi şairlerin şiirlerinden de istifade etmektedir. Eserdeki şiirler arasından atasözü olarak istifade edilenleri emsal kitaplarından kaynaklarını tespit ederek bu bölüme aldık. Bu bölümde cahiliye şiirlerinin yanı sıra ilk İslam dönemi şairleri ve sonraki dönem şairlerinin de şiirleri bulunmaktadır. Bu sebeple "şiirden alınan atasözleri" başlığını dört altbaşlık halinde ele aldık. Birinci altbaşlıkta, cahiliye şiirleri, ikinci altbaşlıkta h. 150'ye kadar olan ilk İslam dönemi şiirleri, üçüncü altbaşlıkta h. 150'den sonraki döneme ait şiirler, dördüncü altbaşlıkta ise eserde nispetsiz olarak verilen şiirleri aldık.

Müellifin eserde, "şairlerden biri şöyle dedi" başlığıyla nispetsiz olarak verdiği şiirlerin kime ait olduklarını tespit etmeye çalıştık. Kaynaklardan nispetlerini tespit edebildiklerimizi dipnotta verdik.

Genel olarak bütün şiirlerin düz çevirisini yaparak Arapçasıyla beraber verdik. Kaynaklarda herhangi bir açıklama olmadığı için, şiirlerin yeterince anlaşılır olduğunu düşünerek fazladan bir açıklamaya ihtiyaç duymadık. Bu bölümde toplam kırk iki şiir bulunmaktadır.

A. Cahiliye Dönemi Şiirleri

1. قَالَ أُفْنُونُ التَّغْلِبِيُّ (564):

لَعَمْرُك مَا يَدْرِي امْرُؤٌ كَيْفَ يَتَّقِي إذَا هُوَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ اللَّهُ وَاقِيَا

Üfnunu’t-Tağlîbî şöyle dedi:

Yemin olsun ki, Allah koruyucu vermezse, hiç kimse nasıl korunacağını bilemez.[273]

2. قَالَ الْمُتَلَمِّسُ (569):

وَلاَ يُقِيمُ عَلَى ضَيْمٍ يُسَامُ بِهِ الا الاذَلاَنِ غَيْرُ الْحَيِّ وَالْوَتِدُ

هَذَا عَلَى الْخَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرُمَّتِهِ وَذَا يُشَجُّ فَلاَ يَرْثِي لَهُ أَحَدُ

Mütelemmis şöyle dedi:

Hiç kimse kendine yapılan zulme dayanmaz. Yalnız iki zelil ki, biri eşek, diğeri de kazıktır. Eşek, eski ip parçasıyla zillete bağlı bulunur. Kazık ise başı yarılır da kimse ona acımaz.[274]

3. قَالَ عَدِيُّ بْنُ زَيْد (590):

عَنْ الْمَرْءِ لاَ تَسْأَلْ وَسَلْ عَنْ قَرِينِه ِ فَكُلُّ قَرِينٍ بِالْمُقَارَنِ يَقْتَدِي

Adî b. Zeyd şöyle dedi:

Kişinin ahlakını bilmek istersen, ahvalini sorma, görüştüğü arkadaşını sor. Onun hali sana yeterli cevabı verir. Çünkü herkes beraber olduğu arkadaşına uyar.[275]

4. قَالَ النَّابِغَةُ الذُّبْيَانِيُّ (604) :

---

[273] Mâverdi, **a.g.e**, s. 309; İbn Kuteybe, **eş-Şi’r ve’ş-Şuarâ**, I, 419; Seâlibî, **et-Temsîl ve’l-Muhâdara**, s. 60.

[274] Mâverdî, **a.g.e**, s. 212; Askerî, **Dîvânü’l-Meânî**, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire, 1933, I, 120; Seâlibî, **et-Temsîl ve’l-Muhâdara**, s. 51; Askerî, **Cemheretü’l-Emsâl**, I, 90; Meydânî, **“وَلاَ يُقِيمُ عَلَى ضَيْمٍ يُسَامُ بِهِ”** yerine **“ولا يقيم بدار الذل يعرفها”** ve **“ غير الحي ”** yerine ise **“غير الأهل”** vermiştir. Bkz. **Mecmau’l-Emsâl**, II, 18.

[275] Mâverdî, **a.g.e**, s. 167; Muhammed b. Ebi'l-Hattab Ebû Zeyd el-Kureşi, **Cemheretu eş'ari'l-arab fi'l-cahiliyye ve'l-İslâm,** şerh Ali Faur, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 332; Askerî, **Dîvânü’l-Meânî;** II, 248; Meydânî, **a.g.e**, II, 219; Askerî, **Cemheretü’l-Emsâl,** I, 190.

عَلَى شَعَثٍ أيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ وَلَسْت بِمُسْتَبْقٍ أخًا لاَ تَلُمْهُ

en-Nâbiğa ez-Zübyânî şöyle dedi:

Sen, dostlarının kötülüklerini görüyorsan, hiçbir dostun daimi olmaz. İnsanlar içinde kusursuz kim vardır.[276]

5. قال زهير بن أبي سلمى (609):

وَمَهْمَا يكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمِ

Züheyr b. Ebî Sülmâ şöyle dedi:

Bir kimse huyunun halktan saklanacağını sansa da, bu mümkün değildir. Mutlaka açığa çıkar.[277]

B. İlk İslam Dönemi Şiirleri

1. قَالَ أوْسُ بْنُ حَجَر (2/620):

إذَا كُنْت لَمْ تُعْرِضْ عَنْ الْجَهْلِ وَالْخَنَا أصَبْت حَلِيمًا أوْ أصَابَك جَاهِلُ

Evs b. Hacer şöyle dedi:

Eğer sen, cehalet ve çirkin sözlerden vazgeçmezsen, ya sen uslu birine çarparsın, ya da cahil biri sana çarpar.[278]

2. قَالَ كَعْبُ بْنُ زُهَيْرِ بْنُ أبِي سُلْمَى (26/645):

---

[276] Mâverdî, **a.g.e**, s.185; Ebû Emâme Ziyâd b. Muâviye Nâbiga ez-Zübyânî, **Dîvânü'n-Nâbiga ez-Zübyânî,** şrh. Hannâ Nasr Hıtti, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1991, s. 25; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1982, s. 172; Zemahşerî, **a.g.e**, I, 450.

[277] Mâverdî, **a.g.e**, s. 56; Züheyr b. Rebîa b. Riyah el-Mûzenî Züheyr b. Ebû Sülmâ, **Dîvânu Züheyr b. Ebû Sülmâ,** Dâru Sadır, Beyrut, 1964, s. 88; Seâlibî**, et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 46; Halaylı, **a.g.e**, s.208.

[278] Mâverdî, **a.g.e**, s. 328; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 49; İbn Kuteybe, a**.g.e**, s. 151'de Ka'b b. Züheyr'e nispet edilir, ama Dîvânında rastlayamadık.

لَوْ كُنْت أعْجَبُ مِنْ شَيْءٍ لأعْجَبَنِي سَعْيُ الْفَتَى وَهُوَ مَخْبُوءٌ لَهُ الْقَدَرُ

يَسْعَى الْفَتَى لأُمُورٍ لَيْسَ يُدْرِكُهَا وَالنَّفْسُ وَاحِدَةٌ وَالْهَمُّ مُنْتَشِرُ

Ka'b b. Zühey b. Ebî Sülmâ şöyle dedi:

Şayet bir şey için hayret edecek olsaydım, kişinin çalışıp çabaladığı halde şansının yaver gitmemesine hayret ederdim. Kişi elde edemeyeceği şeyler için çalışır. Nefis bir, ama arzular dağınıktır.[279]

3. قال لبيد بن ربيعة (41/661):

وَإكْذِبِ النَّفْسَ إذَا حَدَّثْتَهَا إنَّ صِدْقَ النَّفْسِ يُزْرِي بِالامَلِ

Lebî b. Rabîa şöyle dedi:

Nefsinle konuştuğunda yalan söyle. Nefse doğru söylemek ümidi zedeler.[280]

4. قَالَ الْحُطَيْئَةُ (45/665) :

مَنْ يَفْعَلِ الْخَيْرَ لاَ يَعْدَمْ جَوَائِزَهُ لاَ يَذْهَبُ الْعُرْفُ بَيْنَ اللَّهِ وَالنَّاسِ

Hutay'e şöyle dedi:

İyilik eden, mükâfatından mahrum olmaz. İnsan ile Allah arasında ki hayır da boşa gitmez. [281]

---

[279] Mâverdî, **a.g.e**, s. 52; İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve'Şuarâ**, s. 152; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II, 375; İbşîhî, **a.g.e**, II, 552.

[280] Mâverdî, **a.g.e**, s. 147; Ebû Akil Lebîd b. Rebîa b. Malik Lebîd b. Rebîa, **Dîvânu lebîd b. Rebîa el-Âmiri**, Dâru Sadır, Beyrut, s. 141; Askerî, **Cemheretül-Emsâl**, I, 52.

[281] Mâverdî, **a.g.e**, s. 202; Ebû Mülkiye Cervel b. Evs b. Malik el-Absi Hutay'e, **Dîvânu Hutay'e,** şrh. Ebû Saîd Hasan b. Sükkeri, Dâru Sadır, Beyrut, 1981, s.109; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 63; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl,** II, 381; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 268.

5. قَالَ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ (68/687):

كَفَى زَاجِرًا لِلْمَرْءِ أَيَّامُ دَهْرِهِ تَرُوحُ لَهُ بِالْوَاعِظَاتِ وَتَغْتَدِي

Adî b. Hatim şöyle dedi:

Akşam, sabah ibret dersleriyle geçen zamanın günleri, kişi için nasihatçi olarak yeter.[282]

6. قَالَ الْفَرَزْدَقُ (117/735):

يَمْضِي أَخُوك فَلاَ تَلْقَى لَهُ خَلَفًا وَالْمَالُ بَعْدَ ذَهَابِ الْمَالِ مُكْتَسَبُ

Ferezdak şöyle dedi:

Dost elden gidince bedelini yerine koymak imkansızdır. Ama mal gidince tekrar kazanmak mümkündür.[283]

7. قَالَ الكُمَيْت بن زيد (126/744):

إِذَا لَمْ تَكُنْ الا الاسِنَّةُ مَرْكَبٌ فَلاَ رَأْيَ لِلْمُضْطَرِّ الا رُكُوبُهَا

Kümeyt b. Zeyd şöyle dedi:

Mecbur olan kimse için mızrakların ucuna oturmak gerekirse, o zaman oturmaktan başka makul bir hareket yoktur.[284]

8. قَالَ عَبْدُ الله بن مُعَاوِيَة الطَالِبِيِّ (129/746):

---

[282] Mâverdî, **a.g.e**, s. 324; Zeyd b. Hammad İbazi et-Temîmî Adi b. Zeyd, **Dîvânu Adî b. Zeyd el-İbâzî,** thk. Muhammed Cabbar Muaybid, Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Bağdad 1965, s. 104; **Seâlibî, et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 52'de " **زَاجِرًا**" yerine " **واعظا**" verilmiştir.

[283] Mâverdî, **a.g.e,** s.174; Halaylı, **a.g.e**, s. 3; Seâlibî, **Hâssu'l-Hâs**, s. 153; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 70'de Ferezdak'a nispet edilsede Dîvânında bulunmamaktadır.

[284] Mâverdî, **a.g.e**, s. 192; İbn Kuteybe, **a.g.e,** s. 583; **Seâlibî, et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 68.

عَيْنُ الرِّضَى عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا

Abdullah b. Muâviye et-Tâlibî şöyle dedi:

Beğenen göz hiçbir ayıbı görmez. Fena göz ise her ayıbı ortaya çıkarır.[285]

9. قَالَ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ (130/748) :

إِذَا أَنْتَ لَمْ تَعْصِ الْهَوَى قَادَكَ الْهَوَى إِلَى كُلِّ مَا فِيهِ عَلَيْكَ مَقَالُ

Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân şöyle dedi:

Eğer nefsine isyan etmezsen, o seni yönetir ve senin başına her türlü belayı getirecek yerlere götürür.[286]

C. h. 150'den Sonraki Döneme Ait Şiirler

1. قَالَ صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الْقُدُّوسِ (160/777):

إِذَا كُنْتَ تَبْنِيهِ وَغَيْرُكَ وَمَتَى يَبْلُغُ الْبُنْيَانُ يَوْمًا تَمَامَهُ يَهْدِمِ

Sâlih b. Abdülkuddûs şöyle dedi:

Sen yaptıktan sonra başkası yıkarsa, bu hiç tamam olur mu?[287]

2. قَالَ بَشَّارُ بْنُ بُرْدٍ (167/784):

إِذَا بَلَغَ الرَّأْيُ الْمَشُورَةَ فَاسْتَعِنْ بِرَأْيِ نَصِيحٍ أَوْ نَصِيحَةِ حَازِمِ

وَلَا تَجْعَلْ الشُّورَى عَلَيْكَ غَضَاضَةً فَإِنَّ الْخَوَافِيَ قُوَّةٌ لِلْقَوَادِمِ

Beşşar b. Bürd şöyle dedi:

---

[285] Mâverdî, **a.g.e**, s. 37**; Mecmûatü'l-meâni**, der. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Cil, Beyrut 1992, I, 496; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl,** I, 356.

[286] Mâverdî**, a.g.e**, s. 34; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 454; İbn Kuteybe, **Uyûn'l-Ahbâr**, I, 49

[287] Mâverdî, **a.g.e**, s. 77; Nüveyri, **a.g.e**, V, 282; Beşşâr b. Burd, **a.g.e**, s. 598; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 78.

İş müşavereye kalınca, nasihatçi görüşten yahut kararlı kimsenin nasihatinden faydalan. Müşavereyi kendine bir kusur görme. Çünkü kısa telekler (eklemdeki tüyler), uzunlarına kuvvettir.[288]

3. قال إبراهيم بن هَرْمة (176/796):

كَتَارِكَةٍ بَيْضَهَا بِالْعَرَاءِ وَمُلْبِسَةٍ بَيْضَ أُخْرَى جَنَاحَا

İbrahim b. Herme şöyle dedi:

Kendi yumurtasını yabana atıp başkasının yumurtasını kanatlarının altına alan tavuk gibi (insanın ihtiyaçları gereklidir ve zaman, mühim ihtiyaçları karşılamaya yetmezken, mühim olmayan işlerle ilgilendiği takdirde nasıl yetecek! Bu kimse şairin yukarıdaki şu şiirinde vasıflandırdığı kimse gibidir.)[289]

4. قال الإمام الشافعي (204/820):

إذَا ضَاقَ صَدْرُ الْمَرْءِ عَنْ سِرِّ نَفْسِهِ فَصَدْرُ الَّذِي يُسْتَوْدَعُ السِّرَّ أَضْيَقُ

İmam Şafii şöyle dedi:

Kişinin kalbi, kendi sırrını saklamaktan daralırsa, sır verilen kimsenin kalbi daha çok daralır. (yani sen kendi sırrını tutamıyorsan, başkası senin sırrını hiç tutamaz.)[290]

5. أَنْشَدَ أَبُو الْعَيْنَاءِ عَنْ الاصْمَعِيِّ (216/831):

النُّصْحُ أَرْخَصُ مَا بَاعَ الرِّجَالُ فَلاَ تَرْدُدْ عَلَى نَاصِحٍ نُصْحًا وَلاَ تَلُم

إنَّ النَّصَائِحَ لاَ تَخْفَى مَنَاهِجُهَا عَلَى الرِّجَالِ ذَوِي الالْبَابِ وَالْفَهْمِ

---

[288] Mâverdî, **a.g.e**, s. 290; Ebû Muaz Beşşâr b. Bürd el-Ukayli Beşşâr b. Bürd, **Dîvânu Beşşâr b. Bürd**, şrh. Mehdi Muhammed Nasırüddin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 593; Şeybi, **a.g.e**, I, 346; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 215

[289] Mâverdî, **a.g.e**, s. 344; Câhiz, **el-Hayevân**, I,199; İbn Kuteybe, **a.g.e,** II, 754; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 73; Nüveyrî, **a.g.e,** IV, 276

[290] Mâverdî, **a.g.e**, s. 241; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafiî, **Dîvânü'ş-Şafiî**, der. Muhammed Afif Zi'bi, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1974, s. 50; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 575

Ebü'l-Aynâ Asmaî'den şu şiiri okudu:

Nasihat insanların sattığı en ucuz şeydir. Öyleyse hiç kimsenin nasihatini reddetme ve hiç kimseden nasihatini esirgeme. Zeki ve anlayışlı insanlara nasihatin yolları gizli değildir.[291]

6. قال أبو العتاهية (221/826):

أَجَلَّكَ قَوْمٌ حِينَ صِرْتَ إِلَى الْغِنَى وَكُلُّ غَنِيٍّ فِي الْعُيُونِ جَلِيلُ

Ebü'l-Atahiye şöyle dedi:

Sen zengin olunca her kes sana saygı duymaya başlar. Zaten zenginlerin hepsi insanların gözünde görkemlidir.[292]

7. قَالَ أَبُو تَمَّام الطائي (231/846):

يَنَالُ الْفَتَى مِنْ عَيْشِهِ وَهُوَ جَاهِلُ وَيُكْدِي الْفَتَى مِنْ دَهْرِهِ وَهُوَ عَالِمُ

وَلَوْ كَانَتْ الارْزَاقُ تَجْرِي عَلَى الْحِجَا هَلَكْنَ إِذَنْ مِنْ جَهْلِهِنَّ الْبَهَائِمُ

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Birisi cahil olduğu halde güzel bir hayat yaşar ve bir başkası da âlim olduğu halde zamanının ihtiyaçlarından muhtaç olur. Eğer rızklar akla göre verilseydi, hayvanlar cehaletleri sebebiyle helak olurlardı.[293]

8. قَالَ أبو تمام الطَّائِيُّ (231/846) :

[291] Mâverdî, **a.g.e,** s. 295; et-Tevhîdî, **a.g.e**, IV, 35; İbşihî, **a.g.e**, I, 175

[292] Mâverdî, **a.g.e**, s. 219; Ebû İshak İsmail b. Kâsım b. Süveyd Ebü'l-Atâhiye, **Dîvânu Ebi'l-atahiye**, şrh. Mecid Tırad, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1995, s. 356; İbn Kuteybe, **Uyûnü'l-Ahbâr**, thk. Yusuf Ali Tavil, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I,347; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 30.

[293] Mâverdî, **a.g.e**, s. 51, 52; Ebû Temâm, **a.g.e**, s. 269; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 95; Vatvat, **a.g.e**, s. 136; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdüsselam et-Tâdilî Cürâvi, **el-Hamâsetü'l-Magribiyye**, thk. Muhammed Rıdvan Daye, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Dımaşk, 1991, II, 1244.

لَيْسَ الْغَبِيُّ بِسَيِّدٍ فِي قَوْمِهِ لَكِنَّ سَيِّدَ قَوْمِهِ الْمُتَغَابِي

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Ahmaklar, kavimleri içinde reislik kazanamazlar. Fakat (zeki olup da) kendini ahmak gibi gösteren, kavmin reisidir.[294]

9. قَالَ أَبُو تَمَّامٍ الطَّائِيُّ (231/846) :

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ نَشْرَ فَضِيلَةٍ طُوِيَتْ أَتَاحَ لَهَا لِسَانَ حَسُود

لَوْلاَ اشْتِعَالُ النَّارِ فِيمَا جَاوَرَتْ مَا كَانَ يُعْرَفُ طِيبُ عَرْفِ الْعُود

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Allah, gizli bir faziletin duyulup yayılmasını murad buyurunca, ona bir hasetçiyi musallat eder. Ateş, yayında bulunan ödağacını yakmasaydı güzel kokusu bilinmezdi.[295]

10. قَالَ أبو تَمَّامٍ الطَّائِيِّ (231/846) :

وَيُسِيءُ بِالاحْسَانِ ظَنًّا لاَ كَمَنْ هُوَ بِابْنِهِ وَبِشَعْرِهِ مَفْتُونُ

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Oğluna ve şiirine meftun olan gibi ihsanı yanlış anlayan yoktur.[296]

11. قَالَ أَبُو تَمَّام الطَّائِيُّ (231/846):

وَلَمْ أَرَ كَالْمَعْرُوفِ تُدْعَى حُقُوقُهُ مَغَارِمَ فِي الاقْوَامِ وَهِيَ مَغَانِمُ

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Ben iyilik gibi hakları bilinen bir şey görmedim, kavimlerdeki borçlarda bir ganimettir.[297]

---

[294] Mâverdî, **a.g.e**, s. 181; Habib b. Evs b. el-Hâris et-Tâî Ebû Temmâm, **Dîvânu Ebû Temmâm,** Mektebetu Vehbe, Kahire, 1875, s. 28; Halaylı, **a.g.e**, s. 19; Husrî, **a.g.e**, s. I, 77.

[295] Mâverdî, **a.g.e,** s. 263; Ebû Temmâm, **a.g.e**, s. 85; Seâlbî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 95, 96; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, I, 307.

[296] Mâverdî, **a.g.e**, s. 230; Ebû Temmâm, **a.g.e**, s. 313; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 350.

12. قَالَ أَبُو تَمَّامٍ الطَّائِيّ (231/846):

مَنْ كَانَ مَرْعَى عَزْمِهِ وَهُمُومِهِ رَوْضَ الامَانِي لَمْ يَزَلْ مَهْزُولاً

Ebû Temmâm et-Tâî şöyle dedi:

Kim canının çektiklerinin peşinde koşarsa küçük kalır.[298]

13. قَالَ أبو بَكْر الْخُوَارَزْمِيِّ (232/847):

عَدْوَى الْبَلِيدِ إِلَى الْجَلِيدِ سَرِيعَةٌ وَالْجَمْرُ يُوضَعُ فِي الرَّمَادِ فَيَخْمُدُ

Ebu Bekir el-Huvârazmî şöyle dedi:

Yürüyüşte tembel hayvanın huyu süratli hayvana sirayet eder. Ateş bile kül içinde bırakılırsa söner.[299]

14. قَالَ ابْنُ الرُّومِيِّ (283/896):

عَدُوُّك مِنْ صدِّيقِك مُسْتَفَادُ فَلاَ تَسْتَكْثِرَنَّ مِنْ الصِّحَابِ

فَإِنَّ الدَّاءَ أَكْثَرَ مَا تَرَاهُ يَكُونُ مِنْ الطَّعَامِ أَوْ الشَّرَابِ

İbnu'r-Rûmî şöyle dedi:

Düşmanın dostlarından çıkar, başka yerden gelmez. O halde dostlarını çoğaltmaktan sakın. Birçok hastalıklar, yemek ve içmekten hâsıl olur.[300]

15. قَالَ ابْنُ الرُّومِيِّ (283/896):

---

[297] Mâverdî, **a.g.e**, s. 190; Ebû Temmâm, **a.g.e**, s. 269; Seâlibi, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 96

[298] Mâverdî, **a.g.e**, s. 225; Ebû Temmâm, **a.g.e**, s. 229; el-Abderî Şeybî, **a.g.e**, I, 282; Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ**, I, 455.

[299] Mâverdî, **a.g.e**, s. 113; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 125; İbşîhî, **a.g.e**, I, 204.

[300] Mâverdî, **a.g.e**, s. 172; Ebü'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreyc İbnü'r-Rûmî, **Dîvânu İbni'r-Rûmî**, şrh. Ahmed Hasan Besec, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 246; Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 465; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 101.

وَمَا الْحِقْدُ الا تَوْأَمُ الشُّكْرِ فِي الْفَتَى وَبَعْضُ السَّجَايَا يُنْسَبْنَ إِلَى بَعْضِ

فَحَيْثُ تَرَى حِقْدًا عَلَى ذِي إِسَاءَة فَثَمَّ تَرَى شُكْرًا عَلَى حُسْنِ الْقَرْضِ

İbnu'r-Rumî şöyle dedi:

Kişinin tabiatındaki kin ve düşmanlık, şükrün ikizidir. Zaten ahlakın birbirine karşılıklı nispeti vardır. Bu itibarla kötülük edene, kinin nispetinde kötülük, iyilik karşılığında da şükran tabiidir.[301]

16. قَالَ أَبُو سُلَيْمَان الخَطَّابِيّ(388/998) :

مَا دُمْت حَيًّا فَدَارِ النَّاسَ كُلَّهُمْ فَإِنَّمَا أَنْتَ فِي دَارِ الْمُدَارَاةِ

Ebu Süleymân el-Hattâbî şöyle dedi:

Dünyada yaşadıkça bütün insanlarla iyi geçinmeye çalış. Çünkü senin yaşadığın dünya geçinme ve idare etme yurdudur.[302]

17. قَالَ الْمُتَنَبِّي (354/965) :

وَالظُّلْمُ مِنْ شِيَمِ النُّفُوسِ فَإِنْ تَجِدْ ذَا عِفَّةٍ فَلِعِلَّةٍ لاَ يَظْلِمُ

Mutenebbi şöyle dedi:

Zulüm, insanın karakterindendir. Şayet zülüm etmeyen iffetli birine rastlarsan, emin ol ki, mutlaka bir sebep vardır.[303]

---

[301] Mâverdî, **a.g.e**, s. 207; Abdurrahman b. Abdurrahman b. Seyyid Berkûkî, **Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1979, IV, 24; Husrî, **a.g.e**, II, 661; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s.100'de sadece birinci satır verilmektedir.

[302] Mâverdî, **a.g.e,** s. 143; el-Hamevî, **a.g.e**, III, 258; **Seâlibî, et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 419.

[303] Mâverdî, **a.g.e**, s. 137; Berkûkî, **a.g.e**, IV, 253; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 452.

18. قَال الْمُتَنَبِّي (354/965) :

وَإِذَا كَانَتْ النُّفُوسُ كِبَارًا تَعِبَتْ فِي مُرَادِهَا الاجْسَامُ

Mutenebbi şöyle dedi:

Bütün nefisler büyük olsaydı, bedenler muradlarına ermekte güçlük çekerdi.[304]

19. قَالَ الْبُحْتُرِيُّ (284/898):

وَلَنْ تَسْتَبِينَ الدَّهْرَ مَوْقِعَ نِعْمَةٍ إذَا أنْتَ لَمْ تَدْلُلْ عَلَيْهَا بِحَاسِدِ

Buhturî şöyle dedi:

Sen bir hasetçiye nimetini göstermedikçe, zamana nimetin yerini gösteremezsin .[305]

21. قَالَ الْبُحْتُرِيُّ (284/897):

مَتَى أرَتْ الدُّنْيَا نَبَاهَةَ خَامِلٍ فَلاَ تَرْتَقِبْ الا خُمُولَ نَبِيه

Buhturî şöyle dedi:

Dünya ne zaman Meşhur olmayan birini şöyret yaparsa, o zaman esas meşhur olanın şöhretinin kaybolmasını bekle.[306]

20. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُعْتَزِّ (296/909) :

اصْبِرْ عَلَى كَيْدِ الْحَسو دِ فَإِنَّ صَبْرَكَ قَاتِلُهُ

فَالنَّارُ تَأْكُلُ بَعْضَهَا إنْ لَمْ تَجِدْ مَا تَأْكُلُهُ

Abdullah ibnü'l-Mu'tez şöyle dedi:

---

[304] Mâverdî, **a.g.e**, s. 308; Berkûkî, **a.g.e,** IV, 223; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 111.

[305] Mâverdî, **a.g.e**, s. 182; Ebû Ubeyd el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ Buhtürî, **Dîvânü'l-Buhtürî**, şrh. Hasan Kamil Sirafi, Dârü'l-Maârif, Kahire,1977, I, 625; Halaylı, **a.g.e**, s. 119; Husrî, **a.g.e**, I, 202

[306] Mâverdî, **a.g.e**, s.285; Buhturî, **a.g.e**, IV, 2399; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 98

Hasetçinin hilelerine karşı sabret. Çünkü senin sabrın onu öldürür. Zira ateş yakacak bir şey bulamayınca kendini yok eder.[307]

22. قَالَ مَنْصُورٌ النَّمَرِيُّ (977/366):

مَا كُنْتُ أُوفِي شَبَابِي كُنْهَ عِزَّتِهِ حَتَّى مَضَى فَإِذَا الدُّنْيَا لَهُ تَبَعُ

Mansur en-Nemerî şöyle dedi:

Gençliğimin şan ve şerefini tam manasıyla ifa etmeden geçiverdi. Dünya da ona uyarak geçti gitti.[308]

D. Eserde Nispetsiz Olarak Verilen Şiirler

1. سَمِعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضي الله عنه امْرَأَةً تَقُولُ هَذَا الْبَيْتَ:

إِنَّ النِّسَاءَ رَيَاحِينُ خُلِقْنَ لَكُمْ وَكُلُّكُمْ يَشْتَهِي شَمَّ الرَّيَاحِينِ

Ömer (r.a.) bir kadının evde şöyle dediğini duydu:

Kadınlar sizin için yaratılmış fesleğen (çiçeği)dir. Hepiniz o çiçekleri koklamak istersiniz.[309]

2. وَقَالَ بَعْضُ الشُّعَرَاءِ:

الا قَبَّحَ اللَّهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الْخَلْقِ أَدْنَى الْخَلَائِقِ

Bir şair şöyle dedi:

---

[307] Mâverdî, **a.g.e**, s. 425; Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer İbnü'l-Mu'tez, **Dîvânu ibni'l-mu'tez,** Dâru Sadır, Beyrut, s. 389; İbşîhî, **a.g.e**'de "كيد" yerine "حسد" verilmiştir. I, 460; Seâlibî, " كيد الحسود" yerine "شرالعدو" vermiştir. Bkz. **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 102

[308] Mâverdî, **a.g.e**, s. 240; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 63; Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer İbnü'l-Mu'tez, **Tabakatü'ş-Şuarâ**, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1981, s. 245.

[309] Mâverdî, **a.g.e**, s. 157; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 218; Seâlibî, **Simarü'l-kulûb fi'l-muzaf ve'l-mansub,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dârü'l-Maârif, Kahire, s. 270.

Sıkıntının, zorluğun Allah belasını versin! En iyi adamlara en çirkin huyu (dilenmeyi) teklif ediyor.[310]

3. قَالَ بَعْضُ الشُّعَرَاءِ:

وَسِرُّك مَا كَانَ عِنْدَ امْرِئٍ وَسِرُّ الثَّلاَثَةِ غَيْرُ الْخَفِي

Bir şair şöyle dedi:

Bir adamın bildiği sır, sırdır. Fakat üç kişinin bildiği sır, sır değildir.[311]

4. قَال الشَّاعِر:

اعْمَلْ بِقَوْلِي وَإِنْ قَصَّرْت فِي عَمَلِي يَنْفَعْك قَوْلِي وَلاَ يَضْرُرْك تَقْصِيرِي

Bir şair şöyle dedi:

Amelimde eksiklik olsa da sözümle amel et. Sözüm sana faydalıdır. Ameldeki kusurum ise sana zarar vermez.[312]

5. قَالَ الشَّاعِرُ:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْمَاءَ يَخْبُثُ طَعْمُهُ وَإِنْ كَانَ لَوْنُ الْمَاءِ أَبْيَضَ صَافِيَا

Bir şair şöyle dedi:

Görmüyor musun ki, suların bazılarında duruluk ve beyazlık olduğu halde, tadanlara acıdır.[313]

---

[310] Mâverdî, **a.g.e**, s. 192; Muhammed Nüveyrî, **a.g.e**, V, 197; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir'e nispet edilir.

[311] Mâverdî, **a.g.e**, s. 298; İbn Kuteybe ve Askerî bu beyti es-Salatân el-Abdî'ye nispet etmiştir. Bkz. **eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ,** s. 502; **Cemheretü'l-Emsâl**, I, 511.

[312] Mâverdî, **a.g.e**, s. 86; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah Zübeydi, **Tabakatü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1984, s. 47'de Halil b.Ahmed el-Farâhi'ye nispet edilmektedir; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 173

[313] Mâverdî**, a.g.e,** s.168; İbn Kuteybe ve Seâlibî bu beyti Zu'r-Rumme'ye nispet etmiştir. Bkz. **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 69; **eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ**, s. 527

6. قال الشاعر:

لاَ تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْك إذَا فَعَلْت عَظِيم

Bir şair şöyle dedi:

Benzerini kendin yapıp dururken kötü bir huydan başkasını men etme; bunu yapman senin için büyük bir ayıptır.[314]

7. قَالَ بَعْضُ الشُّعَرَاءِ:

إذَا هَبَّتْ رِيَاحُك فَاغْتَنِمْهَا فَإِنَّ لِكُلِّ خَافِقَةٍ سُكُونُ

Bir şair şöyle dedi:

Rüzgar estiği zaman onu ganimet bil. Çünkü her hareket eden bir gün mutlaka durur.[315]

8. قَالَ بَعْضُ الشُّعَرَاءِ:

إنَّ الْغُصُونَ إذَا قَوَّمْتَهَا اعْتَدَلَتْ وَلاَ يَلِينُ إذَا قَوَّمْتَهُ الْخَشَبُ

قَدْ يَنْفَعُ الادَبُ الاحْدَاثَ فِي صِغَر وَلَيْسَ يَنْفَعُ عِنْدَ الشَّيْبَةِ الادَبُ

Bir şair şöyle dedi:

Taze dalları doğrultmak istersen doğrulur. Fakat kurumuş koca odunları doğrultmak mümkün değildir. Çocukluk esnasında onların terbiyesi mümkündür. Ama terbiyesiz büyüyen koca adamları eğitmek mümkün değildir.[316]

---

[314] Mâverdî, **a.g.e**, s. 39; Şeybî, **a.g.e**, I, 402; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, II,297; el-Cumahi, **a.g.e,** II, 684 ve Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, II, 412'de Mütevekkil el-Leysî'ye (634) nispet edilir.

[315] Mâverdî, **a.g.e**, s. 202; Ebü'l-Hasan Ebû Turab Ali b. Ebî Talib Abdimenaf Ali, **Dîvânu emiri'l-mü'minin el-İmam Ali b. Ebî Tâlib**, haz. Abdülazîz Kerem, 1988, s. 98'de Hz. Ali'ye nispet edilir; Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulegâ**, I,174; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 241; Abdülhamid Radi, **Şi'ru Abdullâh b. Muâviye**, Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 90'da Muâviye'ye nispet edilir.

[316] Mâverdî, **a.g.e**, s. 228; Buhturî, **el-Hamâse**, göz. geç. Kemal Mustafa, Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1929, s. 325; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 164; Askerî, **"في صغر"** yerine **"في مهل"** vermiştir. Bkz. Cemhere, II,279,280

9. قَالَ الشَّاعِرُ:

عَلَيْكَ بِأَوْسَاطِ الامُورِ فَإِنَّهَا نَجَاةٌ وَلاَ تَرْكَبْ ذَلُولاً وَلاَ صَعْبًا

Bir şair şöyle dedi:

İşlerinde daima orta yolu seç ki, kurtuluş ondadır. Azgın yahut miskin hayvana binmeye heves etme.(yani ne zor, ne de gayet ehven işe heves etme, bu iki halin ortasını bulmaya çalış.)[317]

XI. ANONİM ATASÖZLERİ

Mâverdî, eserinde, hadis, şiir ve meşhur bilginlerin sözlerinin yanı sıra, "şöyle denildi" veya "Araplardan biri şöyle dedi" gibi başlıklarla kime ait olduğu bilenmeyen sözlerden istifade etmiştir. Bu türden olan atasözlerinin emsal kitaplarında kaynaklarını tespit edebildiklerimizi "anonim atasözleri" başlığıyla vermeyi uygun gördük. Bu bölümde toplam yirmi atasözü bulunmaktadır. Bunlardan, kaynaklarda hikayelerini tespit edebildiklerimizi Arapçadan çevirerek atasözüyle birlikte vermeye çalıştık.

[317] Mâverdî, **a.g.e**, s. 107; Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyin**, I, 255; Yûsî, **a.g.e**, I, 212 (kaynaklarda nispetsiz olarak verilmiştir).

Hikayesi olmayanları ise olduğu gibi çevirerek, Arapçasıyla beraber vermeyi uygun gördük.

1. قيل: آخر الداءِ العَياءِ الكَيّ.

Şöyle denildi: Dermansız hastalığın son çaresi dağlamaktır.[318]

Bu, hiçbir ilacın fayda vermediği zaman yapılan bir işlemdir. Yani bu işlem, tıbbın son çaresidir. Denil di ki, tüm ilaçlara rağmen eğer, o hastalık şifa bulmuyorsa, son çare olarak en iyi iş onu dağlamaktır.[319]

Rivayet edilir ki, Lokmân b. Âd bir gün çok susamış halde sahrada yürürken aniden önünde bir çadır gördü ve hemen oraya koştu. İçeri girdiğinde bir adamla şakalaşan bir kadın gördü ve ondan içecek bir şeyler istedi. Kadın dedi: süt mü istersin, su mu? Adam: tercih edecek durumda değilim ne olursa olsun fark etmez dedi. Kadın: süt arkanda, önünde de su var dilediğinden içebilirsin. Adam tam su içecekken köşede ağlayarak bir şeyler isteyen küçük bir çocuk gördü. Onunla kimse ilgilenmiyordu. Adam sürekli ağlayan çocuğa baktı ve dedi: eğer bu çocuğa ihtiyacınız yoksa onu bana verin ben ona bakarım. Kadın: bu çocuk hizmetçinin ve onun eşinindir, dedi. Adam: onların çocuğunu hiç umursamıyorsunuz. Yoksa hizmetçiniz sizin düşmanınız mı? Sonra kadına baktı ve dedi: bu genç senin eşin mi? Kadın: hayır, kardeşim, dedi. Kadın, yabancının bu sorularından ve davranışlarından endişelendi ve ona içecek ve yiyecek bir şeyler takdim etmek istedi. Adam ise, kadının kendisine sunduğu yemekleri reddederek şöyle dedi: iyi bir yerde aç karnına gecelemek, istemediğim şeyin bana verilmesinden daha iyidir. Sonra adam devesini sulamak için dışarı çıktı. Adam dışarıdayken evin hizmetçisi ona yaklaştı ve dedi: Allahın nuru senin ve babanın üzerine olsun. Lokmân ona baktı ve dedi: bize yol göstermek size de değişmek düşer, her erkek kendi evinin emiridir. Hizmetçi: içeride gördüklerin hakkında ne düşünüyorsun, dedi. Lokman: ben oraya girdiğim zaman kadının, kardeşi olduğunu iddia ettiği adamla oynaştığını gördüm. Ama gündüzün geceyle, gecenin de gündüzle yer değişmesiyle bu iş kendisini ortaya çıkarır. Hizmetçi bu durumun düzeleceğini umuyor musun? dedi. Lokman: **dermansız hastalığın son çaresi dağlamaktır,** dedi. Daha sonra bu söz halk arasında

[318] Mâverdî, **a.g.e**, s. 332.
[319] Askerî, **a.g.e**, I, 97.

sıklıkla kullanılmaya başladı. İşler karışıp içinden çıkılmaz bir hal aldığı ve çarelerin tükendiği zaman söylenilir.[320]

2. الْعَرَبُ تَقُولُ: مَنْ قَلَّ ذَلَّ .

Bir bedevi şöyle dedi: Az olan zelil olur.[321]

Evs b. Hârise dedi: az olan zelil olur. Yani, kimin yardımcısı çok ise, o galip olur ve kimin akrabaları az ise onun da düşmanları çok olur.

Ebu Cündâb dedi:

ما تطلع الشمس إلا عند أولنا ... ولا تغيب إلا عند آخرنا

فلو نزاد ألف ألفٍ لم نزد ... ولو نقصنا مثلهم لم نفتقد

Güneş ancak bizim evvelimizle doğar ve bizim sonumuzla batar

Biz milyon defa artsak da artmayız ve aynı ölçüde eksilsek de kaybetmeyiz.[322]

Bu mesel Evs b. Hârise'ye ait olduğu rivayet edilir. Ebu'l Kâsım b. Şîran şöyle rivayet etti: Evs b. Hârise uzun bir ömür yaşadı. Fakat onun, evlat olarak sadece malik adında bir oğlu vardı. Onun kardeşi Hazrec'in ise beş oğlu vardı. Ecel yaklaştığı zaman, ona dediler ki, artık dünyada yaşadıklarına veda et çünkü ölüm sana çok yaklaştı. Evs onlara şöyle dedi: arkasında Mâlik gibi bir evlat bırakan kimse helak olmaz. Hazrec'in çok evladı olsa da onun, tuttuğunu koparan, salkımları devşiren, ateşleri toplayan Mâlik gibi bir oğlu yoktur. Mâlik, iyi bir soy ve korkusuz bir evlattır. İster cesur olsun ister korkak, ölüm herkes için vardır. Bilin ki, kabir fakirlikten daha hayırlıdır. İçenlerin en şerlisi geriye içki bırakan, yiyenlerin en kötüsü de geriye yemek bırakandır. Gözünü bir yerden çekmek oraya dikilip bakmaktan daha iyidir. Şereflilerin en şereflisi namusunu koruyandır. **Kim az olursa zelil olur**, kim de çok olursa galip olur. Zenginin en hayırlısı kanaatkâr olanı, fakirin en şerlisi de isyankar olanıdır. Zaman iki gündür. Bir

[320] Zemahşerî, **a.g.e**'de "**آخر الداء الكي**" olarak geçer. I, 3.
[321] Mâverdî, **a.g.e**, s. 149; Meydânî, **a.g.e**, III, 328.
[322] Zemahşerî, **a.g.e**, II, 358.

gün senin lehine bir gün ise aleyhine olur. Zaman senin lehine olduğu zaman kibirlenip taşkınlık etme, aleyhine olduğu zamanda da kızıp isyan etme. Ama unutma ki onların her ikisi de geçicidir. Sen gördüklerini şereflendirirsen, görmediklerinde seni şereflendirir. Güçlü olman, senin hakkında korkaktır demelerinden daha iyidir. Gücü olamayan selametten emin olmaz.[323]

3. وَقَالَ أَعْرَابِيٌّ: الْهَوَى هَوَانٌ .

Bir Bedevî şöyle dedi: Heva aslında hevandır (zillettir).[324]

Bu meseli ilk kez benî Dabbe'den bir adam söylemiştir. Esad b.Kays, o adama sordu: aşkın vasıfları nedir? O da: onu gizlediğin zaman ortaya çıkar, sakladığın zaman görünür. O, lambadaki ateş gibidir. Söndürmek istersen daha da alevlenir. Bırakmak istersen seni peşinden sürükler. Heva aslında hevandır (zillettir) sadece ismi yanlış söylenmiştir. Daha sonra bu söz halk arasında mesel olarak kullanıldı[325].

4. قِيلَ فِي الْمَثَلِ: كُلُّ إِنَاءٍ يَنْضَحُ بِمَا فِيهِ.

Bir atasözünde şöyle denilmiştir: Her kap içindekini sızdırır.[326]

Kişi tabiatındakini ifade eder veya ortaya çıkarır. Yani, kişinin içinde hayır varsa yaptığı hayır olur, yok eğer içinde şer varsa, o zaman da yaptığı da şer olur.[327]

5. قَالَتْ الْعَرَبُ فِي أَمْثَالِهَا: تُخْبِرُ عَنْ مَجْهُولِهِ مِرْآتُهُ .

Bir Arap atasözünde şöyle denilmektedir: Kişinin ahlakını sorma; yüzüne bak sana haber versin.[328]

---

[323] Askerî, **a.g.e**, II, 235.
[324] Mâverdî, **a.g.e**, s. 35; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 55, 453.
[325] Meydânî, **a.g.e**, III, 469.
[326] Mâverdî, **a.g.e**, s. 299; Meydânî, **a.g.e**, III,53; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**'da **" كل إناء يرشح بما فيه "** olarak geçer. s. 303.
[327] Zemahşerî**, a.g.e**, II, 224.
[328] Mâverdî, **a.g.e,** s. 390.

Yani, kişinin dış görünüşü onun iyi mi yoksa kötü mü olduğuna delalet eder. Denildi ki, insanın içinde olan her şey yüzünde görünür.[329]

6. الْعَرَبُ تَقُولُ: لَوْلاَ الْوِئَامُ لَهَلَكَ الانَامُ.

Arap şöyle der: Anlaşma olmasaydı, insanoğlu helak olurdu.[330]

Yani, insanlar bir birini anlamasa veya bir birilerine uyum sağlamasaydı, bir birilerini öldürüp yok ederlerdi.[331]

Bu sözün Ebû Ubeyd'e ait olduğu rivayet edilir. Burada kastedilen şudur: eğer insanlar, arkadaşlıkta, muaşerette ve konuşmalarında birbirileriyle muvafakat etmeseydiler. Onlar çoktan birbirilerini helak etmiş olur ve şu ana kadar yeryüzünde insanoğlu kalmamış olurdu.[332]

7. قِيلَ: الْعَادَةُ طَبْعٌ ثَانٍ.

Şöyle denilmiştir: Adet, ikinci tabiattır.[333]

Bu konu da şair şöyle dedi:

ولقد ضربنا في البلاد فلم نجد ... خلقاً سواك إلى المكارم ينسب

فاصبر لعادتنا التي عوَّدتنا ... أو لا فأرشدنا إلى من نذهب

Ülkeleri gezdik dolaştık ama sizin gibi soylu ve cömert bir halk görmedik

Alıştığımız kendi âdetimize dayan ve kimin peşinden gideceğimizi bize göster.[334]

---

[329] Zemahşerî, **a.g.e**, II, 22; Meydânî, **a.g.e**, I, 220.
[330] Mâverdî, **a.g.e**, s. 172; Zemahşerî, **a.g.e**, II, 229.
[331] Askerî, **a.g.e**, II, 184.
[332] Meydânî, **a.g.e**, III, 84.
[333] Mâverdî**, a.g.e,** s. 265; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 80; Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-Şuarâ ve'l-buleğâ'da** **"العادة طبيعة ثانية"** olarak geçer, I, 276.
[334] Askerî, **Cemheretü'l-Emsâl**, II, 43.

8. وَقِيلَ فِي الْمَثَلِ: الْعَقْلُ وَزِيرٌ نَاصِحٌ، وَالْهَوَى وَكِيلٌ فَاضِحٌ.

Bir atasözünde şöyle denilmiştir: Akıl, nasihatçi bir vezir, nefis ise rezil edici vekildir.[335]

9. قَالَت الْعَرَبُ: حُسْنُ الْخَطِّ أَحَدُ الْفَصَاحَتَيْنِ.

Bir Arap şöyle dedi: Yazının güzelliği iki fesahatten biridir.[336]

10. وَالْعَرَبُ تَقُولُ فِي فِي قَلْبِك، خَيْرٌ مِنْ أَلْفٍ فِي كُتُبِك. أَمْثَالِهَا: حَرْفٌ

Arap atasözünde şöyle denilmektedir. Kalbindeki (ezbrindeki) bir harf, kitaplarındaki bin harften daha hayırlıdır.[337]

11. قِيلَ: عِنْدَ الامْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرْءُ أَوْ يُهَانُ.

Şöyle denildi: İmtihanda insan, ya saygınlık kazanır yahut da küçük düşürülür.[338]

12. قِيلَ: حُسْنُ الصُّورَةِ أَوَّلُ السَّعَادَةِ.

Şöyle denildi: Yüz güzelliği, mutluluğun başlangıcıdır.[339]

13. قِيلَ: الْمَرْأَةُ رَيْحَانَةٌ وَلَيْسَتْ بِقَهْرَمَانَةٍ.

Şöyle denildi: Kadın bir fesleğen (reyhan) dir; ev kahyası değildir.[340]

---

[335] Mâverdî, **a.g.e**, s. 40; et-Tevhîdî, **a.g.e**, I,131;Halaylı, **a.g.e**, s. 74.
[336] Mâverdî, **a.g.e**, s. 95; Yûsî, **a.g.e**'de "**الخط الحسن أحد اللسانين**" olarak geçmektedir. II, 214.
[337] Mâverdî, **a.g.e**, s. 4; Yûsî, **a.g.e**, II, 205; Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyîn**'de "**حَرْفٌ في قلبك خير من عشرة في طومارك**" olarak geçer. I, 257.
[338] Mâverdî, **a.g.e**, s. 56; Seâibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 43; Meydânî, **a.g.e**, II, 243; İbşîhî, **a.g.e**, I, 69.
[339] Mâverdî, **a.g.e,** s. 157; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 396.
[340] Mâverdî, **a.g.e**, s. 257; Seâlibî; **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 215; İbn Abdürabbih, **a.g.e**, III, 79.

14. يُقَالُ: الدَّرَاهِمُ مَرَاهِمُ .

Şöyle denilir: Para her derde devadır.[341]

15. قِيلَ: مَنْ قَلَّ صِدْقُهُ قَلَّ صَدِيقُهُ.

Şöyle denildi: Doğru sözü az olanın dostu da az olur. .[342]

16. قَالَتْ الْعَرَبُ فِي أَمْثَالِهَا: كَلْبٌ جَوَّالٌ خَيْرٌ مِنْ أَسَدٍ رَابِضٍ.

Arap atasözünde şöyle denilmektedir. Gezen bir köpek, yatan bir aslandan daha iyidir.[343]

17. قِيلَ: ذُلُّ الْعَزْلِ يضْحَكُ مِنْ تِيهِ الْوِلاَيَةِ.

Şöyle denildi: Azlin zilleti, reisliğin şaşkınlığına güler.[344]

18. قِيلَ: الْمُصِيبَةُ بِالصَّبْرِ أَعْظَمُ الْمُصِيبَتَيْنِ.

Şöyle denildi: Musibette sabırsızlık göstermek iki musibetin (yani uğradığı musibet ve bu musibete karşı sabırsızlık) en büyüğüdür. [345]

19. قِيلَ: مَنْ بَلَغَ غَايَةَ مَا يُحِبُّ فَلْيَتَوَقَّعْ غَايَةَ مَا يَكْرَهُ.

Şöyle denildi: Sevindirici şeyin sonuna ulaşan, üzücü şeyin sonunu da beklesin.[346]

---

[341] Mâverdî, **a.g.e,** s. 210; Meydânî, **a.g.e**, I, 483; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 288.
[342] Mâverdî, **a.g.e**, s. 254; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara**, s. 412; Husrî, **a.g.e**, II, 834.
[343] Mâverdî, **a.g.e**, s. 518; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s. 354; İbşîhî, **a.g.e**, I, 69.
[344] Mâverdî, **a.g.e**, s. 384; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara,** s.149; Meydânî, **a.g.e**, II, 22.
[345] Mâverdî, **a.g.e**, s. 47; Turtûşî, **a.g.e**, I,410.
[346] Mâverdî, **a.g.e,** s. 464; Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, **Muhâdaratü'l-üdeba ve muhaveretü'ş-Şuarâ ve'l-bulega**, I,484; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara'** de Fars atasözlerinden olduğu rivayet. edilmektedir. s. 43.

20. قَيل: لاَ خَيْرَ فِي عِلْمٍ لاَ يَعْبُرُ مَعَك الْوَادِيَ، وَلاَ يُعَمِّرُ بِك النَّادِي .

Şöyle denildi: Gezdiğin vadileri seninle gezmeyen ve bulunduğun meclislerde işine yaramayan ilimden sana hayır yoktur.[347]

21. قِيلَ: مَنْ سَلَّ سَيْفَ الْبَغْيِ أَغْمَدَهُ فِي رَأْسِهِ.

Zulüm kılıcını çeken kimse, başında kınına sokar.[348]

(yani, kılıcı kınına nasıl sokuyorsa o şekilde kendi başına sokar.)

SONUÇ

Basra'da dünyaya gelen Mâverdî, Bağdat'a ilim yolculuğu yaparak çeşitli alimlerden, farklı alanlarda ders almış ve ilim tahsilini burada tamamlamıştır. Dini ilimlerin çeşitli alanlarında eser telif eden müellif aynı zamanda döneminin siyasi arenasında da aktif rol alabilmiştir. Zira, döneminin halifesi Kâim-Biemrillah tarafından Mâverdî'ye diplomatik görevler verilmiş ve aynı halife tarafından kendisine "Akdal-Kudât" ünvanı verilmiştir. Dolayısıyla müellif, dini eserlerinin yanı sıra siyasi alanda da oldukça meşhur olan eserler telif etmiştir.

Mâverdî'nin telif ettiği kitapları arasında, "Edebü'dünyâ ve'd-Dîn" adlı eseri İslam dünyasında en fazla ün kazanmış kitaplarından biridir. Müellif eserde, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel birikimlerine, hayat şartlarına ve cemiyetteki halkın değerlerine ışık tutan birbirinden kıymetli nasihatlere yer vermiştir. Eserin bu kadar rağbet görmesinin nedenlerinden biri de, Mâverdî'nin bahsettiği her konuyla ilgili ayet,

---

[347] Mâverdî, **a.g.e**, s. 88; Yûsî, **a.g.e**'de **"لا خير في علم لا تعبر به الأودية ولا تعمر به الأندية"** olarak geçer. II, 252

[348] Mâverdî, **a.g.e**, s. 541; İbşîhî, **a.g.e**, I, 61; Seâlibî, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara'**, s. 450; Meydânî, **a.g.e**'de **"من سل سيف البغي قتل به"** olarak geçer. III, 361.

hadis, şiir ve bilgelerin sözlerinden istişhad getirmesidir. Bunun ötesinde Mâverdî, yabancı kültürlerdeki atasözlerinden de yararlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında "Edebü-dünyâ ve'd-Dîn" in ne kadar mühim bir eser olduğu görülmektedir.

Yaptığımız çalışmada görüldüğü gibi edebiyatın en önemli unsurlarından olan emsal/atasözleri "Edebü'd-Dünya ve'd-Din"de çeşitli alanlarda bolca bulunmakta ve toplum içerisindeki sosyal tabakaların her birine hitap edebilmektedir.

Eserde bulunan emsâl/atasözleri belagat sanatının çeşitli alanlarını ihtiva etmekte, bazen açık ve net cümlelerle bazen da kapalı teşbihlerle okuyucuya mesajlar vermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Mâverdî, eserinde sıraladığı atasözlerini, sadece belagat sanatının bir parçası olarak değil, ayrıca ibret alınarak vukuu mümkün hakikat diye bakılması ve onların ötesindeki gerçeği de sezmeye çalışıp gereğince amel edilmesi için kaleme almış olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

ABDU RABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih el-Endelüsî, *Kitâbü'l-'İkd'l-Ferîd,* (haz. Ahmed Emin, Muhammed ez-Zeyn, İbrahim İbyârî), I-VI, Lecnetü't-Telif Ve't-Terceme, Kahire 1942.

ADÎ b. Zeyd, Hammad İbazi et-Temîmî , *Divanu Adi b. Zeyd* (thk. Muhammed Cabbar Muaybid), Vezaretü's-Sekâfe Ve'l-İrşad, Bağdad 1965.

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-ilbas: amma iştehere mine'l-ehâdîs*, (tsh. Ahmed Kalaş), I-II, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Haleb t.y.

AHMED b.Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Mervezî, *el-Müsned*, (thk. Şuayb Arnaut, Muhammed Naim Araksusi, İbrâhim Zübeyk), I-X, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996/1416.

AKSOY, Ö. Âsım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1977.

Hz. Ali, *Divanu emiri'l-mü'minin el-İimam Ali b. Ebî Talib*, (haz. Abdülaziz Kerem), 1988 y.y.

el-ÂMİRÎ, Ebû Akil Lebîd b. Rebîa b. Malik Lebîd b. Rebîa, *Dîivanu lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

ÂMİLÎ, Bahaeddin Muhammed b. Hüseyin b. Abdüssamed, *el-Keşkül*, Matbaatü'l-Kübra'l-İbrahimiyye, Kahire 1871.

el-'ASKERÎ, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbü Cemhereti'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Abdülmecid Katameş), I-II, El-Müessesetü'l-Arabiyye, Kahire 1964.

____, *Dîvanü'l-me'ani*, I-II, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire 1933.

ATÂHİYE, Ebû İshak İsmail b. Kâsım b. Süveyd, *Dîvanu Ebi'l-atâhiye*, (şrh. Mecid Tırad), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995.

AYDIN, Cemal, "*Mâverdî*" Dergah Dergisi, Cilt 5, Sayı 55, Eylül, 1994. s. 22

el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut I-IX.

el-BEKRÎ, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Ebû Ubeyd, *el-Faslü'l-Makâl fi şerhi kitâbü'l-Emsâl,* Hartum 1958.

BERKÛKÎ, Abdurrahman b. Abdurrahman b. Seyyid, *Şerhu divani'l-Mütenebbi*, I-IV , Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1979/1399.

BEŞŞÂR b.Burd Ebû Muaz el-Ukayli, *Dîvanu Beşşâr b. Bürd*, (şrh. Mehdi Muhammed Nasırüddin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

BİLMEN, Ö. Nasuhi, *Hukukı İslamiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu,* I-VI, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967.

BİRTEK, Ferit, *En Eski Türk Savları, Divan-ı Lügat-it-Türk'ten derlemeler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1944

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhü'l-Buhârî*, I-VIII , el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

BUHTÜRÎ, Ebû Ubeyd el-Velid b. Ubeyd b. Yahyâ, *el-Hamâse*, (göz. geç. Kemal Mustafa), Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1929.

BULUT, Ahmet, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsal*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1984.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur,* I-II, Leiden 1943–1949

_____, “Mesel” , *İA,* VIII, İstanbul 1979.

CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysi, *el-Beyân ve't-tebyin*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-II, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1975.

_____, *Kitâbü'l-hayevân*, (thk. Abdüsselam Muhammed) Harun, I-VII, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1969/1388.

el-CUMÂHÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Sellam, Tabakaâtu *fuhûli'ş-şuarâ,* (şrh. Mahmûd Muhammed Şakir), I-II, Matbaatü'l-Medeni, Kahire 1974.

CÜRÂVÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdüsselam et-Tadilî, *el-Hamâsetü'l-magribiyye*, (thk. Muhammed Rıdvan Daye), I-II, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Dımaşk 1991.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Edebü’d-Dünya ve’d-Din”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, Dersaadet.

ÇETİNER, Bedrettin, “ Emsalü’l-Kur’an” ,*DİA,* XXIX, İstanbul 2003.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Atasözlerimiz*, Alaz Yayıncılık, İstanbul 1979.

DAVUD, Muhammed Süleyman, Fuad Abdülmü’min Ahmed, *el-İmam Ebü'l-Hasan el-Mâverdî,* Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiye 1978.

DURMUŞ, İsmail, “Mesel” ,DİA, XXVIII, İstanbul 2003.

Ebû Dâvûd, Süleymân İbn Eş'as İbn İshak el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen, I-V, İstanbul 1413/1992.

EBÛ SÜLMÂ, Züheyr b. Rebia b. Riyah el-Müzenî, *Dîvânu Züheyr b. Ebû Sülmâ*, Dâru Sadır, Beyrut 1964.

EBÛ TEMMÂM, Habîb b. Evs b. el-Hîris et-Tâî , *Dîvanu Ebû temmâm*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1875.

EBÛ UBEYD, el-İmam el-Kasım b.Sellâm, el-Herevî el-Ezdî, *Kitâbu’l-Emsâl*, Daru’l-Me’mun, Dimaşk, (thk. Abdülmecid Katamış), Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi, Mekke 1980.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatı Arştırmaları*, Kltr Bk. Millî Folklor Arş. Dairesi Yay. Sayı 24, s.150, Ankara 1977.

_____, *Halk Edebiyatına Giriş,* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986.

ERKAL, Mehmet, “Ahkamü’s-Sultaniyye” *DİA*, I, İstanbul 1988.

ERVERDİ, Ezel, *Devirler, isimler, eserler, terimler*, Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi, I-VIII, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

HALAYLI, Kemal, *Mu'cemu künûzi'l-emsâl ve'l-hikemi'l-arabiyye en-nesriyye ve'ş-şi'riyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1998.

el-HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihâbüddin Yakut b. Abdullah Yakut, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.y.

HANZADE, Erzincanlı Üveys Vefa, *Minhâcü'l-yakîn şerhu Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn,* Mahmud bey matbaası, İstanbul 1910.

HARUN, Abdüsselam Muhammed, *Mecmûatü'l-meanî*, Dârü'l-Cil, Beyrut 1992.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Bugyetü'r-râid fî tahkiki mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, I-X, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1944/1414.

el-HİNDÎ, Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akval ve'l-ef'al,* I-IX, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1972/1392.

HUSRÎ, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Temim el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, (thk. Ali Muhammed Bicavi), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1969.

HUTAY'E, Ebû Mülkiye Cervel b. Evs b. Malik el-Absî, *Dîvanu Hutay'e*, (şrh. Ebû Saîd Hasan B. Sükkeri), Dâru Sadır, Beyrut 1981.

İBNÜ'L-FEREC, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem,* (thk. Süheyl Zekkar), I-X, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995/1415.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnai'z-zaman [mimma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan]*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-VI, Mektebetü'n-Nahdahi'l-Mısriyye, Kahire 1948/1367.

İBNÜ'L-İMAD, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb,* I-VIII, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.y.

KALLEK, Cengiz, "Mâverdî" ,*DİA*, XXVIII, İstanbul 2003.

KANDEMİR, Yaşar, "Emsalü'l-Hadis" ,*DİA,* VIII, İstanbul 1993.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1981.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyûnü'l-ahbâr*, (thk. Yusuf Ali Tavil), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986

_____, *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dârü'l-Maârif, Kahire 1982.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce,* (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1952/1372

İBNÜ'L-MUKAFFA', Ebû Muhammed Abdullah, *el-Edebü's-Sağîr*, Matbaatü'l-Cemaliyye, Kahire 1912/1330.

İBNÜ'L-MU'TEZ, Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer, *Tabakâtü'ş-şuarâ*, (thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac9, Dârü'l-Maârif, Kahire 1981

_____, *Dîvanu İbni'l-Mu'tez*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

İBNÜ'R-RÛMÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreyc, *Divânu İbni'r-Rumî*, (şrh. Ahmed Hasan Besec), I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

İBŞİHÎ, Ebü'l-Feth Bahaeddin Muhammed b. Ahmed b. Mansur, *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf,* (thk. Müfid Muhammed Kumeyha), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403.

el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü'ş-şuarâ ve'l-buleğâ,* Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, t.y.

el-İSFAHÂNÎ, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec, *el-Eğânî*, (şrh. Abdülemir Ali Mihenna, Semîr Cabir), I-XXIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, I-III, Türkiye Yayınevi, 1967.

KARMIŞ, Orhan, *Mâverdî ve Tefsirdeki metodu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (basılmamış doçentlik tezi),1981.

KATTÂN, Mennâ Halil, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1988.

KAYRA, Osman Kemal, *Atasözlerinde Anlam Kaymaları, Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafî Mekân Kayıpları,* Milli Folklor Dergisi, 2003, sayı 60, Ankara.

KEHHALE, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müelliflin: teâacimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye,* I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1414.

KUDÂÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Selame b. Cafer b. Ali , *Müsnedü'ş-şihâb*, (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), I-II , Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

el-KUREŞÎ, Muhammed b. Ebi'l-Hattab Ebû Zeyd, *Cemheretu eş'ari'l-arab fi'l-cahiliyye ve'l-İslâm,* (şrh. Ali Faur), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

SÜBKÎ, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi, *Tabakâtü'ş-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, Kahire 1964/1383.

el-MAKDÎSÎ, Ebu Şâme, *el-Mürşidü'l-vezir*, (haz. Tayyar Altıkulaç), Dâru Sadr, 1975/1390.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn,(* thk. Yasin Muhammed et-Tevvas) ,Daru ibn Kesir, Dimaşk 2002/1423

_____, *Nasîhatü'l-mülûk* **(**thk. Hıdır Muhammed Hıdır), Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1983.

_____, *Nasîhatü'l-mülûk,* (çev: Mustafa Sarıbıyık, Siyaset sanatı), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2000

_____, *Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer*, (thk. Rıdvan Seyyid), Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut 1987.

_____, *el-Havi'l-kebir hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzeni,* thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcud, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XVIII, Beyrut 1994/1414, Birlikte: *Muhtasar* / Ebû İbrâhim İsmail b. Yahyâ b. İsmail eş-Şafii Müzeni.

_____, *A'lâmü'n-nübüvve,*(thk. Muhammed Şerif Sükker), Dâru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1992.

_____, *el-Vezâre, edebü'l-vezîr*, (thk. Muhammed Süleyman Davud, Fuad Abdülmün'im Ahmed), Dârü'l-Câmiati'l-Mısriyye, İskenderiye 1976.

_____, *Edebü'l-kâdî*, (thk. Muhyi Hilâl Serhan), I-II, Dâru İhyai't-Türasi'l-İslâmî, Bağdad 1971/1391,

MEYDÂNÎ, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâburî, *Mecmaü'l-emsâ,l* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-IV, İsa El-Babi El-Halebi, Kahire 1979.

MUSEVÎ, Zeynelabidin, Dâiretü'l-Maârifi'n-Nizamiye, Haydarabad 1932.

NÜVEYRÎ, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, (thk. Saîd Aşur, Muhammed Mustafa Ziyade, Fuad Abdülmu'ti Sayyad) en-Nahdatü'l-Mısriyyeti'l-Amme, Kahire 1985/1405, I-XXVII.

OY, Aydın, "Atasözü*" DİA*, IV, İstanbul 1991.

ÖZDEMİR, Emin, *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

PALA, İskender, *İki dirhem bir çekirdek (hikâyelerle deyimlerimiz),* Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2000.

RÂDÎ, Abdülhamid, *Şi'ru Abdullâh b. Muâviye***,** Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

SEÂLBÎ, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, Simârü'l-*kulûb fi'l-muzâf ve'l-mansûb* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Dârü'l-Maârif, Kahire, t.y.

_____, *Hâssü'l-hâs* (thk. Me'mun b. Muhyiddin Cenan), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

_____, *el-İ'caz ve'l-îcaz*, (thk. İbrâhim Salih), Dârü'l-Beşair, Dımaşk 2004/1425.

_____, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, (thk. Abdülfettah Muhammed Hulv), Dârü'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1983.

SİRÂFÎ, Hasan Kamil, *Şerhu divâni'l-Buhtüîi*, I-V, Dârü'l-Maârif, Kahire 1977,

SOYKUT, İsmail Hilmi, *Türk atalar sözü hazinesi*, Ülker Yayınları, İstanbul 1974.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b.Ebî Bekr, *el-Müzhir fî ulumi'l-luğa ve envaiha,* (thk. Muhammed Ahmed Cadelmevla, Ali Muhammed Bicavi, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim) , Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, t.y.

ŞEYBÎ, Ebü'l-Mehasin Muhammed b. Ali el-Abderî Şeybî, *Timsâlü'l-emsâl,*

(thk. Esad Zibyan), Dârü'l-Mesire, Beyrut 1982.

ŞAFİÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *Dîvânü'ş-Şâfiî*, (der. Muhammed Afif Zi'bi), Dârü'l-Cil, Beyrut 1974/1392.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi, *el-Mu'cemü's-sagir li't-Taberani,* (tsh. Abdurrahman Muhammed Osman) , I-II, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1968/1388.

et-TEVHÎDÎ, Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan, *el-Basair ve'z-zehair*, thk. Vedat Kadı, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

_____, *el-İmtâ ve'l-muânese*, (yay. Ahmed Zeyn, Ahmed Emin), I-III ,el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, t.y.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed İbn Îsâ İbn Sevre es-Sülemî, Sünen, I-III, İstanbul 1413/1992.

TURTUŞÎ, Ebû Bekr İbn Ebû Rendeka Muhammed B.Velid B.Muhammed, *Sirâcü'l-mülûk*, (thk. Muhammed Fethi Ebû Bekr) Ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnani, Kahire 1994.

TÜRKÇE, *Sözlük,* Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.

ULUTÜRK, Veli, *Kur'an'da Temsili Anlatım*, (tsh. Ahmet Murat Özel), İhsan yayınları, İstanbul 1995.

VATVAT, Ebû İshak Burhaneddin el-Kütübi, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâz'iha ve urerü'n-nekâisi'l-fâdihe,* Dârü't-Tıbaati'l-Amire, Bulak 1284.

YAKUB, Emil Bedi', *Mevsûatu emsâli'l-Arab,* I-V , Dârü'l-Cil, Beyrut 1995/1415.

YAZICI, Numan, *Arapça-Türkçe /Türkçe- Arapça atasözleri ve deyimler*, Rağbet yayınları, İstanbul 2003.

YÛSÎ, el-Hasan, *Zehrü'l-ikem fi'l-emsâl ve'l-hikem,* (thk. Muhammed Hacci, Muhammed Ahdar), Dârü's-Sekâfe 1981.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Müstaksa fî emsali'l-Arab,* I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

ZÜBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah, *Tabâkatü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dârü'l-Maârif, Kahire 1984.

ez-ZÜBYÂNÎ, Ebû Emame Ziyad b. Muaviye Nâbiga, *Dîvânü'n-Nâbiga ez-Zübyânî*, (şrh. Hanna Nasr Hıtti), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1991.